

เขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมแอ่งเชียงใหม่ – ลำพูน
ตอนกลาง

เฟื่องฟ้า เปียจำปา
ธีรวัฒน์ แก้วแดง

โครงการวิจัยเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมภาคเหนือตอนบน
ทุนเมธีวิจัยอาวุโส และฝ่ายชุมชนและสังคม
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย-(สกว.)

เขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมแอ่งเชียงใหม่ – ลำพูน
ตอนกลาง

เฟื่องฟ้า เปียจำปา
ธีรวัฒน์ แก้วแดง

โครงการวิจัยเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมภาคเหนือตอนบน
ทุนเมธีวิจัยอาวุโส และฝ่ายชุมชนและสังคม
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

คำนำ

รายงานการวิจัย เรื่องเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมแอ่งเชียงใหม่ – ลำพูน ตอนกลาง เล่มนี้มีจุดประสงค์เพื่อแสดงให้เห็นว่าในท้องถิ่นมีเขตเศรษฐกิจที่ร้อยรัดอยู่ด้วยระบบวัฒนธรรมจำนวนมาก เขตเหล่านี้ไม่ใช่เขตตามการปกครอง แต่เป็นเขตที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการรับรู้ด้านภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ สังคมและวัฒนธรรม และระบบความสัมพันธ์บนแกนการโยกยียดด้านต่างๆ ของชาวบ้าน ซึ่งตัวชาวบ้านท้องถิ่นเองได้มีการสร้าง สังคม รวบรวม ประยุกต์ นำใช้ แลกเปลี่ยน ความรู้เหล่านั้นอยู่ตลอดเวลา จนเป็นเกิดเป็นพัฒนาการขององค์ความรู้ของท้องถิ่น และชาวบ้านก็ได้ใช้ความรู้เหล่านั้นและใช้แกนโยกยียดต่างๆ เป็นเครื่องมือในการปรับสภาพการดำเนินชีวิตของตัวเองและชุมชนให้เกิดความอยู่รอด ผาสุก เเท่าเทียม และสมดุล ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงในรอบด้านได้ตลอดเวลา

เขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมแอ่งเชียงใหม่ – ลำพูน ตอนกลาง มีพื้นที่ศึกษา 10 อำเภอ คือ อำเภอสารภี อำเภอหางดง อำเภอแม่วาง อำเภอสันป่าตอง อำเภอดอยหล่อ จังหวัดเชียงใหม่ และ อำเภอเมือง อำเภอป่าซาง อำเภอแม่ทา อำเภอทุ่งหัวช้าง และกิ่งอำเภอบ้านธิ จังหวัดลำพูน ทั้งนี้ในงานเขียนผู้เขียนไม่ได้เน้นเขียนความเป็นไปของทุกอำเภอ แต่เลือกเฉพาะเขตพื้นที่ที่ชัดเจนต่อเป้าหมายของงานวิจัยเท่านั้น ซึ่งในความเป็นจริงแล้วทุกเขตทุกพื้นที่ล้วนมีความสัมพันธ์กันในด้านใดด้านหนึ่งเสมอ

ทั้งนี้ผู้เขียนใคร่ขอขอบพระคุณคณาจารย์ทุกท่านที่เป็นที่ปรึกษา สั่งสอน และเสนอแนะแนวทางการเก็บข้อมูล กรอบแนวคิด และการวิเคราะห์ประเด็นต่างๆ ตลอดช่วงเวลาที่ทำการศึกษา โดยเฉพาะ อาจารย์พรพิไล เลิศวิชา และอาจารย์ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ผู้เป็นหัวหน้าโครงการ และที่ปรึกษาโครงการ

อีกทั้งขอขอบคุณชาวบ้านทุกโหล่งทุกพื้นที่ทุกท่าน ที่ให้ข้อมูลอันเป็นประโยชน์และมีคุณค่าต่องานวิจัย รวมทั้งขอขอบคุณคณะนักวิจัย ผู้ช่วยนักวิจัยทีมโครงการเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมฯ และนักวิจัยสมทบทุกท่าน ที่ช่วยเก็บข้อมูล เสนอแนะ สังเคราะห์ วิเคราะห์ และจัดทำงานวิจัย จนงานชิ้นนี้สำเร็จลุล่วงมาได้ด้วยดี

เฟื่องฟ้า เปียจำปา
ธีรวัฒน์ แก้วแดง

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทที่ 1 โหล่งทุ่งหัวช้าง	1
โหล่งทุ่งหัวช้าง	3
ประวัติศาสตร์โหล่งทุ่งหัวช้าง	4
บ้านเก่า บ้านหลวง	7
ชาติพันธุ์ พลวัตการถือครองที่ดินเพื่อการผลิต	8
เหมืองฝายและระบบการจัดการน้ำ	9
ระบบการผลิต	9
ระบบผีในโหล่งทุ่งหัวช้าง	10
อุดมการณ์ครูบา ชาติพันธุ์และความอยู่รอด	12
ผี พุทธ ของกะเหรี่ยง : กรณีศึกษาบ้านกะเหรี่ยงหัวขัว	16
อุดมการณ์บ้านหลวง : กรณีศึกษาบ้านปวง ทุ่งหัวช้าง	17
บทที่ 2 โหล่งแม่ทา – ป่าซาง	19
โหล่งแม่ทา	19
โหล่งป่าซาง	21
ประวัติศาสตร์ของโหล่งแม่ทา – ป่าซาง	23
ครูบา : แรงโยงยึดในโหล่งป่าซาง	28
การผลิตของโหล่งแม่ทา – ป่าซาง	29
บ้าน โหล่ง เมือง ระดับความสัมพันธ์ของพื้นที่	33
เศรษฐกิจในพื้นที่โหล่งแม่ทา – ป่าซาง	36
พระธาตุในโหล่งแม่ทา - ป่าซาง	38
บทที่ 3 โหล่งสารภี - นองดอง	40
ชาติพันธุ์ในโหล่งสารภี – นองดอง	45
การผลิตในโหล่งสารภี – นองดอง	47
เศรษฐกิจในโหล่งสารภี – นองดอง	49

เรื่อง	หน้า
บทที่ 4 โหล่งแม่ว่าง – สันป่าตอง – หางดง	52
ระบบเหมืองฝายลุ่มน้ำว่าง	54
เศรษฐกิจโหล่งแม่ว่าง – สันป่าตอง	59
พระราชูประจําโหล่งแม่ว่าง – สันป่าตอง	61
โหล่งหางดง	62
 บทที่ 5 แกนโยงยึดในแอ่งเชียงใหม่ – ลำพูน	 64
แกนโยงยึดบนระบบผี	64
การโยงยึดบนแกนศาสนาและอุดมการณ์ครุบา : ครุบาศรีวิชัย	
ครุบาขาวปี ครุบาวงศ์ ครุบาพรหม ครุบาอินทจักร	82
แกนโยงยึดในระบบบ้านหลวง ตำแหน่ง พื้นที่	83
 บทที่ 6 เส้นทางการค้า : กาด และการสร้างเขตเศรษฐกิจบนพื้นฐาน	
ความชำนาญด้านการผลิต เส้นทางการค้าทางน้ำ และทางบก	86
กาดประจำโหล่ง	92
เขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมบนพื้นฐานความชำนาญด้านการผลิต	99
 บทสรุป	 105
 บรรณานุกรม	 .

บทที่ 1

โหล่งทุ่งหัวช้าง

เนื่องจากภูมิศาสตร์ของแอ่งลำพูน เชียงใหม่ มีรูปร่างคล้ายกระเพาะ คือแคบตอนบน กว้างตอนกลาง และเรียวแคบลงทางตอนใต้ มีภูเขาชนาบ้างอยู่ทั้งสองข้าง มีแม่น้ำปิงไหลจากบนลงสู่ใต้ผ่านกลางแอ่ง ทำให้แอ่งเชียงใหม่ ลำพูนมีลักษณะเป็นเหมือนแอ่งกระทะ นอกจาก แม่น้ำปิงเป็นสายน้ำหลักแล้ว ยังมีสาขาย่อยของแม่น้ำปิงอีก เช่น น้ำแม้งัด น้ำแม่แดง น้ำแม่วิม น้ำแม่สา น้ำแม่ฮอน น้ำแม่ฆาน น้ำแม่กวง น้ำแม่ทา น้ำแม่ลี นอกจากนี้ ยังมีน้ำห้วยสายต่างๆที่เป็นสาขาย่อยของน้ำเหล่านี้ จึงเกิดที่ราบลุ่มแม่น้ำซ้อนลงไปแอ่งเชียงใหม่-ลำพูนเป็นจำนวนมาก ที่ราบลุ่มริมแม่น้ำ หรือห้วยต่างๆ มีภูเขาสูงใหญ่ขนาดเล็กใหญ่ต่างกันชนาบ้าง มีผู้คนอาศัยอยู่ โดยผู้คนเหล่านั้นอาศัยการจำแนกพื้นที่ออกจากกัน โดยใช้สันปันน้ำเป็นที่แบ่งเขตลุ่มน้ำ หรืออาศัยขอบเขตของภูเขาหรือเนินเขาเดี่ยวๆแบ่งพื้นที่ออกจากกัน และชาวบ้านทางภาคเหนือเรียนระบบกายภาพที่มีคนอาศัยอยู่แบบนี้ว่า “โหล่ง”

จากพจนานุกรมล้านนาไทย ฉบับแม่ฟ้าหลวง¹ ให้ความหมายของคำว่าโหล่ง คือ ละแวกตอน บริเวณ ย่าน ที่ราบระหว่างภูเขา ระยะทางตามทางกว้าง หรือทางยาวจากตำบลหนึ่งไปยังอีกตำบลหนึ่ง หรือจากการสัมภาษณ์ของชาวบ้าน ได้ความหมายว่า

1. โหล่ง เป็นคำเก่า ที่ใช้เรียกบริเวณที่นา ที่บ้าน ที่มีภูเขาล้อมรอบ เป็นกลุ่มคนที่อยู่ด้วยกัน ทำนาด้วยกัน กินน้ำจากฝายเดียวกัน เป็นศรัทธาวัดเดียวกัน ตายแล้วก็ยังไปป่าช้าเดียวกัน
2. โหล่ง คือพื้นที่กว้างๆ คือบริเวณนา มีหลายๆ บ้านอยู่ด้วยกัน ปัจจุบันอาจจะเรียกตามเขตการปกครองก็ได้ เพราะบางทีพื้นที่โหล่งก็เป็นเขตตำบล แต่บางทีพื้นที่โหล่งกับเขตตำบลก็ไม่ใช้พื้นที่เดียวกัน
3. โหล่งเป็นคำเก่า ใช้เรียกชื่อบ้าน เช่น โหล่งบ้านปวง โหล่งบ้านทา โหล่งบ้านโฮ้ง ซึ่งเอาภูเขา หรือม่อนดอยน้อยๆกัน ชาวบ้านจะรู้จักกันเองว่าใครเป็นคนโหล่งใด ในโหล่งจะมีการเลี้ยงผีเมืองด้วยกัน แต่ผีเสื้อบ้านเลี้ยงบ้านใครบ้านมัน
4. โหล่ง คือ บริเวณที่บ้าน ที่นา และมีคนอยู่ด้วยกัน คนในโหล่งมีทั้งยอง ไต ลัวะ กะเหรี่ยง ถ้าเขาอยู่สันปันน้ำเดียวกันกับเรา ก็คือคนในโหล่งเดียวกัน เลยม่อนดอยไป เป็นคนโหล่งอื่นไปแล้ว มีงานบุญ ก็กินต๋านก็ทำด้วยกัน ขุดเหมือง ทำฝายด้วยกัน มีอะไรก็ช่วยกันทำ

¹ ศจ.อุดม รุ่งเรืองศรี รวบรวม พจนานุกรมล้านนา-ไทย ฉบับแม่ฟ้าหลวง , ปรับปรุงครั้งที่ 1 ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ,2547

5. โหล่ง คือบริเวณที่นา ที่สวน ที่บ้าน ที่มีผู้คนอาศัยอยู่ร่วมกันหลาย ๆ หมู่บ้าน เอาภูเขาเป็นเขตแดน พื้นที่ไม่มีภูเขา ก็เอาลำเหมืองเป็นเขตแดน ว่าอันนี้โหล่งของเรา ทุกคนรู้ว่าเขตไหนเป็นเขตของเรา และเขตไหนไม่ใช่เขตของเรา
6. โหล่งเป็นพื้นที่ซึ่งสืบทอดมาในประวัติศาสตร์ของกลุ่มชนผู้อยู่อาศัยจากรุ่นสู่รุ่น มีลักษณะร่วมกันทั้งทางภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรม โหล่งเป็นคำที่ใช้เรียกหน่วยพื้นที่ที่มีความหมายตั้งแต่ชุมชนพื้นที่ลุ่มน้ำย่อย ชุมชนในผืนป่า ชุมชนลำห้วยสาขา จนถึงชุมชนชาติพันธุ์ โหล่งเป็นคำที่วางพื้นฐานอยู่ที่กายภาพที่ชุมชนตั้งอยู่ร่วมกัน การขยายตัว และความเข้ม ข้นของโหล่ง จะมากหรือน้อยต้องอาศัยประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมร่วม ความสัมพันธ์ระหว่างคนบนพื้นที่ทางกายภาพ ก็กลายเป็นสิ่งบ่งบอกลักษณะ และขอบเขตของโหล่ง

จากพื้นที่ศึกษา 9 อำเภอ ใน 2 จังหวัด คือ จังหวัดเชียงใหม่ ได้แก่ อำเภอสарภี อำเภอหางดง อำเภอสันป่าตอง อำเภอแม่วาง อำเภอดอยหล่อ และจังหวัดลำพูน ได้แก่ อำเภอเมือง อำเภอแม่ทา อำเภอทุ่งหัวช้าง อำเภอป่าซาง พบว่าชาวบ้านเป็นคนช่างสังเกต และมีความเข้าใจในภูมิศาสตร์กายภาพ อันเป็นที่ตั้งของท้องถิ่นตนเองได้อย่างลุ่มลึก

ยกตัวอย่างเช่น การจัดการเรื่องน้ำ อำเภอสарภีและอำเภอเมืองลำพูน ซึ่งอยู่ฝั่งตะวันออกของเมืองเชียงใหม่ ต้องมาตีฝายกั้นน้ำปิง ห่างจากอำเภอสарภี 17-18 กิโลเมตร ห่างจากอำเภอเมืองลำพูน 20 กว่ากิโลเมตร สาเหตุที่แม่น้ำกวงที่อยู่ในเขตอำเภอเมืองลำพูน ไม่สามารถนำมาใช้ในการเกษตรได้นั้น เนื่องจากแม่น้ำกวงอยู่ต่ำกว่าพื้นที่ทางการเกษตรไม่สามารถที่จะท่อน้ำแล้วให้ไหลลงพื้นที่ได้ จึงต้องมีระบบการจัดการน้ำและเหมืองฝายบนเส้นทางน้ำปิงซึ่งอยู่ในระดับพื้นที่ที่สูงกว่าพื้นที่การเกษตร

เมื่อพิจารณาจากภูมิศาสตร์ของพื้นที่เช่นนี้ ทำให้เข้าใจได้ว่าทำไมคนจากอำเภอเมืองลำพูน จึงต้องขึ้นไปทางบนของพื้นที่เพื่อจะผันน้ำจากแม่น้ำปิง ขุดลำเหมืองยาวไม่ต่ำกว่า 20-30 กิโลเมตร. เพื่อนำน้ำมาใช้มาในที่นาเนื่องจากภูมิศาสตร์ของพื้นที่ไม่ได้เป็นสากลที่ทุกคนจะเข้าถึงและใช้ประโยชน์ได้เหมือน กันหมด ดังนั้นจึงต้องระดมสติปัญญา และใช้จินตนาการของคนในชุมชนเพื่อพิจารณาว่าจะใช้ประโยชน์จากพื้นที่นั้นได้อย่างไร จะวางแผนการจัดการแบ่งปันน้ำ จัดการแรงงานคน และออกกฎเกณฑ์การบริหารจัดการน้ำให้เกิดประสิทธิภาพมากที่สุดได้อย่างไร

ส่วนการจัดการน้ำในพื้นที่อื่นๆ เช่น ทางด้านพื้นที่หางดงแบ่งความสัมพันธ์ของคนบนพื้นฐานการจัดการน้ำใน 2 พื้นที่ คือ กลุ่มที่รับน้ำแม่ตาช้าง และกลุ่มที่กั้นน้ำจากฝายท่ามะโก๋ ที่ชักน้ำมาจากแม่น้ำปิง ด้านอำเภอป่าซาง ฝั่งตะวันตกกั้นน้ำจากน้ำแม่ทา ฝั่งตะวันออกกั้นน้ำจากแม่น้ำปิง ทิศใต้ใช้น้ำจากแม่น้ำลี้ ส่วนแถบอำเภอดอยหล่อนั้นใช้น้ำจากแม่น้ำปิง และทางอำเภอสันป่าตองใช้น้ำจากแม่น้ำขานเป็นหลัก มีเพียง 2 หมู่บ้านทางทิศใต้ที่ใช้น้ำจากแม่น้ำปิง แล้วทางพื้นที่แม่วางใช้น้ำจากแม่น้ำวาง นอกจากนั้นก็มีทางแม่ทาที่ใช้น้ำจากแม่น้ำทา และทุ่งหัวช้างใช้น้ำจากแม่น้ำลี้

ดังนั้น การสร้างเขตเศรษฐกิจขึ้นมาแห่งหนึ่ง จึงไม่ใช่เพียงแต่การลากเส้นลงบนแผนที่ทางภูมิศาสตร์เท่านั้น แต่เขตเศรษฐกิจนั้นสัมพันธ์อยู่กับภูมิศาสตร์ และความสัมพันธ์ของผู้คนที่ร่วม กันคิด ร่วมกันจัดพื้นที่หมู่บ้าน จัดพื้นที่ทางการผลิต ร่วมกันจัดการและพัฒนาทรัพยากรร่วมกัน มีแหล่งยึดเหนี่ยวทางจิตใจร่วมกัน มีความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน และมีการสร้างเครือข่ายหมู่บ้านอันอยู่บนฐานการจัดการเรื่องเหมืองฝายร่วมกัน ดังนั้น เขตเศรษฐกิจ จึงมีรากฐานอยู่กับวัฒนธรรมอย่างแนบแน่น

โหล่งทุ่งหัวช้าง

ทุ่งหัวช้างเป็นอำเภอทางด้านใต้ของจังหวัดลำพูน เป็นเมืองที่ล้อมรอบด้วยภูเขาทั้งหมด ถ้าดูในแผนที่จังหวัดจะเป็นอำเภอที่อยู่ทางด้านใต้ติดกับ อำเภอเถิน อำเภอเสริมงาม จังหวัดลำปาง ด้านการคมนาคมเข้าออกในอดีตค่อนข้างลำบาก แต่ในปัจจุบันสะดวกมากขึ้น เส้นทางหนึ่งการเดินทาง คือ ต้องข้ามภูเขาสูงทางด้านทิศเหนือที่ติดอำเภอแม่ทา ซึ่งเรียกว่า “ดอยอีหุ่ย” ที่สูงมาก ดอยนี้จะกั้นเขตแดนระหว่างอำเภอแม่ทากับอำเภอทุ่งหัวช้าง ส่วนอีกเส้นทางหนึ่งเป็นเส้นทางเก่า คือ เดินทางมาจากอำเภอลี้ผ่านตำบลบ้านปวง และเข้าสู่ทุ่งหัวช้าง

ส่วนทางทิศตะวันออกก็เป็นภูเขาสูง เรียกว่า “ดอยแดน” ที่กั้นระหว่างเขตอำเภอเสริมงามกับอำเภอทุ่งหัวช้าง เป็นเทือกเขาที่เป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำลี้ นอกจากนั้นก็จะมีภูเขาเตี้ยๆ ที่กั้นระหว่างทุ่งหัวช้างกับ บ้านแม่ดิน แม่เทย อำเภอลี้ และมีช่องเขาเล็กให้สามารถข้ามผ่านไปได้ ส่วนทางใต้ขึ้นมาก็เป็นแอ่งใหญ่มีลักษณะยาว มีภูเขาล้อมรอบอีกเช่นกัน ภูเขานี้กั้นระหว่างอำเภอเถิน จังหวัดลำปาง กับ อำเภอทุ่งหัวช้าง จังหวัดลำพูน

ดังนั้นภูมิศาสตร์ของโหล่งทุ่งหัวช้างจึงมีลักษณะที่แคบจากด้านบน มากวางตรงกลาง และเป็นที่ราบกว้างใหญ่ที่สุดทางตอนใต้ คือที่ตำบลบ้านปวง อำเภอทุ่งหัวช้างมีทั้งหมด 3 ตำบล คือ ตำบลตะเคียนปม ตำบลทุ่งหัวช้าง ตำบลบ้านปวง ซึ่งเรียงจากเหนือไปได้ตามลำดับ

รูป พื้นที่การผลิตในโหล่งทุ่งหัวช้าง

ในอดีตทุ่งหัวช้างเคยเป็นพื้นที่สีแดง คือเป็นพื้นที่ที่มีการเคลื่อนไหวของพรรคคอมมิวนิสต์ ซึ่งทางราชการได้เข้ามาดูแลในพื้นที่ และตั้งเป็นกิ่งอำเภอทุ่งหัวช้างมีที่ว่าการอยู่ที่บ้านปวง แต่ต่อมาได้มองเห็นว่า บ้านปวงไม่ใช่จุดศูนย์กลางของการเดินทางภายในกิ่งทุ่งหัวช้างทั้งหมด จึงได้ย้ายไปตั้งกิ่งอำเภอที่ตำบลทุ่งหัวช้าง เพราะว่าเป็นจุดศูนย์กลางพอดีที่ไปทางด้านเหนือถึงตำบลตะเคียนปมก็มีระยะทาง 17 กิโลเมตร หรือจะมาทางใต้ที่บ้านปวงก็มีระยะทางเท่ากัน

ด้านการคมนาคมเข้าออกในอดีตต้องเดินทางผ่านอำเภอสีเข้าสู่อำเภอบ้านปวง แล้วก็เข้าสู่ทุ่งหัวช้าง สมัยก่อนยังไม่มีเส้นทางตัดผ่านทางดอยอีหุ้ยด้านอำเภอแม่ทา พื้นที่ตรงนั้นก็เลยเป็นโหล่งที่ปิด ชาวบ้านในตำบลตะเคียนปมต้องเดินทางมาที่ตัวอำเภอทุ่งหัวช้างเพื่อต่อรถออกไปยังเมืองลำพูนหรือสถานที่อื่นๆ ซึ่งเส้นทางจะผ่านบ้านปวงเข้าสู่อำเภอสี หรือไม่ชาวบ้านก็ต้องเดินเท้าลัดภูเขาไปที่บ้านแม่ทย เพื่อรอรถผ่านที่มาจากอำเภอสี และยังมีเส้นทางเข้าออกจากอำเภอทุ่งหัวช้างไปที่อำเภอเสริมงาม

นอกนั้นชาวบ้านจะมีเส้นทางเดินข้ามสันเขาไปมาหาสู่กัน เช่น ไปอำเภอแม่ทา ลัดไปบ้านท่าขุมเงิน ทะลุบ้านแซม ไปอำเภอป่าซาง

ประวัติศาสตร์ของโหล่งทุ่งหัวช้าง

พื้นที่โหล่งทุ่งหัวช้างมีตำนานและประวัติศาสตร์ซ้อนกันหลายยุคสมัยหลายเรื่องราว เช่น ตำนานพระนางจามรี - เจ้าปิ่นมหาด ที่เดินทางผ่านมาในพื้นที่นี้

ตำนานพระนางจามรี

หลังพุทธกาลเขตแดนเมืองโสมพีเป็นเมืองใหญ่ เมืององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเข้าสู่นิพพานไปแล้ว ลูมาถึงปีพุทธศักราช 500 – 700 ปี เจ้าเมืองวิเทหะ และพวกจีนฮ่อที่แคว้นยูนาน แต่ละเมืองแผ่อำนาจเขตมาถึงโยนก ซึ่งเป็นเผ่าไทยสมัยนั้น เมืองโยนกได้ถูกพวกจีนฮ่อโกลีเขตแถบนี้กดขี่ข่มเหงกระทำทารุณกรรม บังคับขู่เข็ญเป็นทาสรับใช้ ชาวโยนกผู้รักอิสระเสรี รักความเป็นไทไม่ยอมรับใช้ของเผ่าจีนฮ่อ ได้อพยพผู้คนที่ยรักอิสระถอยลงมาตามลำดับและมาตั้งเมืองอยู่ที่สิบสองปันนา หรือสิบสองจุไทอีกกึ่งหนึ่ง ต่อมากำลังก็ตั้งเมืองหลวงพระบาง ชาวโยนกก็ยังมีเจ้าคำทระเป็นผู้นำมีพระนางจามรีธิดาลูกสาวแสนงามชอบทรงม้าเป็นพาหนะมีทหารมหาดเล็กคอยติดตาม เป็นเมืองที่เจริญมาก พวกจีนฮ่อรู้ว่าเมืองนี้เจริญ ได้รวบรวมกำลังเข้าตีหลวงพระบาง ในที่สุดหลวงพระบางแตก เจ้าเมืองหลวงพระบางจึงให้ธิดาจามรีพาบริวารนำของมีค่าเป็นทองคำพร้อมทหารหนีไปก่อน

ชาวเมืองบิรวารที่อยู่นอกเมืองก็ขอดิตตาม พระนางจามรีมีทหารคนสนิทชื่อเจ้า
พัฒน์มหาเป็นทหารติดตามอารักขา พระนางจามรีได้พาบิรวารชายหญิง มาถึง
เชียงตุง เชียงรุ่ง เชียงแสน ตามลำดับ และเมืองจำปี (เมืองฝาง) หรือเมืองคามีระ
นคร เจ้าแม่จามรีได้พญาช้างเผือกเชือกหนึ่ง คือ พายสุวรรณ เป็นช้างคู่บุญบารมี
ของพระนางจามรี

เจ้าพัฒน์มหาได้เป็นหัตถจารย์ (ควาญช้าง) ได้นำขบวนหนีจากคามีระ
นครหรืออำเภอฝางในปัจจุบัน พระนางตั้งสัจจะอธิษฐานว่าขอให้ไปโดยสวัสดิภาพ
ขอให้พญาช้างมงคลนี้เดินทางไปตลอดฝั่ง ในที่สุดก็มาถึงคอยเพียงดาว หรือเชียง
ดาวในปัจจุบัน ได้พักพลบิรวารอยู่เมืองเชียงดาว บ้านแม่นะ จนเป็นหมู่บ้านมาถึง
ปัจจุบันว่าบ้านแม่นะเชียงดาว และได้หนีล่องมาเรื่อยๆ จนลุดึงคอยลูกหรือภูเขา
สูงและใกล้แม่น้ำระมิงค์ พญาช้างได้ไหลลื่นลงจากคอยลูกนั้นจึงมีนามว่าคอย
หล่อ เดียวนี้เป็นอำเภอจอมทอง เชียงใหม่ในปัจจุบัน ขบวนได้ลงจากคอยหล่อ
แล้วมาถึงแม่น้ำระมิงค์หรือแม่ปิงแล้วพากันข้ามไปอีกฟากพอน้ำแม่น้ำ ช้างและ
คนก็ได้เดินลัดเลาะป่าดงพงไพรมาตามฝั่งน้ำโดยหันหน้าไปทางทิศตะวันออกลัด
เลาะออกแล้วหยุดพักตรงนั้น ตรงนั้นเรียกว่าแม่ลอบจนถึงปัจจุบัน และพากัน
ออกขบวนขึ้นคอยที่ยาวมาเรื่อยๆ แล้วพากันหยุด ผู้หญิงที่เดินตามมาหาบ
สัมภาระขึ้นคอยยาวต่างก็อดอ่อนระโหยโรยแรง บางนางก็หายใจถี่เร็วเปล่งเสียง
ออกมา หุบ หุบ คอยยาวลูกนั้นจึงมีนามว่าคอยฮือฮุย การอพยพมาอย่างยากลำบาก
และระยะทางก็ไกล เครื่องใช้ไม้สอยต่างๆ ก็ชำรุด และเครื่องทรงช้างเจ้าพัน
มหาหกละหลวม จึงปลดลงซ่อมแซมเครื่องทรงตรงนั้น ปัจจุบันเป็นบ้านแม่
แสม พอดีซ่อมแซมเสร็จแล้วก็พากันมาถึงที่แห่งหนึ่งเจ้าพัฒน์มหา ก็อยากจะพัก
ช้าง พอกดหัวช้าง แต่ช้างไม่ยอมโน้มหัวลง (ต่อมาเรียกว่าทุ่งหัวช้าง) และพอ
มาถึงที่อีกแห่งหนึ่งช้างหยุดเจ้าพัฒน์มหา ก็ได้กดหัวช้างลงตรงนั้น และที่นั่นได้ชื่อ
ว่าแม่ปลง เดียวนี้เรียกบ้านปวง พักหยุดตรงนั้นหลายแรมเดือน ที่นี้เจ้าพัฒน์มหา
เป็นคนชอบล่าสัตว์เป็นนิสัยมาก่อน พักตรงไหนก็ล่าสัตว์ตรงนั้น ถึงคราวนี้เป็น
เวรกรรมที่ติดตามเจ้าพัฒน์มหา มา จึงถูกงูเห่ากัด นั่งครวญครางอยู่ในป่าคนเดียว
โดยไม่มีคู่หูไปด้วยวันนั้น เมื่อถึงอาหารเช้า พระนางจามรีได้ถามหาเจ้าพัฒน์มหา
เพื่อทานอาหารเช้า เพราะเกินเวลาถึงแปดใจ จึงให้บิรวารออกไปเสาะหาที่เคย
ไป พอไปพบนั่งครวญคราง จึงพามาสู่ที่พัก เขียวเขาก็ไม่บรรเทาหาย ในที่สุดก็
สิ้นใจตายตรงนั้น ไปเกิดเป็นอารักษ์สถิตอยู่ที่ตรงนั้น ชื่อว่าอารักษ์เจ้าพัฒน์มหา
และชื่อตรงนั้นเมื่อก่อนเป็นที่ตั้งวัดแอ่งพระนาง

ฝ่ายพระนางจามรีเมื่อเจ้าพ่มนหาตเสยชีวิต ก็ไม่ทราบว่าจะไปทางไหนดี จึงให้
ตกแต่งพวงคำประดับช้างที่บ้านปวงคำตรงนั้น ช้างเชือกนั้นได้ชื่อใหม่ว่า ช้าง
พวงคำ พอประดับช้างด้วยพวงคำแล้วบริบูรณ์ พระนางตั้งสัตยาธิฐานวอนต่อเทพ
ยดาอารักษ์ ขอให้ช้างไปสู่สถานที่ๆ ควรตั้งบ้านตั้งเมือง ช้างพวงคำก็ล่องไป
ตามริมน้ำฝั่งแม่ลี พอมาถึงคอกลูกหนึ่งช้างได้คืบหลัง ตรงนั้นได้เรียกว่าคอกช้าง
คืบ พอช้างได้สติคืนมาก็ลัดเลาะมาถึงที่แห่งหนึ่ง พระนางจึงให้ผู้คนที่มีกำลังเอา
หินก้อนใหญ่มาวางเรียงกัน ถิ่นนั้นเรียกว่าหมู่บ้านผาของ และได้ตั้งจิตอธิษฐาน
อีกครั้ง พญาช้างพวงคำก็บ่นหน้าลัดเข้าป่ามาจนถึงที่แห่งหนึ่ง พญาช้างได้สะดุ้ง
ตกใจอะไรบางอย่างที่ผู้คนไม่เห็นตัว คือเจ้าป่าหรือพงป่า ทำให้พญาช้างสะดุ้ง
ถึงกับวิ่งหรือหก ต่อมาตรงนั้นเป็นหมู่บ้านโป่งหลอก ติดกับบ้านป่าหมากจนถึง
ปัจจุบัน พอช้างวิ่งหรือหกไปไม่กี่ไกลนักพวงคำได้หลุดตกจากช้างที่ตรงนั้น
ชาวบ้านเรียกว่าบ้านพวงคำมาจนถึงปัจจุบัน ครั้นช้างหกหนีไปอย่างนั้น พระนาง
จามรีได้บอกบริวารไปสกัดหน้าช้างที่สบแวน แต่จับไม่ได้ ช้างได้ลัดเลาะขึ้นไป
ทะลุลงทางห้วยสาย บริวารของพระนางจามรีก็พยายามติดตามช้างไปทันพญาช้าง
และจับช้างได้ที่ข้อมต่อ พอจับช้างได้แล้ว พระนางก็ประดับตกแต่งช้างใหม่ และ
ตั้งสัตยาธิฐานเป็นครั้งที่สาม คือว่าถ้าจะได้สร้างเมืองที่นั่นจริงๆ เพื่อเป็นที่ลี้
ภัยและรอนแรมมาเกือบปีแล้ว หากมีบุญบารมี ก็ขออำนาจเทพยดาได้นำพญาช้าง
หาที่ตั้งเมืองด้วยเถอะ เทพยดาก็นำช้างขึ้นห้วยแม่เต๊ะ และแม่ไป ขึ้นไปจากลำ
ห้วยแม่ไป ขึ้นคอยมานิดหนึ่ง ทางทิศตะวันออกของแม่น้ำลี ในที่สุดตะวันคล้อย
ต่ำสาดส่องแนวไผ่ที่อยู่บนคอยนั้น มีจุดสำคัญคอกลูกนี้ยาวไปไกล ในอดีตชาติ
พระโพธิสัตว์ได้เกิดเป็นโคอยู่ที่คอกลูกนี้มาก่อน และคอกลูกนี้มีพญานาคปกปักษ์
รักษามาไว้เหมือนกัน แต่พอพญาช้างได้ไปถึงจุดหนึ่งตรงกลางมีมูลดินกอง
พอสมควร และเรียกชื่อว่าจอมปลวกใหญ่ มีหินสีขาวคล้ายกับไข่นกยูง พญานาค
ตัวหนึ่งได้เฝ้ารักษาไว้เป็นเวลานาน อยู่บนกลางของจอมปลวกใหญ่ เพราะเทพดา
อารักษ์ได้คลอใจให้ช้างของพระนางจามรีขึ้นมาและได้เห็นจอมปลวกใหญ่นั้น
พญาช้างก็ได้ส่งเสียงกึกก้องทั่วบริเวณ แล้วเดินรอบจอมปลวกนั้นถึงสามรอบ ได้
เอาจวงหักกิ่งไม้ที่มีดอกพดิวิจอมปลวก แล้วหยุดขึ้น และเอาจวงยกขึ้นส่งเพื่อ
เคารพสถานที่ตรงนั้น เจ้าแม่จามรีและบริวารได้สนใจนึกแล้ว ตะวันคล้อยลงทุก
ขณะพร้อมใจกันพักไพร่พลบริวารใกล้ๆ กับไม้มะค่าต้นใหญ่ๆ แผ่ปกคลุมที่ตรง
นั้น เดี่ยวนี้คือที่ต้นโพธิ์ใหญ่ขึ้นมาแทนต้นไม้มะค่าต้นนั้น และในคืนนั้นเองได้มี
ลูกแก้วลอยขึ้นจากจอมปลวกใหญ่ เอาเป็นแกนกลางใจเมืองแล้วให้พญาช้างเดิน

รอบเอาแนวที่ข้างเดินรอบเป็นเขตกำแพง แล้วทำการขุดคูเมืองสองชั้นรักษาไม้
ไผ่ที่มีอยู่แล้วแทนอิฐเป็นแนวกำแพงล้อมรอบด้วยไม้ไผ่หนาทึบ อยู่ข้างนอก
แทบไม่รู้ว่าที่บ้านเมืองปกคลุมด้วยหมอก เจ้าแม่จึงได้ตั้งชื่อว่า เมืองลี หรือ
เมืองลับลี จนถึงปัจจุบัน ลับลีหมายความว่าแอบซ่อน และทำคันกันน้ำไว้
สร้างประตูสองแห่งทิศเหนือและทิศใต้ หลังจากตั้งบ้านตั้งเมืองหรือเวียงให้ดี
เรียบร้อยแล้ว พระนางจามริกก็สร้างวัดพระธาตุห้าดวงเป็นวัดแรกของเมืองลี ติด
กับเขตในเวียงของพระนาง....

ที่มา : พระอริการบุญยืน จิตสีโล "ประวัติวัดพระธาตุกลางเวียงหรือดวงเดียว" เอกสารอัดสำเนา

ส่วนประวัติศาสตร์ยุคใกล้ในโหล่งทุ่งหัวช้างมีหมู่บ้านบางแห่งที่ตั้งขึ้นในยุคของการทำไม้
ของบริษัทบอมเบอร์เบอร์มา เมื่อเกือบ 100 ปีที่แล้ว ซึ่งทำให้มีคนจากที่อื่นเข้ามาอยู่ในพื้นที่นี้ เช่น
ชาวมุ หรือชาวกระเหรี่ยงจากที่อื่น บางหมู่บ้านมีประวัติการตั้งหมู่บ้าน และตำนานภูมินามของ
ตัวเอง เช่น บ้านห้วยห้าง เพราะมีคนทำไม้มาตั้ง "ห้าง" อยู่ที่นี่ หมู่บ้านนี้ก็เลยชื่อว่าบ้านห้วยห้าง
คือเป็นหมู่บ้านใหม่เกิดมาทีหลัง

บ้านเก้า บ้านหลวง

ในโหล่งทุ่งหัวช้างมีหมู่บ้านหลักๆ ไม่กี่หมู่บ้าน ปัจจุบันหมู่บ้านเหล่านั้นส่วนใหญ่มีอายุ
200 ปีขึ้นไปทั้งนั้น ในอำเภอตะเคียนปมจะพบหมู่บ้านที่มีอายุ 200 ปีมากที่สุด ส่วนทุ่งหัวช้างนั้น
อายุ 300 กว่าปี และบ้านปวงก็มีอายุ 300 กว่าปี

ที่บ้านปวงนี้มีเรื่องเล่าว่าบรรพบุรุษของเขอพยพหนีสงครามมาตั้งแต่เมื่อ 200 กว่าปีก่อน
สมัยนั้นกองทัพสยามพลมาตีเมืองลี แล้วบรรพบุรุษของพวกเขาก็เข้าร่วมรบที่เมืองลี แต่ต่อมาก็
ประสบกับความพ่ายแพ้ และเมื่อเมืองลีแตก บรรพบุรุษของพวกเขาสวนหนึ่งก็หลบหนีเข้ามาอยู่
ตรงในพื้นที่บ้านปวงนี้

จากการสำรวจสืบค้นต้นตระกูลของชาวบ้านบ้านปวง ตำบลปวง อำเภอทุ่งหัวช้าง พบว่า
บรรพบุรุษของบางครอบครัวเป็นคนมาจากแม่สะเรียงก็มี มาร่วมรบที่เมืองลี เมื่อสงครามเสร็จสิ้น
แล้วก็ไม่ได้ย้ายหนีไปไหน และยังคงสืบสานพิธีกรรมและความเชื่อเรื่องผีปู่ย่าตาทวดมาจากแม่สะ
เรียงอยู่

ชาติพันธุ์ พลวัตการถือครองที่ดินเพื่อการผลิต

ในโหล่งทุ่งหัวช้างพื้นที่ที่มีประเด็นเรื่องพลวัตการถือครองที่ดินเพื่อการผลิตที่น่าสนใจคือ พื้นที่ของบ้านปวง ตำบลปวง อำเภอทุ่งหัวช้าง พื้นที่ของบ้านปวงเป็นทุ่งที่ราบกว้างใหญ่ มีภูเขา ล้อมรอบ ชาวบ้านก็ทำนากันอยู่บริเวณนั้น นอกจากนี้ก็มีกะเหรี่ยงอาศัยอยู่บริเวณนั้นด้วย ซึ่งเดิม คนกะเหรี่ยงยึดที่นาใหญ่ๆ กะเหรี่ยงเป็นเจ้าของมาก่อนที่คนไตจะเข้ามาซื้อไป ชาวบ้านบ้านปวงที่มีอายุมากกว่า 60 ปีหลายท่านเล่าให้ฟังว่า สมัยก่อนบรรพบุรุษของเขาซื้อที่ดินต่อจากชาวกะเหรี่ยง เดิมทีชาวกะเหรี่ยงเป็นเจ้าของที่นาผืนนี้ แล้วขายให้กับคนไตที่เข้ามาอยู่ใหม่ ส่วนคนกะเหรี่ยงก็ย้ายเข้าไปอยู่ในหุบเขาหุบห้วยที่มีพื้นที่ขนาดเล็กกว่า

แต่ในปัจจุบันยังพบว่าชาวกะเหรี่ยงในบางพื้นที่ยังคงสามารถทำการผลิตบนพื้นที่ราบกว้างได้ เช่น ชาวกะเหรี่ยงบ้านหัวขัวที่ตำบลทุ่งหัวช้างในปัจจุบันที่ยังยึดพื้นที่นาใหญ่ไว้ได้ บ้านหัวขัวซึ่งเป็นบ้านเก่าแก่มีสมาชิกเกือบ 500 หลังคาเรือน ลักษณะการตั้งบ้านเรือนของชาวบ้านอยู่บนที่เนิน แต่พื้นที่ทำนาอยู่ในที่ราบกว้างใหญ่ บ้านกะเหรี่ยงหัวขัวเป็นหมู่บ้านที่ปิดตัวเองมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ในบ้านหัวขัวเป็นหมู่บ้านที่ตั้งผู้ใหญ่บ้านไว้สำหรับติดต่อราชการเท่านั้น แต่การปกครองภายในก็ยังคงใช้ระบบ “บุโซ” และยังคงรักษาพิธีกรรมการเลี้ยงผี

ชาวบ้านหัวขัวพยายามที่จะรักษาลักษณะความเป็นอยู่แบบเก่า แต่ก็มีชาวบ้านบางคนที่ยากอยู่อย่างทันสมัยก็ย้ายข้ามทุ่งไปอยู่บนเชิงเขาอีกฝากหนึ่ง กลายเป็นหมู่บ้านกะเหรี่ยงอีกหมู่บ้านหนึ่ง ชื่อว่า สันดอนหอม หมู่บ้านนี้จะอยู่ผสมรวมกับคนไต การที่ชาวบ้านบางครอบครัวแยกออกมา เกิดจากการที่เขาไม่สามารถรักษาจารีตเก่าแบบดั้งเดิมได้ ก็เลยย้ายออกมา

เราจะสังเกตได้ว่าในบางพื้นที่ที่มีการผสมผสานกันระหว่างคนกะเหรี่ยงกับคนเมือง ถ้าชาวกะเหรี่ยงที่ไปอยู่กับคนเมืองจะพูดภาษาคำเมืองไม่ได้ใช้ภาษาของตนเอง แต่บางครั้งเมื่อชาวกะเหรี่ยงคุยกันเองก็ใช้ภาษากะเหรี่ยง ส่วนถ้าพูดกับคนไตกลับใช้ภาษาไต เป็นที่น่าสังเกตว่าเมื่อภาษาเริ่มสลับเปลี่ยน จารีต การปฏิบัติตามวิถีเดิมก็มักจะสลับเปลี่ยนตามไปด้วย

การผสมผสานกันระหว่างชาติพันธุ์กะเหรี่ยงกับคนไต หรือคนกลุ่มอื่นๆ ในโหล่งทุ่งหัวช้างมีให้เห็นในหลายๆ พื้นที่ ทางตอนเหนือของโหล่งจะเป็นชาวยองที่มาจากอำเภอแม่ทา หรือจากอำเภอป่าซางขึ้นตอยขึ้นมาก็มาผสมกับชาวกะเหรี่ยงที่เป็นคนท้องถิ่นเดิมและยังคงอยู่ร่วมกันได้ เช่นที่บ้านทุ่งข้าวหาง ตำบลตะเคียนปม อำเภอทุ่งหัวช้าง แล้วก็พบเรื่องราวของการที่กะเหรี่ยงอันเป็นชนที่อยู่ในพื้นที่มาก่อนขายที่ดินที่บุกเบิกในพื้นที่ราบให้แก่คนไตที่มาทีหลัง แล้วตัวเองก็ย้ายไปอยู่ในหุบดอย

ส่วนทางด้านอื่นๆ ก็พบการผสมผสานด้วยเช่นกัน เช่น ทางใต้จะมีคนจากทางเสริมงามเข้ามาผสม และคนจากสี่แควแม่ดิน แม่ไทยก็มาอยู่ และคนส่วนใหญ่ที่เข้ามาอยู่ใหม่ก็เป็นคนที่มาซื้อที่ดินจากชาวกะเหรี่ยง

เหมืองฝาย และระบบการจัดการน้ำ

การถือครองที่ดิน และการจัดการน้ำในโหล่งทุ่งหัวช้าง พบว่าชาวกะเหรี่ยงทางด้านเหนือ ทำนาในหุบเขาเล็กๆ ชาวกะเหรี่ยงที่นั่นมีนาเป็นของตัวเอง มีฝายขนาดเล็ก ที่เป็นลักษณะของ ฝายตระกูล มีระบบการจัดการน้ำที่ตกลงกันในเครือญาติ

ส่วนตอนกลางของโหล่งที่ตำบลทุ่งหัวช้างมีชาวกะเหรี่ยงที่ยังเป็นเจ้าของที่นาในพื้นที่ราบ กว้างคือที่บ้านหัวขัว ส่วนในหมู่บ้านอื่นๆ ทุ่งนาได้เปลี่ยนไปเป็นกรรมสิทธิ์ของคนเมืองบ้าง พอเข้ามาทางตอนใต้ของโหล่งในเขตบ้านปวงเรากลับพบว่าชาวบ้านปวงซึ่งเป็นคนไตสามารถยึดพื้นที่นา ใหญ่ได้ ไม่ว่าจะมาจากการซื้อต่อจากชาวกะเหรี่ยงเดิม หรือบุกเบิกขึ้นมาใหม่ และมีระบบการจัดการน้ำที่เข้ามาใช้ในทุ่งอย่างเป็นระบบ มีฝายหลวง จนคนในพื้นที่มักเรียกว่าบ้านปวงว่า “บ้านหลวง”

จากบ้านหลวงที่ตั้งอยู่กลางทุ่งนา หลังจากนั้นก็ขยายออกไปเป็นบ้านบริวาร เช่น บ้านดอนมูลที่ข้ามทุ่งนาไปอยู่อีกฝั่งหนึ่ง บ้านดอนมูลก็ไปสร้างไร่เหล้าก่อน จากบ้านดอนมูลก็ขยายออกไปเป็น บ้านใหม่ผ้องคำ แล้วก็ขยายออกมาเป็นบ้านสันดอนหอม มีหมู่บ้านอื่นมาอยู่ด้วย มีบ้านปวงหมู่บ้านเดียวที่อยู่กลางทุ่งนา มี 70 กว่าหลังคาเรือน เพราะหมู่บ้านขยายตัวไม่ได้ ส่วนหมู่บ้านที่แยกออกไปตั้งตามริมขอบปัจจุบันขยายเป็น 100 – 200 หลังคา ส่วน “ทุ่งหลวง” ก็จะอยู่ล้อมรอบบ้านหลวง โดยมีฝายลูกแรกเรียกว่า “ฝายหลวง” หรือฝายน้ำลี้

ระบบการผลิต

ทุ่งหัวช้างเป็นหมู่บ้านที่ล้อมรอบด้วยป่า อาชีพหลักของเขาก็คือการทำนา ระบบการผลิตจะขึ้นอยู่กับชาติพันธุ์ ถ้าเป็นคนเมืองก็จะทำนา แล้วก็ปลูกถั่วลิสง ฝ้าย พริก ตามแต่ที่จะนิยมกันในสมัยนั้น แต่การปลูกข้าวยังเป็นพืชหลัก ปลูกข้าวให้พอกินก่อน แต่ระบบเกษตรของกะเหรี่ยง ถ้ามีนาก็ทำนาปลูกข้าว และพืชเลี้ยงเช่นเดียวกับคนไต แต่ว่าจะมีระบบอีกระบบหนึ่งคือ การเกษตรแบบไร่ การผลิตแบบไร่ที่ปลูกผสมกันทุกอย่าง ซึ่งชนิดของพืชต่างๆ จะมาอยู่เกี่ยวเกี่ยวแตกต่างกัน ชาวกะเหรี่ยงสามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตเอาไว้กินในครัวเรือนได้นานจนถึงฤดูฝนใหม่ กล่าวคือกินได้ตลอดปี

รูปการทำงานในพื้นที่ราบในหุบเขาของทุ่งหัวช้าง

รายได้หลักของชาวบ้านได้ ถ้าทำนจะมีข้าวเหลือเอาไว้ขาย ส่วนชาวกะเหรี่ยงจะปลูกข้าวเอาไว้เพื่อยังชีพเท่านั้น และหารายได้เสริมจากการหาของป่า ในอดีตมีอาชีพที่สำคัญของชาวบ้านในแถบนี้ คือ อาชีพการทำไม้ เพราะมีไม้สักมาก หลังจากที่บริษัททำไม้ออกไปบริษัทลูกช่วงก็เข้ามา ชาวบ้านก็ตัดไม้ทำเฟอร์นิเจอร์ส่งไปขายที่ลี้

หลังจากส่งมาที่ลี้แล้วก็จะถูกขายต่อไป จำนวนไม้ที่ออกจากทุ่งหัวช้างมาที่ลี้มีจำนวนมาก เพราะเส้นทางการขนย้ายทางสะดวก อีกเส้นทางหนึ่งคือส่งไปทางอำเภอเสริมงาม บริเวณนั้นมีหมู่บ้านชื่อว่าบ้านแม่ตำ เป็นหมู่บ้านที่ไม่ทำนา ตัดไม้ให้พ่อเลี้ยงอย่างเดียว แล้วพ่อเลี้ยงก็เอาข้าวไปแลกเอาไม้ จุดนี้เป็นจุดใหญ่ที่ทำไม้ ปัจจุบันบ้านแม่ตำมีศูนย์ศิลปาชีพ

การทำไม้ยุติลงในช่วงปลาย 2520 หลังการประกาศให้มีการปิดป่า ชุมชนก็ทำมาหากินโดยปลูกข้าว ถั่วลิสง พริก กระเทียม ถ้าเป็นผู้หญิงทำอาชีพทอผ้า และอาชีพรับจ้าง ปัจจุบันมีคนหนุ่มสาวออกไปทำงานนอกหมู่บ้านมากขึ้น ส่วนแรงงานที่ยังอยู่ในหมู่บ้านเมื่อถึงเวลาเก็บลำไยก็จะรับจ้างเก็บลำไยกัน และมีชาวบ้านจากอำเภอลี้ อำเภอแม่ทาเข้ามารับแรงงานไปเก็บลำไยบ้าง

ระบบผีในโหล่งทุ่งหัวช้าง

เนื่องจากพื้นที่ทุ่งหัวช้างเป็นที่อยู่ของสองกลุ่มชาติพันธุ์ คือคนเมือง และกะเหรี่ยง อาจมีชาติพันธุ์อื่นด้วยเล็กน้อย เช่น ยอง ไทยใหญ่ เป็นต้น เพราะฉะนั้นระบบการนับถือผีในพื้นที่นี้จึงเป็นการผสมผสานกันขึ้นของเครือญาติฝ่ายกะเหรี่ยงและคนเมือง

อำเภอทุ่งหัวช้างจัดว่าเป็นอำเภอที่นับถือผีเข้มข้นมากที่สุดอำเภอหนึ่ง เพราะว่าหมู่บ้านแต่ละที่จะเลี้ยงผีเสื้อบ้านปีละ 2 ครั้ง ซึ่งโดยปกติจะเลี้ยงปีละครั้ง แต่ถ้ามีโรคระบาด ภัยธรรมชาติ ลมพายุ ชาวบ้านจะประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผีขึ้น 2 ครั้ง ในเดือน 5 และเดือนเก้า บ้านทุ่งหัวช้างเป็น

หมู่บ้านที่มี “หอเลื้อยบ้าน” 2 แห่ง หัวบ้านและท้ายบ้าน โดยให้เหตุผลว่า เป็น “บ้านเหนือ” และ “บ้านใต้” ซึ่งก็เป็นการสะท้อนถึงการแยกปึกบ้านนั่นเอง

ส่วนหมู่บ้านกะเหรี่ยงนั้นก็เลยฝึของตัวเอง ไม่ผสมกับของคนใด และจะ “ก้ำ” บ้าน คือ ปิดหมู่บ้านเลี้ยง ถ้าดูแผนที่จากเหนือลงใต้ ก็จะได้เห็นหมู่บ้านกะเหรี่ยงอยู่ทางทิศตะวันออก ก็จะปิดหมู่บ้านเลี้ยงฝึกันหมดเลย ขึ้นอยู่กับว่าจะเลี้ยงกี่วัน เดิมมีพิธีกรรมเลี้ยงฝึกันประมาณ 3 วัน แต่ในปัจจุบันบางบ้านอาจจะเหลือแค่วันเดียว

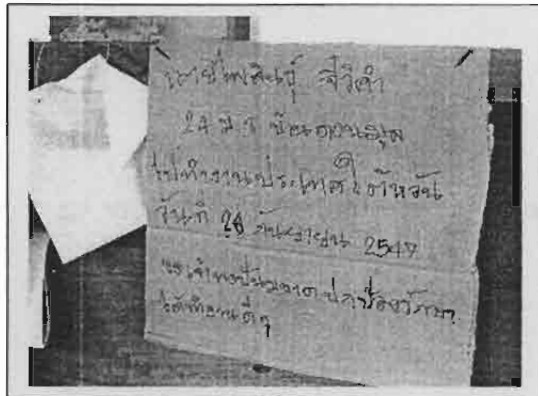
ส่วนที่บ้านปวงที่เป็นบ้านคนเมือง อดีตก็เคยปิดหมู่บ้านเพื่อประกอบพิธีกรรมเลี้ยงฝึด้วยเช่นกัน แต่ได้ยกเลิกไปแล้วเมื่อประมาณเกือบ 40 ก่อน

นอกจากพิธีกรรมและความเชื่อเรื่องผีระดับหมู่บ้าน หรืออารักษ์บ้านแล้ว เรายังพบว่า มีพิธีกรรมและความเชื่อในระดับผีเมืองที่บ้านปวง ตำบลปวง ซึ่งเป็นผีเมืองที่ชาวบ้านในละแวกนั้นให้การนับถืออย่างมาก

บ้านปวงจะถูกเรียกว่า “บ้านหลวง” เมื่อย้อนกลับไปดูประวัติศาสตร์ ที่มีการแบ่งหัวเมืองโบราณ ก็พบว่าบ้านปวงและทุ่งหัวช้างบางส่วนน่าจะเป็นส่วนหนึ่งของเมืองลี และน่าจะนับถือผีเมืองลี และหลักเมืองเมืองลี ซึ่งเป็นสิ่งบ่งชี้ขอบเขตความสัมพันธ์ที่โยงยึดอยู่ แต่ถ้ามองอีกมิติหนึ่งกลับพบว่าบ้านปวงมีผีเมืองของบ้านปวงและบ้านบริวารรอบๆ ชื่อ “เจ้าปิ่นมะหาด” ซึ่งกล่าวในตำนานพระนางจามรี ว่าเป็นทหารเอกของพระนาง ที่จะเดินทางไปสร้างเมืองใหม่ แต่เข้ามาเสียชีวิตอยู่ที่บ้านปวงในปัจจุบัน ชาวบ้านจึงสร้าง “กุเจ้าปิ่นมะหาด” และนับถือว่าเจ้าปิ่นมะหาดเป็นผีเมืองของบ้านปวง และหมู่บ้านบริวารที่อยู่ในโหล่งนี้ ที่ต้องมาไหว้ผีเมืองแห่งนี้กันเป็นประจำ

มีข้อสังเกตว่า ในหลายโหล่ง “ผีเมือง” ของแต่ละเมืองทำหน้าที่ควมรวมสองชาติพันธุ์ ให้อยู่ภายใต้ผีเดียวกัน เรียกว่า “ผีควบเมือง” แต่ในกรณีของทุ่งหัวช้างอาจจะไม่ใช่ ก็คือผีเมืองดูแลเฉพาะพื้นที่ของคนเมือง กะเหรี่ยงยังไม่ได้ยอมรับผีเมืองนี้ ดังนั้นการอยู่ร่วมกันของกะเหรี่ยงในพื้นที่ทุ่งหัวช้าง แม้จะเข้าสู่ทศวรรษ 2550 นี้แล้ว ก็ยังเป็นเพียงการอยู่ใกล้ๆ กัน ไม่ใช่การอยู่ร่วมกัน

ผีเมืองในความหมายของชาวบ้านมีนัยยะในด้านการปกป้องดูแล ดูแลไร่นา ดูแลวัวควาย ดูแลชีวิตและทรัพย์สิน และบันดาลความอุดมสมบูรณ์ แต่ในระยะหลังผีมีความหมายมากขึ้น ชาวบ้านและผู้ที่ศรัทธาเริ่มมาขอให้ผีช่วยในเรื่องอื่นๆ เช่น ขอให้ไม่ได้เป็นทหาร ขอให้สอบได้ ขอให้มีโอกาสได้ไปทำงานเมืองนอก ขอให้ได้รับเลือกเป็น ส.ส. แล้วเขียนใส่กระดาษติดไว้ข้างฝาหอผี ใครที่ได้ตามต้องการแล้วก็จะกลับมาเลี้ยง โดยเลี้ยงหมู

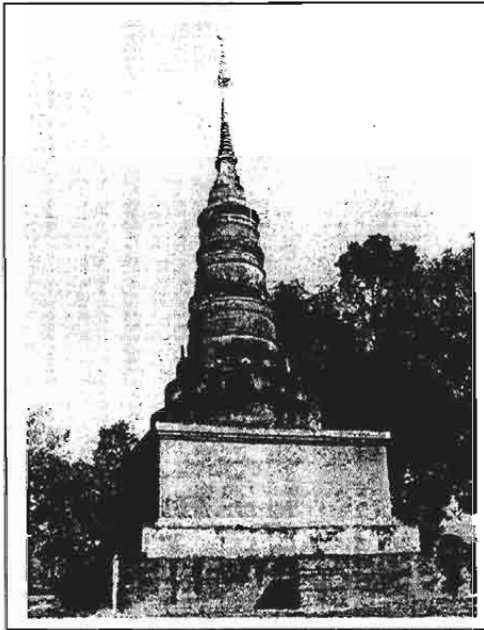
รูป พิธีกรรมเลี้ยงผีเจ้าพ่อปันมะหาดที่บ้านปวง และการเขียนขอให้เจ้าพ่อช่วยในเรื่องต่างๆในปัจจุบัน

การเลี้ยงเจ้าพ่อปันมะหาด สมัยก่อนจะเลี้ยงควาย 4 ปีครั้ง ต่อมาชาวบ้านก็มาขอว่าให้เลื่อนเป็น 24 ปีครั้ง โดย 12 ปี จะเลี้ยงหมู 1 ครั้ง แต่ละปีขอเลี้ยงด้วยไก่แทน แต่ละบ้านก็จะมีตั้งข้าวประจำหมู่บ้านที่จะคอยรวบรวมเงิน ไก่ และดอกไม้ ปีไหนที่เลี้ยงด้วยหมู หรือควาย ก็เอาราคาอาหาร แล้วเก็บเงินจากทุกหมู่บ้านที่นับถือ เงินที่เหลือก็จะทำบุญซื้อข้าว ในอดีตเคยมีตำแหน่งคนฆ่าหมู แต่ตอนหลังยกเลิกไปให้คนที่ชำนาญมาแทน ส่วนตั้งข้าวจะสืบตามสายตระกูล ต้องเป็นลูกชายในตระกูล ลูกเขยไม่สามารถเป็นตั้งข้าวได้

อุดมการณ์ครูบา ชาติพันธุ์และความอยู่รอด

ทางทุ่งหัวช้างความสัมพันธ์ของคนค่อนข้างผูกพันกันมาก ถ้าเป็นพื้นที่ทางด้านใต้ ทางบ้านปวง ชาวบ้านสร้างความสัมพันธ์ผ่านการเลี้ยงผีเมืองร่วมกัน ส่วนผู้ที่ชาวบ้านเชื่อกันว่าเป็นภู่อธิของเจ้าพ่อปันมะหาด เมื่อประมาณ 40 ปีที่แล้ว ครูบาขาวปีได้มาบูรณะภูแห่งนี้ และได้สถาปนาภูแห่งนี้ขึ้นเป็นพระธาตุ อยู่กลางทุ่งนา ในระยะแรกยังพบว่ามิโบราณสถานเก่าแก่อยู่ตามเชิงเขา ชาวบ้านแถบนี้มีความเชื่อเรื่องผีมาก บางหมู่บ้านร้างไปเพราะหนีผี อย่างเช่น บ้านหนองกอก เดิมทีเป็นหมู่บ้านใหญ่ แล้วเกิดผีอาราบาท ชาวบ้านต้องย้ายหมู่บ้านหนี เหลือคนที่ดูแล้ววัดเพียง 18 หลังคาเรือน ทั้งที่เป็นหมู่บ้านเก่าแก่มาก และบ้านดอนแก้ว เดิมหมู่บ้านตั้งอยู่ริมโรงเรียนดอนแก้ว ตั้งอยู่

ข้างวัด ต่อมาเกิดเหตุการณ์ผีอาละวาด ชาวบ้านจึงหนีไปอยู่ต่างหมู่บ้าน จนกระทั่งมีครูบารูปหนึ่ง
นิมนต์ให้มาปราบผี และท่านก็ได้ปราบจนสำเร็จและตั้งศาลของผีขึ้นบริเวณนั้น และให้ชาวบ้าน
กลับไปอยู่ที่เดิม แต่ชาวบ้านไม่กลับไป และยกที่ดินบริเวณนั้นเป็นที่ตั้งของวัด และโรงเรียน

รูป พระธาตุวัดแ้ว สถานที่ที่ชาวบ้านเชื่อว่าเจ้าป็น
มหาเศียรชีวิตที่นี่

แม้กระทั่งบ้านกะเหรี่ยง ที่เชื่อเรื่องคนตายมาก โดยเฉพาะช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ทુંหั่ว
ข้างลำบากมากเพราะเกิดโรคไข้ทรพิษระบาด แล้วชาวบ้านก็เล่าว่า เมื่อเครื่องบินบินผ่านหมู่บ้านก็
จะมีคนตาย ตายมากจนคนต้องย้ายไปอยู่ที่อื่น และเหลือชาวบ้านไว้คนสองคน เพื่อเก็บศพไปเผา
แม้พระยังต้องปิดวิหาร ด้วยความที่เป็นหมู่บ้านในป่า หน่วยงานราชการ ยังเข้าไม่ถึง ชาวบ้านต้อง
ย้ายไป บางแห่งต้องเผาหมู่บ้านย้ายหนี

รวมทั้งทางชาติพันธุ์อื่นก็มีการนับถือและปฏิบัติในรูปแบบการนับถือผี เช่น บ้านคนไต
หากเป็นแฟนกันจะนอนบ้านเดียวกันไม่ได้ ต้องแยกบ้านนอนคนละหลัง เพราะผีจะไม่เอา บ้าน
กะเหรี่ยงก็เช่นกัน หากใครมาเคาะฝาบ้าน รวบบันได ก็ต้องลี้ยงผี

ย้อนกลับมาช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 พ.ศ. 2480 ที่ไข้ทรพิษระบาดหนักมาก ในทુંหั่วข้าง
ยังมีเหตุการณ์โจรขโมยควายของชาวบ้านสูงมาก เป็นช่วงเดียวกับที่ครูบาศรีวิชัย กลับมาจากการ
บวระพระธาตุหัวขัว ในแอ่งทુંหั่วข้างจะมีพระธาตุหัวขัวเป็นพระธาตุเก่าแก่ครูบาศรีวิชัยจึงได้ไป
บวระ ท่านเดินทางกลับมา ท่านก็มา “นั่งหนัก” ชาวบ้านผู้ที่ศรัทธาจากถิ่นอื่นๆ เช่น บ้านปาง แม่
ทา ป่าซาง ก็เข้ามาช่วยบวระพระธาตุ ท่านครูบาขาวปี และครูบาศรีวิชัย ท่านก็เข้าไปช่วยเหลือ
ครูบาศรีวิชัยได้ให้ตำรายารักษาโรค

รูป รูปปั้น 3 ครุบาที่ชาวบ้านนับถือ และรูปพระธาตุวัดหัวขัว

ส่วนครุบาชาวปีท่าน “นั่งหนัก” สร้างกำแพงหิน ตรงไหนที่โจรมาขโมยวัวควายเยอะ ท่านก็นั่งตรงนั้นสร้างกำแพงแก้ว ชาวบ้านจึงเล่ากันว่า ขโมยที่มาขโมยควายหากเดินผ่านกำแพงแก้วของครุบาชาวปี เดินไปได้สักพักก็จะมีอาการชาอ่อน หดแรง คล้ายกับเป็นตะคิว เดินต่อไม่ไหว ชาวบ้านก็จะตามไปจนได้ จากนั้นมาตรงไหนที่มีข่าวว่าโจรชุม ครุบายก็จะไปนั่งหนักตรงนั้น ตั้งแต่ทางทางด้านเหนือทางดอยอีหุ้ย ทางด้านตะวันออกติดกับ อ.เสริมงาม และทางทุ่งหัวช้าง – เเถิน ปัจจุบันมีรูปปั้นท่านอยู่

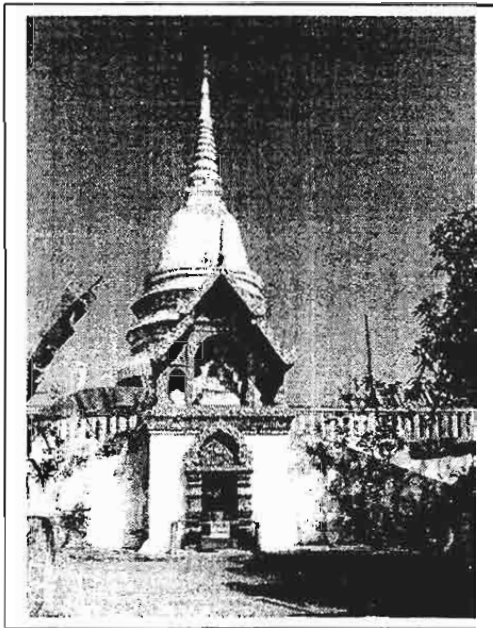
รูป (ซ้าย) รูปปั้นครุบาชาวปีที่เขตแดนระหว่างทุ่งหัวช้างกับเสริมงาม
(ขวา) พิธีไหว้ครุบาที่ชาวบ้านกะเหรี่ยงของทุ่งหัวช้างจัดขึ้น ณ จุดเขตแดนระหว่างทุ่งหัวช้างกับทามแม่ลอบ

บทบาทของครุบา สะท้อนให้เห็นว่าบทบาทพุทธศาสนาในทุ่งหัวช้าง ไม่ใช่เพียงบทบาทที่ผ่านแนวคิดกว้างๆ ของศาสนาผ่านการทำความดี และความชั่ว แต่ผ่านบทบาทของบุคคลซึ่งเป็น

ผู้นำคนสำคัญของท้องถิ่น ก็คือครูบาศรีวิชัยและครูบาขาวปี ครูบาทั้งสองได้นำพื้นที่และชุมชนข้ามผ่านความยากลำบาก ในท่ามกลางสถานการณ์ที่ชุมชนมีปัญหาร้ายแรงทั้งหลาย ศาสนาพุทธที่ปรากฏต่อสายตาของชุมชน จึงเป็นสิ่งรูปธรรมที่ตอบคำถามเกี่ยวกับความเป็นความตาย

นอกจากบทบาทของครูบาตามที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น ครูบายังมีบทบาทในการเป็นผู้ “ตัดผี” ให้กับกะเหรี่ยง ในยุคแรกๆ ครูบาขาวปี และครูบาศีลธรรมเป็นคนตัด ยุคต่อมาครูบาวงศ์ก็เป็นผู้ตัดให้ ชาวบ้านกล่าวว่าสาเหตุที่ให้ครูบาตัดผีให้ นั้น เป็นเพราะครูบาแก่กล้ามาก ไม่เคยได้ยินว่าผีกลับมาทำร้ายอีก

อีกเรื่องหนึ่งที่มีคือ การทำนายการเกิดพระธาตุ การเกิดวัด การเกิดของบุคคลสำคัญที่จะมาต่อ เช่น เมื่อครูบาขาวปี หลังจากช่วยชาวบ้านเสร็จ ครูบาก็จะเดินสำรวจ บ้านเมือง โบราณสถานเก่า ท่านก็จะทำนายว่า “จะมีพระธาตุองค์งามเกิดขึ้นที่ดอยจั่วแดง...” แล้วก็มีผู้มีบุญที่มีการเกิดเกี่ยวพันกับตำนานนั้นมาสร้าง ท่านก็ทำนายว่าครูบาวงศ์นั้นแหละ เพราะอดีตชาติครูบาวงศ์เคยเป็น “กวางคำ” ที่หากินอยู่แถวม่อนดอยจั่วแดง ยาวไปจนถึงทุ่งหัวช้างตอนกลาง

รูป พระธาตุดอยกวางคำ ทุ่งหัวช้าง

ก็จะมีตำนานเขียนในวิหารวัดพระบาทห้วยต้ม เขียนเล่าไว้ว่า เดิมพื้นที่แถบวัดนี้เป็นพื้นที่หากินของกวางคำ ซึ่งก็คืออดีตชาติของท่าน ท่านเคยนิมิตว่าจะเจอพระบาท ท่านก็ตั้งจิตไว้ว่าถ้ามีบุญก็ขอให้เจอรอยพระบาท ท่านก็เจอรอยพระบาทและเศษหินที่เป็นร่องรอยกวางคำ ท่านก็เล่าให้ชาวบ้านฟังว่า พื้นที่แถวนั้นเป็นที่หากินของกวางคำ แล้วกวางคำตัวนี้ก็ถูกนายพรานยิงตาย ก่อนที่จะตาย กวางคำก็เห็นพระพุทธเจ้าเดินมาแล้วก็นั่งเทศ กวางคำก็ฟังเทศก่อนจะถึงคำว่า “สาธุ” นายพรานเห็นกวางคำแต่ไม่เห็นพระพุทธเจ้าก็ยิงกวางคำตาย เนื้อของกวางคำชาวบ้านก็เอามาแบ่งกันกิน เป็นที่มาของ “บ้านหัวขัว” ว่าเป็นหมู่บ้านที่เอาหัวกวางไปขั้วที่นั่น

ตำนานพระเจ้าเลียบโลก เป็นตำนานที่สำคัญฉบับหนึ่งของล้านนา ที่กล่าวถึงการเสด็จมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ ตำนานนี้จะกล่าวถึงตั้งแต่พระพุทธเจ้าเสด็จออกจากเมืองพาราณสีมาถึงล้านนา คือตั้งแต่อำเภอลี้ไปจนถึงสิบสองปันนา ในตำนานจะกล่าวถึงสถานที่ต่าง ๆ ที่พระพุทธเจ้าเสด็จผ่าน และมักจะปรากฏว่าพระพุทธเจ้าได้ประทานรอยพระบาท พระเกศาธาตุ และทำนายเหตุการณ์ต่าง ๆ เกี่ยวกับสถานที่เสด็จผ่าน ไม่ว่าจะเป็นความรุ่งเรือง หรือความเสื่อมในดินแดนเหล่านี้ ตำนานนี้จะอธิบายลักษณะทางภูมิศาสตร์ และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น หรือความเป็นมาของบ้านเมือง

ซึ่งแนวความคิดของครุบาต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นครุบาศรีวิชัย ครุบาขาวปี ครุบาวงศ์ ก็มักจะใช้การทำนายหรือชี้จุดต่างๆ ว่าที่แห่งใดเหมาะสมสำหรับการก่อสร้างวัด หรือก่อสร้างมหาเจดีย์ คล้ายๆ กับตำนานพระเจ้าเลียบโลก

อาจกล่าวได้ว่าครุบาทั้ง 3 ท่านเป็นผู้เข้าใจการร่ายรัดของผู้คนในโล่ง และเข้าใจถึงอุดมการณ์การสร้างความเป็นปึกแผ่นให้แก่ผู้คน ผ่านความคิดแบบตำนานพระเจ้าเลียบโลกเช่นกัน

ผี พุทธ ของกะเหรี่ยง : กรณีศึกษาบ้านกะเหรี่ยงหัวขัว หุ่งหัวช้าง

กะเหรี่ยงหัวขัวนับถือผี แต่ในพื้นที่จะมีวัดพระธาตุหัวขัว แต่เป็นวัดที่ไม่มีพระ เมื่อถึงวันพระจะต้องนิมนต์พระจากหุ่งหัวช้างมาทำพิธีกรรม วัดพระธาตุหัวขัวเป็นวัดที่ครุบาศรีวิชัยมาบูรณะขึ้นใหม่ ชาวบ้านหัวขัวผู้ศรัทธาในองค์ครุบาก็เข้ามาทำบุญและดูแลรักษาวัดนี้ตลอดมา กะเหรี่ยงแม้จะนับถือผี แต่ก็นับถือพุทธศาสนาอย่างเคร่งครัดเช่นกัน

แสดงว่ากะเหรี่ยงไม่ได้นับถือผีอย่างเดียว ต้องนับถือพุทธด้วย เหมือนคนเมืองที่แม้จะนับถือพุทธ แต่ก็ยังเลี้ยงผีปู่ย่า ผีเสื้อบ้าน ต่างๆ ด้วย

มีจุดที่หน้าสังเกตที่ว่า ชาวกะเหรี่ยงในพื้นที่นับถือพุทธ แต่เป็นพุทธที่อิงอยู่บนแกนความศรัทธาในตัวบุคคล เห็นได้จากการทำบุญต้องใช้ศีลครุบา คือวันศีลวันพระที่นับตามแบบแนวความคิดของครุบา ทำให้ในพื้นที่มีทั้ง “ศีลพุทธ” ซึ่งก็คือวันพระที่กำหนดกันตามปฏิทิน และ “ศีลครุบา” อย่างครุบาวัดดอนแก้วซึ่งเป็นวัดร่วมของหลายๆ หมู่บ้านเป็นศรัทธาร่วมกัน จะรับทั้ง

สองศีล ด้วยที่ชาวกะเหรี่ยงนับถือศีลครุบากันมาก พระวัดดอนแก้วจึงรับทั้งสองศีล ใครจะมาวันไหนก็ได้

อุดมการณ์บ้านหลวง: กรณีศึกษา บ้านปวง โหล่งปวง ท่งห้วยช้าง

ในการตั้งถิ่นฐานนั้น ชาวบ้านจะเลือกทำเลที่ตั้งหมู่บ้านบนพื้นฐานของภูมิศาสตร์เป็นหลัก ชื่อหมู่บ้านจะตั้งตามลักษณะทางภูมิศาสตร์ หรือตั้งตามชื่อพันธุ์ไม้ที่มีอยู่หนาแน่นในถิ่นนั้น อาทิ เช่น ตั้งตามชื่อดอย สัน ดอน ดง ป่า ไร่ ท่ง แทะ เหล่า ห้วย สบ แม่น้ำ ทำน้ำ ร่อง ร่อง บวก ปง บ่อ น้ำจำ หนอง เกาะ ริม(น้ำ) ชื่อที่ตั้งตามเหมืองฝาย เช่น ท้องฝาย หัวฝาย เป็นต้น เรียกได้ว่าเป็นการตั้งชื่อภูมินามตามสภาพภูมิศาสตร์และสิ่งแวดล้อม

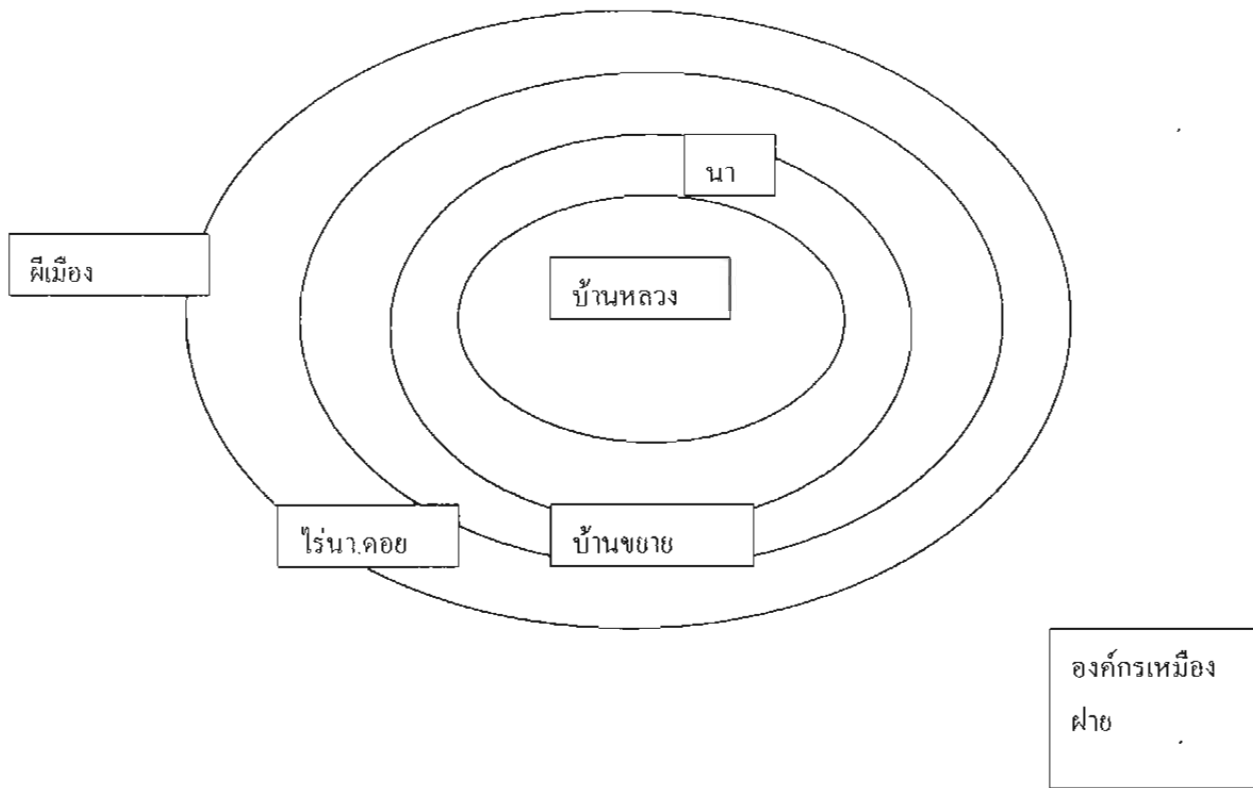
ถึงแม้ว่าการตั้งถิ่นฐานจะอิงอยู่กับระบบภูมิศาสตร์เป็นหลัก แต่หมู่บ้านยังมีอุดมการณ์ความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องศักดิ์สิทธิ์ และความอุดมสมบูรณ์ของชุมชน รณี เลิศล้อมใส กล่าวในงาน ฟาขวัญ เมือง จักรวาลทัศน์ดั้งเดิมของไทย 2544 ว่า “เมือง” เป็นระบบนิเวศที่เน้นความอุดมสมบูรณ์ และความเป็นปึกแผ่นของชุมชน ที่ประกอบขึ้นจากส่วนย่อยหลายส่วน และเกิดจากการประสานระบบเมืองทางกายภาพให้เข้ากับระบบเมืองศักดิ์สิทธิ์

ในโหล่งจะปรากฏชื่อบ้านหลวง ซึ่งบ้านหลวงนี้จะเป็นที่ตั้งของหอผีเมือง หรือเสาหลักเมือง บางพื้นที่อาจจะไม่ใช่ชื่อว่าบ้านหลวง เช่น บ้านปวง อำเภอท่งห้วยช้าง และบ้านตากาศ อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน แต่มีสถานะเป็นบ้านหลวงของโหล่ง ซึ่งไม่ใช่คำว่าหลวงต่อท้ายนามของหมู่บ้าน และชาวบ้านทั่วไปรับรู้ว่าเป็นบ้านหลวง ถึงแม้ว่าจะมีแบบแผนการตั้งหมู่บ้านที่อิงตามหลักภูมิศาสตร์ แต่การตั้งบ้านของบ้านหลวงกลับมีหลักในการตั้งบ้านเรือนบนพื้นฐานของการจัดการที่ดินและระบบน้ำเพื่อใช้ในการผลิต และควบคุมน้ำไม่ให้ท่วมบ้านเรือน

บ้านหลวงจะตั้งบ้านอยู่กลางทุ่งนาผืนใหญ่ที่สุดของโหล่ง ชาวบ้านจะแบ่งพื้นที่ตั้งหมู่บ้านอยู่กลางโหล่ง มีนาล้อมรอบหมู่บ้าน นานี้เรียกว่าทุ่งหลวง เป็นนาที่ทุกคนช่วยกันบุกเบิก รวมตัวกันสร้างฝายและขุดเหมือง เรียกว่าฝายหลวง เมื่อหมู่บ้านคับแคบ สมาชิกต้องการขยายขยายบ้านออกไปอยู่ที่ใหม่ จะข้ามทุ่งนาไปตั้งบ้านเรือนอยู่ริมของของโหล่ง ซึ่งเป็นที่ดอนหรือไหล่เขา จากนั้นจะบุกเบิกที่ทำกินบนไหล่เขาออกไป

ผีเมือง คือ ผีเจ้าเมืองคนแรกที่ปกครองเมือง หรือบ้านหลวง ชาวบ้านที่อยู่ในโหล่งเดียวกันจะกลับมาไหว้ผีเมืองร่วมกันก่อนจะไปไหว้ผีเสื้อบ้านที่บ้านของตนเอง ภายหลังการสังเวยผีเมืองต้องสังเวยด้วยการฆ่าสัตว์ใหญ่ เช่น ควายเป็นเครื่องพลีกรรม

และสุดท้ายปลายทางของชีวิตที่ทุกคนต้องมาเจอกันที่ป่าเหว (ป่าช้า) สมาชิกของโหล่งจะแบ่งพื้นที่อยู่อาศัย พื้นที่ทำมาหากิน และพื้นที่เผาศพ และร่วมกันส่งศพเพื่อนบ้านที่เชิงตะกอน นี่คือการประกอบของบ้านหลวงในช่วงที่พุทธศาสนายังไม่เข้ามามีอิทธิพล หรือครอบงำอำนาจของผีเท่าใดนัก

เมื่อศาสนาพุทธเข้ามามีอิทธิพลเหนือผี สิ่งศักดิ์สิทธิ์สูงสุดของพุทธศาสนาค่อยๆเข้ามาแทนที่ผีเมือง ในโหล่งจะมีการสร้างพระธาตุที่สำคัญๆขึ้นมา และมีบทบาทในการให้ความอุดมสมบูรณ์ และเป็นสิ่งที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจของชุมชน ศาสนาพุทธได้สถาปนาพิธีสงฆ์พระธาตุเวียนกันไปไหว้พระธาตุจนเกิดเครือข่ายการไหว้พระธาตุกว้างขวางกว่าเครือข่ายการไหว้ผีเมือง ซึ่งเปรียบไปแล้วก็คล้ายกันกับพิธีกรรมการไหว้ผีเมือง

มีคำถามว่าแล้วผีเมืองได้หายไปจากความทรงจำของชาวบ้านหรือไม่ การศึกษาในพื้นที่พบว่าผีเมืองไม่ได้หายไปจากความทรงจำของชาวบ้านเลย แต่ได้รับการเปลี่ยนบทบาทใหม่ไม่ใช่บุคคลผู้บันดาลความอุดมสมบูรณ์ให้แก่ชุมชนเหมือนดังเดิม แต่จะเปลี่ยนบทบาทไปเป็นผู้ให้โชค लाभ แต่ชาวบ้านต้องมาบนบานศาลกล่าวร้องขอ และมีสิ่งตอบแทน หากผีบันดาลให้ก็จะสมหวัง

บทที่ 2

โหล่งแม่ทา – ป่าซาง

โหล่งแม่ทา

อำเภอแม่ทามีทั้งหมด 6 ตำบล ลักษณะของพื้นที่คล้ายอำเภอทุ่งหัวช้าง คือ มีลักษณะเรียวยาวลงมา ตอนบนของพื้นที่ในเขตตำบลทาปลาดุกเป็นที่ราบแคบๆ โอบล้อมด้วยภูเขา แล้วมาขยายตอนกลางอันเป็นเขตตำบลทาสมแล้ว และกว้างตอนปลายซึ่งอยู่ในเขตตำบลทาทุ่งหลวง ทากาด และทาขุมเงิน

โหล่งแม่ทามีแม่น้ำสายหลักคือ แม่น้ำทา ซึ่งมีลักษณะไหลจากเทือกเขาสูงผ่านลงมาสู่พื้นที่ราบตอนกลางถึงปลาย และมีแม่น้ำห้วยจากภูเขาทั้งสองด้านลงมาบรรจบเป็นสบห้วยต่างๆ เช่น สบสะปัวด สบแม่ชะนาค สบเส้า เป็นต้น แม่น้ำทาเป็นแม่น้ำที่ไม่ลึกมากนัก แต่ตอนบนของสายน้ำมีความชัน ไหลลงมาจากภูเขา ช่วงหน้าน้ำ จะมีน้ำไหลหลาก แต่ช่วงหน้าแล้งกลับไม่ค่อยมีน้ำ

ภูมิศาสตร์เช่นนี้ส่งผลให้พื้นที่ทางการเกษตรของโหล่งแม่ทาตอนบนมีลักษณะแคบ และมากว้างขึ้นตรงพื้นที่ที่มีสบแม่น้ำสายต่างๆ และมากว้างที่สุดตรงสบแม่น้ำทา (คือสบแม่น้ำทากับน้ำกวง) ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ และนี่เป็นการไขคำตอบไปสู่การอธิบายที่ว่า ทำไมพื้นที่แม่ทาถึงมีความสัมพันธ์กับป่าซาง และ เพราะเหตุใดเวียงป่าซางจึงมาตั้งอยู่ตรงสบแม่ทาดตรงนั้น และเป็นศูนย์กลางสำคัญที่พระยาวชิระปราการเลือกเป็นพื้นที่เมืองก่อนพื้นเมืองเชียงใหม่ถึง 15 ปี

ถ้าดูตามแผนที่จะเห็นว่าแม่น้ำแม่ทาจะไหลโค้งไปมาผ่านที่ราบลุ่มขนาดใหญ่ ซึ่งเป็นที่ราบลุ่มในการตั้งเวียงป่าซาง ที่สามารถรวบรวมผู้คนอยู่อาศัย ทำมาหากิน และเป็นพื้นที่ที่สามารถทำการผลิตที่มีขนาดใหญ่ ถึงแม้ว่าจะเห็นภูเขาอยู่บ้าง แต่ก็เป็ภูเขาที่ขนาดเล็กๆ ซึ่งถัดออกไปถึงจะเป็นทิวเขาใหญ่ที่กั้นแม่ทากับทุ่งหัวช้าง

จากการสำรวจพบว่าในพื้นที่ตำบลทาขุมเงินจะเป็นพื้นที่ราบใหญ่ ซึ่งถัดขึ้นเหนือไปก็เป็นตำบลทากาด ซึ่งถือได้ว่าเป็นพื้นที่ราบลุ่มที่ใหญ่มากของอำเภอแม่ทา ถัดขึ้นไปจะมีฝายหลวงแม่น้ำทา ซึ่งเป็นฝายหลวงที่ผันน้ำเข้ามาเลี้ยงในตำบลทากาดได้เกือบทั้งหมด และน้ำแม่ทานี้ก็ไหลลงมาที่ตำบลทาขุมเงิน นอกจากนั้นก็มีน้ำสาขาต่างๆ ที่ลงมาที่ทาขุมเงิน เช่น น้ำแม่สะปัวด เพราะฉะนั้นจะเห็นได้ว่าพื้นที่ของตำบลทากาด ทาขุมเงิน และทางตอนเหนือของป่าซาง เป็นพื้นที่ราบที่ใหญ่มาก และดูว่าเป็นผืนเดียวกัน

ลักษณะการผลิตโหล่งแม่ทาจะขึ้นอยู่กับลักษณะของพื้นที่ คือทางหมู่บ้านทาเหนือ จะทำการเกษตรในพื้นที่นา และบางพื้นที่มีการเข้าไปทำข้าวไร่ บนพื้นที่ดอน แต่มาถึงทาสบเส้า จะมีพื้นที่ราบกว้างขวาง สามารถทำนาได้ในพื้นราบ ทาสบเส้าเป็นหมู่บ้านเก่าแก่แห่งหนึ่งใน โหล่งแม่ทา และต่อมาทางตอนล่างคือพื้นที่ทากาศ ทาท่งหลวง และทาชุมเงิน เป็นพื้นที่ราบ กว้างใหญ่ และประเด็นสำคัญคือ พื้นที่ราบนี้เชื่อมต่อกันดูเหมือนเป็นหนึ่งเดียวกันกับพื้นที่ราบ ของเขตป่าซาง ซึ่งสะท้อนถึงความสัมพันธ์ระหว่างแม่ทาดอนล่างกับป่าซางที่มีต่อกันเสมอมา

รูป (ซ้าย) โหล่งทากาศ (ขวา) โหล่งทาสบเส้า ทั้งสองโหล่งมีพื้นที่ราบกว้าง สามารถปลูกข้าวได้จำนวนมาก

แล้วยังพบว่าในเขตทากาศมีลักษณะพิธีกรรมและความเชื่อคล้ายๆ กับที่บ้านปวง ตำบลปวง อำเภอทุ่งหัวช้าง คือ มีการเลี้ยงผีเมืองอยู่ในเขตนี้ ซึ่งมีเรื่องเล่าที่แสดงถึงพลวัต ในมิติต่างๆ เช่น สถานที่ตั้งของหอผีที่เคลื่อนย้ายไปเรื่อยๆ อาจจะเคลื่อนไปตามสายของ กลุ่มลูก หรือเป็นการเคลื่อนย้ายหลังจากประทะประสานกับอำนาจอื่นๆ เช่น อำนาจของครูบา ชาวปีที่มาย้ายหอผีเจ้าพ่อผาด่านออกไปจากสถานที่ที่จะก่อตั้งโรงเรียน เป็นต้น

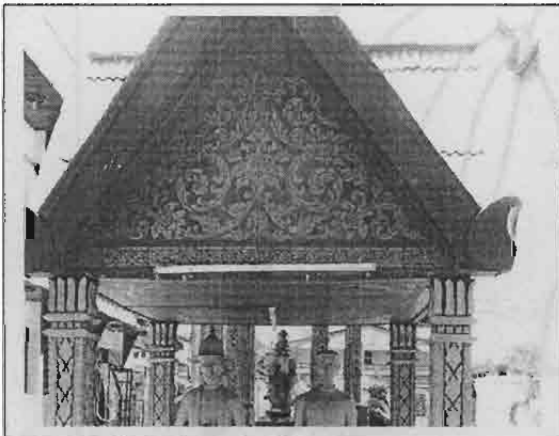
ทางด้านประเด็นกลุ่มชาติพันธุ์ โหล่งแม่ทาจะมีกลุ่มกะเหรี่ยงอยู่ทางตะวันออกเฉียงใต้ ของอำเภอบ้านกาศ และเมื่อข้ามภูเขาตรงนั้นมาก็จะเป็นอำเภอทุ่งหัวช้าง และก็มีกะเหรี่ยงที่ แยกตัวออกมา และก็มี การแยกตำบลของแม่ทาออกมาอีกตำบลหนึ่งคือ ตำบลทาแม่ลอบ ซึ่ง ตำบลนี้แทบจะดูไม่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ของแม่ทาทั้งหมด เพราะว่าเมื่อสมัยก่อนกะเหรี่ยงในแถบ นี้ก็เข้ามาซื้อของในทากาศ ทาสบเส้า ทาปลาตุก และเป็นการซื้อของเล็กๆ น้อยๆ แล้วก็ขึ้น ภูเขาไป และอีกทีก็คือไปสัมพันธ์กับพวกทุ่งหัวช้าง แต่พอแยกเป็นตำบลหนึ่งออกมา ชาวบ้านเองเขาก็บอกว่าเขาไม่ได้ไปอยู่ในโหล่งเดียวกับพวกทากาศ ทาชุมเงิน ความสัมพันธ์ ของเขาก็เป็นความสัมพันธ์ของหมู่บ้านบนภูเขาเป็นหลัก

โหล่งป่าซาง

ทางด้านป่าซาง จะมีลักษณะเหมือนเกาะ มีแม่น้ำแม่ทามาทางตอนบนทิศเหนือ แม่น้ำแม่กวงมาทางตะวันออกเฉียงเหนือ มาเรื่อยๆ มาลงแม่ปิง แม่น้ำปิงมาทางทิศตะวันตก และมีน้ำลี้มาทางทิศตะวันออก ซึ่งตรงจุดนี้จะมีภูเขาที่กั้นป่าซางและลี้เอาไว้ และแม่น้ำลี้จะไหลเลียบบภูเขาทางด้านตะวันออกลงมา และแม่น้ำลี้จะไปพบกับแม่น้ำปิงที่วังสะแกง

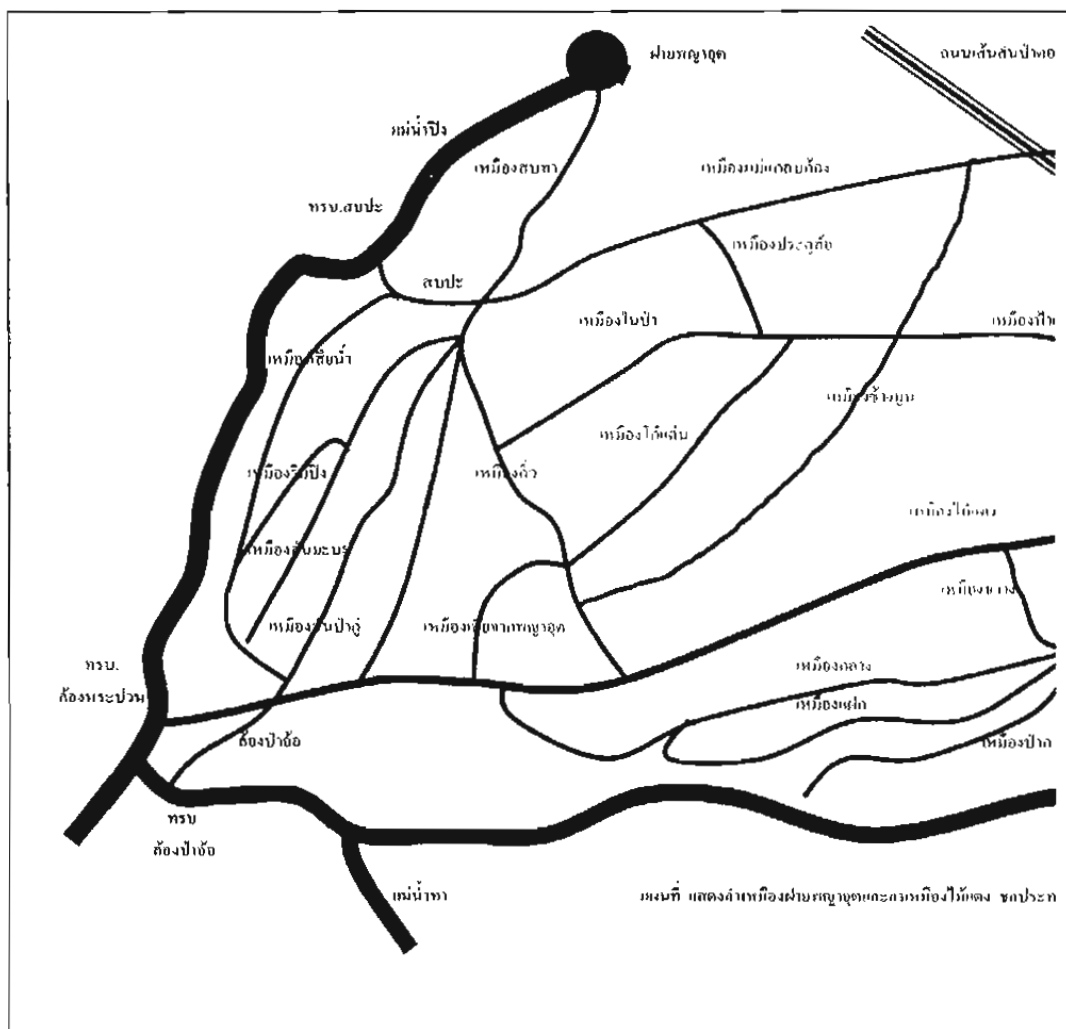
เพราะฉะนั้นจะเห็นได้ว่าป่าซางจะมีลักษณะเหมือนเป็นเกาะกลางมีแม่น้ำล้อมรอบ ซึ่งทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ที่รับน้ำลี้จะถูกผันเป็นฝาย ส่วนแม่น้ำปิงก็จะไหลเข้าสู่พื้นที่การผลิตของป่าซางตามคันคลอง ลำเหมือง จากฝายหนองสลิก โดยไหลจากด้านตะวันตกไปทางตะวันออก ส่วนแม่ทาจะมีพื้นที่ที่ใช้น้ำทั้งสองข้างของลำน้ำ

ในพื้นที่มีเวียงเก่า คือ เวียงป่าซาง ซึ่งพญากาวิละมาสร้างไว้ ซึ่งสามารถเข้าใจได้ว่าเป็นเพราะ พื้นที่ตรงบริเวณนี้มีความอุดมสมบูรณ์มาก มีผืนนากว้างมาก และมีพื้นที่นาที่ล้อมรอบเวียงป่าซาง ทั้งทางด้านตะวันออกที่ยาวไปถึง ต.บ้านแป้น อ.เมืองลำพูนหรือทางเหนือที่ยาวขึ้นไปถึงทุ่งหลวงลำพูน ซึ่งทั้งหมดเป็นแหล่งนาข้าวที่อุดมสมบูรณ์

รูปเสาคันทักษิณของเวียงป่าซาง และรูปวาดแสดงการเข้ามาสร้างเวียงของพระยาตากะที่ป่าซาง

บริเวณสบตา มีชื่อเดิมว่าสบป่อง ผู้คนในบริเวณนี้จะข้ามไปทำนาที่ทุ่งหลวงลำพูน ในประวัติศาสตร์ท้องถิ่นมีบุคคลสำคัญคนหนึ่งชื่อพญาอูต หรือขุนป่อง ได้นำแรงงานชาวบ้าน ทั้งแรงงานหญิง แรงงานชาย ขึ้นมาสร้างฝาย เรียกว่าฝายพญาอูต ตั้งอยู่ที่อำเภอเมืองลำพูน ฝายพญาอูตจะทอดน้ำเข้าไปใช้ในการผลิตในพื้นที่ทุ่งหลวงลำพูน และคนทางสบตาก็ก็นำนาที่ ทุ่งหลวงลำพูน โดยการไปเช่าที่นาของเจ้าที่ทุ่งหลวงลำพูน

นอกจากนั้นในพื้นที่ป่าชายยังต้องใช้น้ำจากแม่น้ำสายอื่นๆ ด้วยเช่นกัน เช่น น้ำลี้ ที่พื้นที่ของป่าชายในตำบลน้ำดิบจะนำใช้น้ำจากฝายกันงอ ซึ่งเป็นฝายที่ตั้งอยู่บนน้ำลี้ และผันน้ำเข้ามาใช้ในพื้นที่เพื่อใช้ในการทำการเกษตร

ดังนั้นกล่าวโดยสรุปเขตแม่ทา – ป่าซาง จึงมีแหล่งสำคัญๆ คือ

1. แหล่งป่าซาง – ต.บ้านแป้น อ.เมืองลำพูน
2. แหล่งทาชุมเงิน
3. แหล่งทากาศ
4. แหล่งทาสบเส้า
5. แหล่งทาลาดุก

ซึ่งระหว่างแหล่งที่กล่าวมาข้างต้นนี้ โดยมากแล้วจะมีภูเขาเล็กๆ ล้อมรอบแหล่งเอาไว้ ซึ่งแตกต่างจากเขตทุ่งหัวช้าง ที่เขตพื้นที่นั้นแหล่งจะถูกล้อมรอบด้วยภูเขาสูง จึงเป็นที่เข้าใจได้ว่าความเป็นไปภายในของแหล่งแม่ทา – ป่าซาง มีความสัมพันธ์กันอย่างสูงมาก และสูงมากกว่าความสัมพันธ์ที่มีต่อแหล่งทุ่งหัวช้าง

ประวัติศาสตร์ของแหล่งแม่ทา – ป่าซาง

เมื่อมองจากมุมมองทางประวัติศาสตร์ ด้วยความที่แม่ทาเป็นเมืองที่เกิดมาในระยะใกล้เคียงกับหริภุญไชย จึงมีเรื่องราวประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับพระนางจามเทวีหลายเรื่อง เช่น การกล่าวถึงการที่พระนางจามเทวีขยายเมืองไปทางลำปางที่ได้ใช้เส้นทางของอำเภอม่อนน้ำเป็นเส้นทางหลัก และได้เดินทางผ่านเทือกเขาขุนตานไปสู่ลำปาง ซึ่งก็ทำให้เกิดเป็นเมืองเล็กเมืองน้อยที่อยู่ในแหล่งต่างๆ ของอำเภอม่อนน้ำเยอะมาก ซึ่งเราอาจจะย้อนกลับไปไม่ถึงช่วงเวลาในประวัติศาสตร์ แต่ว่าก็ยังมีความเลื่องถึงจุดต่างๆ ที่พระนางจามเทวีเดินทางมาในบริเวณนี้ เพราะเป็นเส้นทางผ่านเพื่อไปลำปาง

มีตำนานหนึ่งที่เรียกว่า “ตำนานพระนางจามเทวีตามกวางคำ” ที่เล่าว่า

ตำนานพระนางจามเทวีตามกวางคำ

กวางตัวหนึ่งเดินทางมาจากเชียงดาว ผ่านเมืองลำพูนและผ่านที่ประทับของพระนางจามเทวีที่มีลำพูน พระนางจึงบอกให้เสนาอำมาตย์ว่า กวางตัวนั้นมีลักษณะคงมพิศปรกติจากกวางทั่วไป และอยากได้กวางไว้ครอบครอง เพราะว่าจะบ่งบอกอะไรสักอย่าง จึงได้สั่งการให้เสนาอำมาตย์ไล่ตามจับกวางมาให้ได้ แต่กวางก็หนีการไล่จับของเหล่าเสนาเริ่มแรกหนีไปหลบอยู่ที่ประตูเมือง ประตูด้านนั้นจึงเรียกว่า ประตูลิ้น กวางวิ่งออกจากเมืองไปตามสันเขา บริเวณนั้นมีภูเขาล้อมรอบตลอด เมื่อพื้นที่นั้นมีคนตั้งบ้านจึงได้ชื่อว่า บ้านสันดอนรอม

กวางวิ่งต่อมาที่ป่าผืนใหญ่ทึบ พระนางจึงให้เสนาไปตัดไม้มาทำเสาและเอาผ้าสีชมพูมาผูกชักเสาขึ้นมีธงสีชมพูโบกไสว เพื่อเป็นสัญลักษณ์ไม่ให้เสนาหลงป่า ที่นี้จึงได้ชื่อว่า สันธง หรือ สันคันธง และตามกวางมาถึงบริเวณต้นโพธิ์ที่มีรากย้อยมาเต็มต้น จึงให้ชื่อบริเวณนั้นว่า ศรีย้อย เมื่อไล่กวางมาจนถึงแม่น้ำกวาง กวางกระโดดข้ามแม่น้ำไปได้ พระนางจามเทวีสั่งให้เหล่าเสนาตัดไม้เพื่อมาชักคนข้ามแม่น้ำ ที่นี้จึงเรียกว่า ท่าชัก ต่อมาเพี้ยนเป็นท่าจักร พอเดินมาถึงหนองน้ำแห่งหนึ่ง เหล่าเสนาเกิดกระหายน้ำมาก จึงพากันกินน้ำที่นั่น หนองน้ำนั้นมีเต่ามากมาย จึงขนชื่อว่า หนองเต่า เมื่อเดินทางต่อไปอีก สัมภาระอาหารที่นำติดตัวมาก็หมดลง อาหารมาเลี้ยง(หมด) ตรงนี้เลยเรียกว่าบ้านเลี้ยง ต่อมาเพี้ยนเป็นบ้านเลี้ยง

กวางวิ่งต่อไปอีก เหล่าเสนาจึงไปตัดไม้ไผ่มาทำรั้วและทำปากบ่อง (ที่ดักสัตว์) เพื่อไล่ค้อนกวางให้มาติดปากบ่อง จากนั้นจึงยิงปืนขึ้นขู่ให้กวางวิ่งมาติดกับดัก ที่ตรงนี้จึงเรียกว่า บ้านรั้วปากบ่อง และบ้านก้อง (เสียงปืนที่ดังสนั่น) อย่างไรก็ตามกวางก็ยังหนีต่อไปได้

กวางได้วิ่งหนีต่อไปทั้งๆ ที่เสนาเกือบเอื้อมมือจับกวางได้แล้ว ชาวบ้านเรียกว่า ปูจั่ว หรืออาการเอื้อมจะจับกวางไว้ แต่ก็พลาด ชื่อ ปูจั่ว ต่อมาหลายเป็นชื่อบ้านที่แปร่งไปเป็น บ้านบุชา

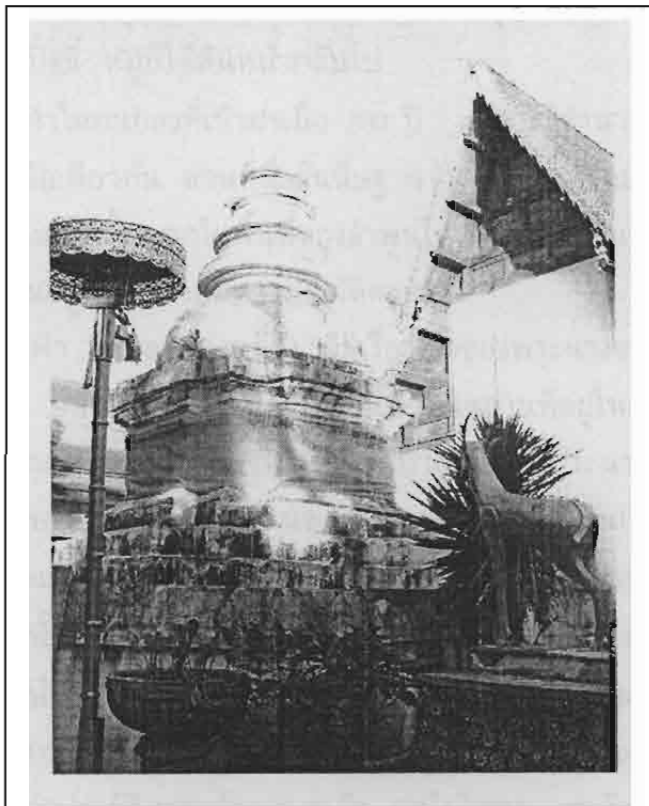
เมื่อตามกวางไปอีก พบกับคนแก่ จึงถามว่าเห็นกวางหรือไม่ คนแก่ตอบว่าเห็นกวางตัวงามๆ หลังเป็นๆ (แอน) วิ่งมาทางนี้ ที่นั่นจึงได้ชื่อว่าบ้านแป้น เหล่าเสนาตามกวางต่อไป พบคนเฒ่าอีกคนหนึ่ง จึงร้องถามว่าเจอกวางหรือไม่ คนเฒ่าผู้นั้นจี (จี) ไปทางที่กวางวิ่งหนี ที่ตรงนั้นจึงได้ชื่อว่า บ้านเหมืองจี

เหล่าเสนาวิ่งตามกวางมาถึงสถานที่หนึ่ง ปรากฏว่าพบหมู่ หมุนวน เห็นคนวิ่งมากันเป็นจำนวนมากๆ ก็ตกใจวิ่งเตลิดไป ที่ตรงนั้นเรียกว่า หมู่วิ่ง ซึ่งต่อมาเขียนเป็น บ้านหมู่วิ่ง และคอยที่หมู่วิ่งเตลิดหายไปเรียกว่า คอยกุศล ส่วนกวางนั้นได้วิ่งมาจนถึงริมฝั่งน้ำท่า อันเป็นตลิ่งแคบๆ ริมน้ำ กวางจึงต้องค่อยๆ ลัดเลาะริมตลิ่งแคบๆ ไป ที่นั่นจึงได้ชื่อว่า บ้านฝั่งหมิ่น หมายถึง ที่แคบๆ เกือบจะตกน้ำ

พวกเสนาตามกวางมาจนถึงห้วย ได้นำอาวุธปืนมาแบ่งปันกันเพื่อว่า หากพบกวางจะได้ยิงกวาง ที่นั่นจึงได้ชื่อว่า ห้วยปันปัน แต่เมื่อตามกวางมาเป็นเวลานาน เสนาหลายคนเกิดล้มป่วย บริเวณนั้นจึงเรียกว่า สบเมื่อย คือ ไม่สบาย ต่อมาจึงกลายมาเป็น บ้านสบเมย หลังจากนั้นก็ไล่กวางไปตลอดทั้ง ้วยทั้งคืน จนมาสว่างแจ้งยังที่แห่งหนึ่ง ที่นั่นเรียกว่า บ้านสันจอมแจ้ง เพราะ ไล่กวางมาตลอดจนสว่างอยู่ ณ สถานที่นั้น ซึ่งปัจจุบันเปลี่ยนเป็นชื่อ บ้านสวนหลวง เหล่าเสนาไล่มาเรื่อยๆ จนเมื่อยมาก จึงได้พากันปลงสัมภาระที่ หาดคอนลงมาไว้ที่แห่งหนึ่ง ซึ่งเรียกกันต่อมาว่า บ้านปง

เหล่าเสนาเดินตามกวางต่อมาจนถึงบริเวณทุ่งกว้างใหญ่ แต่ก็หากวางไม่เจอ จึงเกิดทู่หมัดเถียงกันระหว่างเสนาด้วยกันเอง บางกลุ่มบอกว่าเห็นขึ้นไปบนเขา อีกกลุ่มบอกว่าเห็นกวางไปทางป่าละเมาะเถียงกันจนหาข้อสรุปไม่ได้ เลยตกลงว่าต้องสาบานกันว่าพูดจริง ที่นั่นจึงได้ชื่อว่า ทุ่งสบตสาบาน ต่อมาเหล่าเสนาตามกวางไปทางป่าละเมาะ มองเห็นหน้ากวางแวบหนึ่ง ที่ตรงนั้นจึงเรียกว่าทุ่งหน้าพาน เมื่อตามกวางมาใกล้ๆ คอยมีทุ่งอยู่ใกล้ๆ วัด (วัดคอดอยคำในปัจจุบัน) จึงเรียกทุ่งนั้นว่าทุ่งคอดอยคำ จากนั้นพระนางจามเทวีได้ ขึ้นมาบนคอยและสร้างวิหารน้อยไว้ พระนางตั้งจิตอธิฐาน จนได้เห็นกวาง ขึ้นมาบนคอยและหนีเข้าไปในถ้ำ พระนางจึงตั้งอธิฐานอีกครั้ง โดยขอให้จับกวางให้ได้ กวางตัวนั้นก็หยุดลง เมื่อพระนางเข้าไปจับตัวกวาง ปรากฏว่า กวางนั้นได้กลายเป็นทองคำและตัวแข็งไม่มีชีวิต พระนางจึงสั่งให้เหล่าเสนาสร้างพระธาตุครอบวิหารน้อยรวมทั้งกวางทองคำเอาไว้ พระธาตุนั้นจึงได้ชื่อว่า พระธาตุคอดอยคำตั้งแต่นั้นมา

ที่มา : พระครูวิศิษฐ์ จิตธรรมาวุฒิ เจ้าอาวาสวัดคอดอยคำ

รูป พระธาตุคอกยคำ มีรูปแบบกว้างคำ ตามเรื่องเล่าพระนางจามเทวีตามกว้างคำ

ซึ่งสันนิษฐานว่าการเนื้อหาเรื่องการตามกว้างคำของพระนางจามเทวีนี้ เป็นการบอก
 หมายเหตุการเดินทางของกษัตริย์แห่งหริภุญไชย ซึ่งเรื่องเริ่มต้นที่การตามกว้างคำที่เริ่มจาก
 เมืองลำพูน และผ่านบ้านต่างๆ ที่ยังคงปรากฏชื่ออยู่ในปัจจุบันนี้ เช่น บ้านสันตันธง บ้านศรี
 ย้อย บ้านฝ้างหมื่น และไปถึงพระธาตุคอกยคำ ซึ่งเส้นทางนี้ส่วนหนึ่งจะเป็นการเลียบแม่น้ำกว
 ไป และจากแม่น้ำกวก็เดินทางเลียบแม่น้ำทาขึ้นไป จนถึงพระธาตุคอกยคำ และพื้นที่ตรง
 พระธาตุคอกยคำตรงนั้น พระนางจามเทวีได้สร้างเจดีย์ครอบกว้างคำ ที่ในตำนานเล่าว่าเมื่อพระ
 นางจามเทวีเอื้อมมือไปแตะกว้างคำ และกว้างคำได้กลายเป็นหิน พระนางก็ได้สร้างเจดีย์ครอบ
 ไว้ และได้สร้างวัดเล็กๆ ตรงนั้นขึ้นมา และวัดนี้ตั้งอยู่บนม่อนดอยที่ไม่สูงมาก ในบริเวณนี้ก็
 จะมีบ้านของกะเหรี่ยง ที่ชื่อว่าบ้านแม่ชะนาหลวง ซึ่งเป็นชุมชนกะเหรี่ยงที่ใหญ่ที่สุด และ
 จากตำนานพระนางจามเทวีตามกว้างคำ ก็จะเห็นเป็นเส้นทางที่บอกนัยยะเขตพื้นที่ของหริภุญ
 ไชยเก่า และจากนั้นก็เป็นดอยขุนตาน หลังดอยขุนตานก็เป็นเขตลำปาง

ประเด็นหนึ่งที่น่าสนใจคือ ชื่อหมู่บ้านตามเส้นทางในตำนานตามกว้างคำนี้ เป็น
 หมู่บ้านของชาวยองที่อพยพเข้ามาใหม่เมื่อประมาณ 200 กว่าปีที่แล้ว ซึ่งอาจจะเป็นไปได้ไหม
 ว่าชาวยองเหล่านั้น ได้นำชื่อหมู่บ้านเข้ามาผูกกับตำนานของหริภุญไชย เพราะต้องการนำ
 ตัวเองมาร้อยไว้ในพื้นที่ทางตำนาน เพื่อแสดงให้เห็นการมีตัวตน มีความสำคัญ และมีส่วน
 ร่วมกันทางประวัติศาสตร์ นอกจากนั้นก็ยังมีวัดเก่าๆ ที่พระนางจามเทวีได้เสด็จผ่าน เช่น วัด

หมูเป็ง ก็เป็นวัดเก่าในตำนาน ที่เล่ากันว่ากษัตริย์ในหริภุญไชยได้ปล่อยหมูออกมาเพื่อหาดินแดน จนมาถึงวัดหมูเป็งนี้ หมูก็ได้หันหน้ากลับไป

มีคำถามว่าแล้วทำไมคนยongที่เข้ามาเมื่อ 200 ปี มานำใช้ตำนานสมัยพระนางจามเทวี ทั้งๆ ที่ไม่ได้อยู่ในยุคสมัยเดียวกัน ส่วนหนึ่งสันนิษฐานว่า ตัวชาวบ้านเองต้องการร้อยตำนานพระนางจามเทวีซึ่งมีเรื่องเล่าเยอะมากในพื้นที่ของลำพูนให้เข้ากับตำนานของหมู่บ้านตัวเอง เพื่อจะให้ตัวเองมีพื้นที่ยืนอยู่ในเวทีสังคมทางประวัติศาสตร์

ที่บ้านหนองยางฟ้า ตำบลทาทุ่งหลวง ก็มีเรื่องเล่าของพระนางจามเทวี และยังปรากฏโบราณสถานหลายๆ อย่างที่ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นโบราณสถานที่อยู่ในสมัยเดียวกับยุคหริภุญไชย ซึ่งก็เล่ากันว่า เป็นที่พระนางจามเทวีมาอาบน้ำล้าง เป็นที่พระนางจามเทวีมาซักผ้าล้าง ซึ่งจะเห็นได้ว่าชาวบ้านพยายามที่จะใช้ตำนานพระนางจามเทวีมาผูกพันกับตัวเองอยู่ตลอดเวลา หรือแม้กระทั่งที่บ้านแม่ชะนาตหลวงที่มีอัฐิ ซากเจดีย์โบราณ บ้านกระเหรียงแม่ชะนาตหลวงก็มีตำนานเล่าว่า มีพีวี “พี” ในภาษากระเหรียงแปลว่ายา หรือทวดผู้หญิง ส่วน “วี” อาจจะเป็นชื่อ แต่เขาบอกว่าเป็นกษัตริย์ของไต ได้เคยเข้ามาอยู่ในแถบนี้ และได้สร้างเจดีย์เก่าที่ขึ้น

การพยายามอธิบายความหมาย นิยามเหตุการณ์ ของชุมชนให้เชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์ อาจเรียกว่าประวัติศาสตร์กระแสหลัก แต่ไม่ใช่กระแสหลักในความหมายปัจจุบัน แต่เป็นกระแสหลักในชุมชนอุดมการณ์ การพยายามสร้างความหมายเหล่านี้ขึ้น สะท้อนให้เห็นความคิด จิตสำนึกของผู้คนที่อาศัยอยู่ในบริเวณเหล่านี้ ว่ามีความมุ่งหมายที่จะเชื่อมโยงพื้นที่ทั้งหลายของตน และอื่นๆ ที่ตนเกี่ยวข้องกับหรือรู้จัก ให้เกี่ยวข้องเป็นผืนเดียวกัน ถึงแม้ว่าความเป็นผืนเดียวกันนี้อาจจะไม่สามารถที่จะเชื่อมกันได้จริงๆ แต่ก็อาจจะเชื่อมกันได้ด้วยอุดมการณ์ หรืออุดมคติ การเชื่อมโยงกันนี้ก็มีจุดมุ่งหมายเพียงอย่างเดียวก็คือความเป็นเอกภาพ และการสร้างความเป็นเอกภาพนี้เป็นลักษณะเด่นของทุกโหล่ง ทุกเมือง และปรากฏในทุกพื้นที่ ไม่เว้นแม้แต่ในโหล่งแม่ทา - ป่าซาง นี่ก็แสดงให้เห็นว่าแม้ชุมชนจะผ่านเวลาที่ทำศึกสงคราม ผ่านเวลาที่เปลี่ยนแม้แต่กลุ่มคนที่อยู่อาศัยมาหลายครั้ง ซึ่งไม่ใช่กลุ่มเดิมหรือกลุ่มเดิมอาจจะมียุ้งบ้าง แต่ก็มีกลุ่มอื่นย้ายเข้ามาอย่างไม่ขาดสาย จนถึงล่าสุดที่เป็นกลุ่มยอง แต่ก็ยังคงผลิตซ้ำตำนานชุดเดิม ทั้งๆ ที่ทุกกลุ่มย่อมมีตำนานติดตัวมาจากที่อื่น แต่ว่าเรื่องราวเหล่านั้นก็ยังคงมีบทบาทเป็นรอง เรื่องราวที่ครองฐานะหลักก็เป็นตำนานชุดนี้ ประเด็นอยู่ที่ว่ามันสามารถสืบทอดกันมาได้อย่างไร ซึ่งก็คงมีหลายกระบวนการ กระบวนการหนึ่งก็คือ การเล่าสืบทอดกันมาจากรุ่นสู่รุ่น กระบวนการที่สองก็คือ อาจจะผ่านมาจากพระสงฆ์ครูบาทั้งหลาย และผ่านคนเฒ่าคนแก่ที่เขียนหนังสือ พับสา ซึ่งบุคคลเหล่านั้นก็จะทำหน้าที่เรื่องจดบันทึกและถ่ายทอดองค์ความรู้ของท้องถิ่นอยู่แล้ว

ครุบา : แรงโยงยึดในโหล่งป่าซาง

ส่วนในโหล่งป่าซางก็มีปัจจัยเรื่องของความศรัทธาครุบาเป็นเครื่องโยงยึดให้มีความรู้สึกร่วมกัน คือ ครุบาพรหมจักร ครุบาพระพ่อ หรือครุบาอินทจักรที่แยกตัวเองมาอยู่ที่สันป่าตอง หรือแม่กระทั่งครุบาญาณภิระ ซึ่งก็เป็นครุบาคนสำคัญ ครุบาเหล่านี้ได้สืบทอดเจตนารมณ์ในการสร้าง อาณาจักร หรือเมืองของที่ย้ายจากประเทศพม่า ครุบาเหล่านี้ก็เป็นตัวหลักในการเชื่อมโยงชุมชน สร้างวัด สร้างชุมชนขึ้นมา จนถึงครุบาพรหมจักรที่สถาปนาพระบาทตากผ้าขึ้นมา และนอกจากที่ท่านสถาปนาพระบาทตากผ้าเป็นศูนย์กลางของป่าซาง ท่านยังเดินทางข้ามแม่น้ำปิงไปบูรณะพระธาตุดอยน้อยให้คู่กันกับพระบาทตากผ้า ก็เป็นที่น่าสังเกตว่าพระบาทตากผ้าอยู่ทางทิศเหนือ พระธาตุดอยน้อยอยู่ทางทิศใต้ และมีรูปปั้นของครุบาหันหน้าเข้าหากัน มองลงมาที่แอ่งป่าซาง นี่คืออุดมการณ์ของครุบาที่ตอกย้ำมาตลอด และอุดมการณ์นี้ก็ได้รับการสืบทอดไปให้ครุบาเชื่อนคำ เจ้าอาวาสวัดพระบาทตากผ้า ซึ่งท่านก็ได้มรณภาพไปแล้ว ซึ่งท่านก็เป็นหลักในการสร้างเมืองป่าซางขึ้นมา โดยท่านก็ได้สถาปนาคลองหลวงขึ้นมาให้มีการดักกรองหลวงในโหล่งป่าซางและก็ข้ามโหล่ง ข้ามแม่น้ำปิงไปที่สันป่าตองบ้าง ไปที่ดอยน้อยบ้าง หรือไปที่หางดงบ้างที่บ้างให้เข้ามาเชื่อมกันในบริบทการละเล่น คือท่านพยายามที่จะสร้างความเป็นเอกภาพผ่านกิจกรรม ไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมในการดักกรองหลวง หรือกิจกรรมในการสร้างวัด หรือกิจกรรมการขึ้นพระธาตุ ซึ่งมีหัวหมวดวัดเป็นเครือข่ายสูงมาก

รูป พระธาตุสี่ครุบา และรูปครุบาที่ถ่ายร่วมกัน

ช่วงที่ครุบาญาณภิระทำเป็นช่วงที่ย้ายมาอยู่ป่าซางได้ไม่นาน เป็นการย้ายมาจากยอง ซึ่งบางคนก็บอกว่าครุบาท่านเกิดที่นี่ คือย้ายมาตอนที่แม่ตั้งท้อง และท่านก็มาเกิดที่นี่ และก็เป็นครุบาหลักที่สร้างชุมชนขึ้นมา และจากการสังเกตที่เมืองยอง จะเห็นว่าอุดมการณ์ที่เอาคน

เข้าวัดเพื่อให้บวชพระและเล่าเรียนถึงเข้มแข็งมาก และเมื่อเรามาถึงที่โหล่งป่าซางเราก็จะเห็นว่าพ่อน้อย พ่อหนานที่นี้ก็บวชเรียนผ่านระบบวัดเหมือนกัน และก็มีอยู่ที่ป่าซางจำนวนมาก เมื่อเทียบกับคนอยู่ที่อยู่ที่ประตูป่า อำเภอเมืองลำพูน แต่ก็ไม่เห็นความเข้มข้นของพ่อน้อย พ่อหนาน หรืออุดมการณ์ทางพุทธศาสนา หรือของครุบาเท่ากับของป่าซาง

สาเหตุที่เป็นเช่นนี้อาจจะเป็นเพราะว่า บ้านที่ไหว้ผีเมืองร่วมกันจากเมืองยองยังมาอยู่ที่ป่าซางด้วยกันอยู่ ไม่ได้กระจัดกระจายออกไปไหน หรือเรียกได้ว่าเป็นกลุ่มที่ไหว้ผีเมืองเดียวกันจากเมืองยอง แต่ก็ไม่เห็นว่ามีมาสถาปนาผีเมืองที่ป่าซาง ซึ่งจากการเก็บข้อมูลเราจะเห็นว่าหมู่บ้านพวกนี้ย้ายมาจากที่ใกล้เคียงกันจากเมืองยอง และผู้นำเองไม่ว่าจะเป็นเจ้าหรือพระก็มาอยู่ที่ป่าซาง น้อยมากเลยที่จะอยู่ที่เวียงยอง ถึงจะมีแต่ก็น้อยมาก ซึ่งก็มาอยู่ที่ป่าซางกันเสียมากกว่า

บทบาทของชาติพันธุ์ที่ย้ายเข้ามาใหม่มีส่วนสำคัญที่จะพลิกแพลง จัดระบบ ไปถึงดัดแปลงพิมพ์เขียวต่างๆ คือพิมพ์เขียวเดิมเป็นพิมพ์เขียวจากพระนางจามเทวี ซึ่งต่อมาก็มีสิ่งจากภายนอกเข้ามาผสมมากมาย รวมทั้งการสร้างสิ่งก่อสร้างใหม่ๆ ที่มีพลังและมีพลวัตสูง ในสถานการณ์ที่ปรับเปลี่ยนของป่าซาง การสร้างสิ่งก่อสร้างเหล่านี้ก็คือ การสร้างครุบา การสร้างวัดใหม่ๆ การสร้างพระบาท พระธาตุต่างๆ ที่หนาแน่นในเขตป่าซาง ก็น่าจะสะท้อนบทบาทของกลุ่มชาติพันธุ์ที่โยกย้ายเข้ามาที่สามารถดัดแปลงแนวทางการคิดที่สืบทอดมา ให้มีความแตกต่างกันออกไปในบางอย่าง จนปรากฏภาพเป็นป่าซางที่มีครุบาเป็นผู้นำทางความคิดที่สำคัญ มีปัญญาชนชั้นนำของชุมชน ที่อยู่ในรูปพ่อน้อย พ่อหนาน เป็นจำนวนมาก มีการคิดค้นประเพณีพิธีกรรม และเป็นผู้นำในการเผยแพร่ สืบสาน สร้างความสัมพันธ์กับเขตอื่นที่ใกล้เคียง โดยผ่านพิธีกรรมและความสัมพันธ์เหล่านี้

การผลิตของโหล่งแม่ทา – ป่าซาง

ด้วยความที่เป็นพื้นที่ราบขนาดใหญ่ของแม่ทา – ป่าซาง และรวมทุ่งหลวงลำพูนบางส่วน เป็นพื้นที่ที่ปลูกข้าวเป็นหลัก และสามารถปลูกข้าวได้ปีละ 2 หน และป่าซางก็เคยสถาปนาตัวเองขึ้นเป็นแหล่งปลูกกระเทียมที่สำคัญของลำพูนในยุคหนึ่ง ก็คือว่ากระเทียมจะออกจากทุ่งหลวงลำพูน จากป่าซาง และจากท่าชุมเงิน ทากาศ ทาสบเส้า ซึ่งพื้นที่เหล่านี้เป็นแหล่งปลูกกระเทียมที่ใหญ่มาก

แล้วถ้าเราย้อนดูประวัติศาสตร์สมัยที่มีเส้นทางการค้าทางเรือ เราจะพบว่าริมแม่น้ำปิง บริเวณทางสบป่องลงไปจะมีโรงสีข้าว และมีท่าเรือที่ใหญ่มาก ที่จะต้องเอาข้าวไปขายที่จอมทอง แม่แจ่ม เพราะในช่วงที่มีการทำปางไม้ที่จอมทอง แม่แจ่ม พ่อค้าจะเอาข้าวจากที่สบตานี้ล่องลงไปขายคนที่ทำไม้ที่ปางไม้จอมทอง นอกจากนั้นก็มีกระเทียมที่ล่องไปขายที่ระแหง แม่สอด จังหวัดตาก ซึ่งก็เป็นความสัมพันธ์ของเส้นทางค้าขายในบริเวณนี้

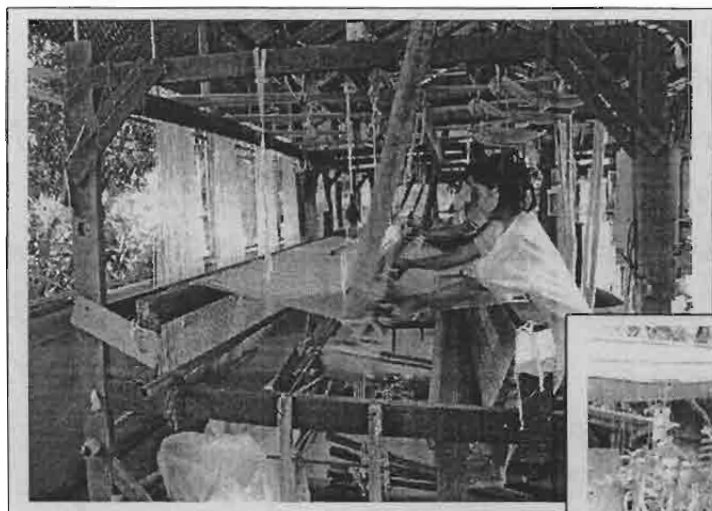
แม้กระทั่งในปัจจุบันก็ยังคงเห็นได้ว่าพื้นที่ของป่าซาง แม่ทา ยังไม่ค่อยถูกเปลี่ยนจากพื้นที่นามาเป็นสวนลำไย แต่บางพื้นที่ก็มีการใช้พื้นที่นาหลังเก็บเกี่ยวปลูกพืชตัวอื่น อย่างเช่นที่ทาสบเส้า ทากาศ อาจจะปลูกกระเทียม ยาสูบ ส่วนป่าซางจะเป็นพืชที่เข้าโรงงานอุตสาหกรรม เช่น มะเขือเทศ พริกใหญ่ มะเขือม่วง หรือพืชอื่นๆ ที่ทางโรงงานอุตสาหกรรมสั่งให้ปลูก ซึ่งก็เป็นการทำการผลิตหลังฤดูทำนา

ส่วนการปลูกลำไย ทาแม่ทาจะขยับขึ้นไปปลูกลำไยกันบนดอย จะยังไม่ลงมาปลูกบนที่นา ยกเว้นบางพื้นที่ที่มาปลูกลำไยบนที่นา แต่ส่วนใหญ่ลำไยก็ยังปลูกกันบนที่ดอนมากกว่า

นอกจากด้านการเกษตร ป่าซางก็ยังเป็นแหล่งผลิตผ้าที่ใหญ่ที่สุดในภาคเหนือ เพราะสมัยเมื่อเส้นทางซูเปอร์ไฮเวย์ยังไม่ตัดผ่าน เส้นทางที่ลงกรุงเทพจะเป็นเส้นทางเชียงใหม่ ลำพูน ป่าซาง เกิน เข้าตาก แล้วป่าซางก็เป็นจุดพักรถที่จะลงกรุงเทพจะต้องมาจอดที่ตลาดป่าซาง

และยุคนั้นชาติพันธุ์ของเป็นคนที่ยอดผ้าได้เก่งเมื่อเทียบกับคนเมืองที่อยู่ด้วยกันในโหล่ง คนเมืองนี้ไม่ค่อยทอดผ้า และทำการเกษตรมากนัก แต่ตัวของคนเมืองกลับเป็นนักเดินเรือ เป็นลูกจ้างต่อเรือแพค้าขายทางภาคใต้มากกว่า ในขณะที่คนของทอดผ้าเก่ง และต่อมามีพ่อค้ามาตั้งศูนย์ขายผ้าทอดขึ้นมา ก็ขายกันที่ป่าซาง ขายผ้าทอดป่าซางซึ่งมีชื่อเสียงมาก

จนกระทั่งเส้นทางซูเปอร์ไฮเวย์เกิดมา เส้นทางรถยนต์ก็ออกจากป่าซางไป จึงทำให้เกิดวิกฤติที่ผ้าทอดขายไม่ได้ แต่ในปัจจุบันก็ได้พยายามลุกขึ้นมาทำผ้าทอดกันใหม่ ถึงแม้ว่าจะไม่มีถนนซูเปอร์ไฮเวย์ตัดผ่าน แต่ตัวป่าซางก็สามารถสถาปนาการผลิตผ้าทอด และก็มีตลาดขายที่แน่นอน รวมถึงการส่งออก

รูป ทอดผ้า และการทำผ้ามัดย้อมที่ป่าซาง

ตารางแสดงตัวอย่างการผลิตผ้าชนิดต่าง ๆ ในเขตพื้นที่ป่าชาย

ตำบล / หมู่บ้าน	ชนิดผ้าที่ผลิต	สถานที่ขาย
บ้านต้นผึ้ง	ทอผ้าฝ้าย	ในหมู่บ้าน เชียงใหม่ ภาคอีสาน
บ้านดอนหลวง	ทอผ้าฝ้าย	ในหมู่บ้านและต่างจังหวัด
	ผ้ามัดย้อม	กรุงเทพฯ และต่างจังหวัด
บ้านกองงาม	ผ้ามัดย้อม	ส่งโรงงานในหมู่บ้าน
บ้านสะป่ง	ผ้ามัดย้อม	รับจากโรงงานในหมู่บ้านมาทำ
	ทอผ้าฝ้าย	ส่งขายร้านที่บ้านดอนหลวง
บ้านหนองเงือก	ทอผ้าฝ้าย	เชียงใหม่และต่างจังหวัด
บ้านป่าบุก	ทอผ้าพื้นเมือง	เชียงใหม่และต่างจังหวัด

ด้านโหล่งแม่ทา จากประวัติศาสตร์ของการค้าขาย จากเดิมในยุคของการทำไม้ที่บริษัทเบอร์เนียวเบอร์มาเข้ามาตัดไม้ในบริเวณนี้ ไม้สักจากตอนเหนือของอำเภอแม่ทาจะถูกตัดล่องแม่น้ำทามาถึงที่สบทา แล้วลงแม่น้ำปิง และลงไปทางใต้ แต่เมื่อมีการสร้างเส้นทางรถไฟ ไม้สักจะถูกตัดและลำเลียงลงทางรถไฟลงไปที่ภาคกลาง

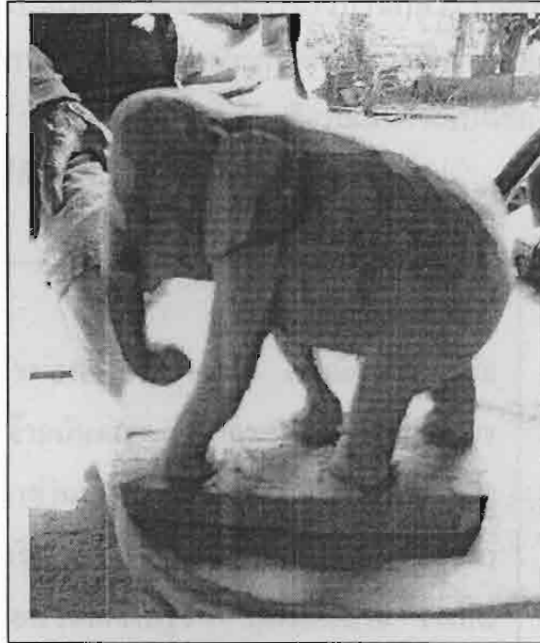
เศรษฐกิจของแม่ทาลังก่อนยุคทำไม้ ก็เป็นยุคของการทำข้าว และปลูกยาสูบ และเมื่อหมดจากยาสูบเศรษฐกิจของแม่ทาทางเหนือก็จะปลูกข้าวโพดอ่อนเป็นหลัก ข้าวโพดนั้นก็ส่งโรงงานอุตสาหกรรมที่จังหวัดลำปาง เป็นลักษณะของพืชพันธะสัญญา ที่เป็นเช่นนี้ได้เพราะว่าทางแม่ทาเหนือยังมีน้ำที่อุดมสมบูรณ์อยู่ ซึ่งมีน้ำมาจากลำห้วยสาขาของแม่ทา ที่ทำให้คนแถวนั้นสามารถปลูกผักกันได้ ซึ่งส่วนมากก็คือข้าวโพดอ่อน

ส่วนทางแม่ทาได้ลงมา หลังจากหนานาที่นาจะถูกปล่อยให้รกร้าง เนื่องจากว่าไม่มีน้ำเพียงพอที่จะทำการเกษตรหลังฤดูการเก็บเกี่ยว ยกเว้นแต่บางคนจะขุดบ่อแล้วสูบน้ำขึ้นมาใช้ ซึ่งส่วนใหญ่ก็ไม่คุ้มต่อการลงทุน ยกเว้นพวกที่อยู่ใกล้แม่น้ำทา แม่สะปัดก็ยังคงที่จะปลูกหอมกระเทียมอยู่

ด้านไม้แกะสลักในพื้นที่แม่ทานั้น ย้อนประวัติไปเมื่อ 40 – 50 ปีที่แล้ว ลำพูนเป็นแหล่งผลิตตู้ไม้สักที่ใหญ่ที่สุดของภาคเหนือ และไม้ก็จะถูกส่งจากทางเหนือมาที่บ้านม้า และมาสร้างตู้ไม้สัก และออกเร่ขาย ซึ่งเป็นตู้ไม้สักที่มีชื่อของจังหวัดลำพูน พอระยะหลังๆ ไม้สักเริ่มมีจำนวนลดลง และทางการมีความเข้มงวดเรื่องการขนไม้สัก ตอนนั้นก็จะมีขบวนการมด ที่จะขนไม้สักท่อนเล็กๆ ใส่จักรยาน จากแม่ทาไปที่บ้านม้า เพื่อจะทำเฟอร์นิเจอร์

หลังจากที่ไม่มีไม้สักเพียงพอต่อการทำเฟอร์นิเจอร์ ก็เริ่มมาแกะสลักงานชิ้นเล็กๆ ทำ แก้ว อี ทำโตกขาย หรือทำโคมไฟเล็กๆ ขาย พอเมื่อไม้หมดจากทาเหนือจริงๆ ก็เริ่มที่จะมีการรับแกะสลัก ซึ่งตอนนั้นชาวบ้านก็แกะสลักกันอยู่แล้ว แต่ก็ไม่ได้แกะสลักเหมือนสินค้าที่

วางขายที่บ้านถวายเป็นปัจจุบัน ส่วนใหญ่ก็จะแกะเป็นรูปช้าง กวาง และสัตว์ต่างๆ พอตอนหลังบ้านถวายเกิดเป็นตลาดการค้าของไม้สักที่ใหญ่ขึ้นมา และด้วยความชำนาญของบ้านแม่ทา เขาก็เริ่มที่จะไปตัดไม้จามจุรีจากที่ต่างๆ มาแกะสลัก เข้ามาแกะเป็นตุ๊กตาไม้ หลังจากนั้นก็มี การแกะสลักกันมากทั่วอำเภอแม่ทา โดยการผลิตเป็นเพียงชิ้นขึ้นหุ่น และส่งไปผลิตต่อที่อื่น และส่งขายที่บ้านถวาย

รูป แกะสลักชิ้นรูปช้างที่ตำบลทากาศ

ตารางแสดงตัวอย่างหมู่บ้านที่ทำงานแกะสลักไม้ในโฮ่งแม่ทา

ตำบล	บ้าน	ส่งขาย
ทากาศ	บ้านท้องฝาย	ส่งบ้านถวาย หรือมีนายทุนมารับถึงบ้าน
	บ้านหาดอยแซ่	ส่งโรงงานในตำบล , ส่งบ้านถวาย
	บ้านแม่ชะนาค หลวง	ส่งโรงงานที่ทากาศ
	บ้านหมื่นข้าว	ส่งโรงงานที่ทากาศ
	บ้านทากาศ	ส่งโรงงานในหมู่บ้าน และที่บ้านถวาย
	บ้านแพะยั้ง	ส่งบ้านถวาย
ทาชุมเงิน	บ้านสัน	ส่งบ้านถวาย , โรงงานที่ทากาศ, มีพ่อค้ามารับซื้อ
	บ้านศรีบ้าน	ส่งบ้านถวาย
ทาทุ่งหลวง	ทาทุ่งหลวง	ส่งโรงงานในหมู่บ้าน , ส่งบ้านถวาย
	หนองยางฟ้า	ส่งโรงงานในหมู่บ้านเพื่อรวบรวมส่งบ้านถวาย
	หนองยางไคล	ส่งบ้านถวาย

บ้าน ไหล่ง เมือง ระดับความสัมพันธ์ของพื้นที่

ถ้าเรามองป่าซาง ที่เวียงป่าซางซึ่งเป็นเวียงเก่า และเมื่อมองขึ้นไปที่ทากาศ แล้วทากาศมีลักษณะเป็นเมืองหรือไม่ เป็นคำถามหนึ่งของการวิจัยที่ยากต่อการสรุป เพราะว่ายังมีความคลุมเครือต่อการสรุปว่าเป็นเมือง หรือไม่ใช่มือง

ในกรณีนี้สันนิษฐานว่าทากาศน่าจะเป็นเมือง เพราะว่าชาวบ้านกล่าวว่าในพื้นที่นี้มีผีเมือง คือเจ้าพ่อผาด่านอยู่ที่นี่ เจ้าพ่อผาด่านนี้ ชาวบ้านเล่าว่า ตามประวัติศาสตร์เป็นทหารเอกของพระนางจามเทวี ที่ส่งมาเฝ้าด่าน ซึ่งน่าจะเข้าใจว่าในบริเวณนี้น่าจะเป็นของเขตของทริภุญไชย เพราะถัดไปก็ขึ้นดอยขุนตานไปลำปาง

ตำนานพระเจ้าผาด่าน

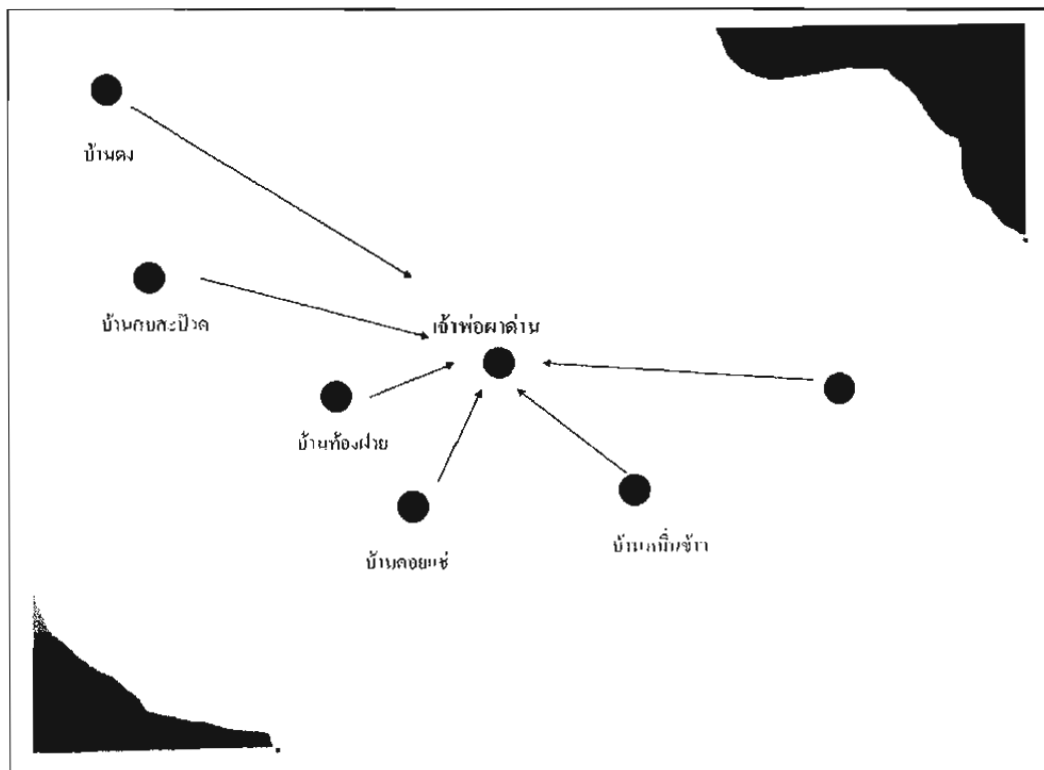
พระเจ้าผาด่านเป็นพระอุปราชของเจ้ามหันตยศ เจ้าเมืองทริภุญชัย (ลำพูน) ในราวปี พ.ศ. 1224 และเจ้านันทยศ ผู้ปกครองเมืองเขลางค์นคร (ลำปาง) ในราว พ.ศ. 1243 เจ้าพ่อผาด่านมีนามเดิมว่า “ขันคำ” มีหน้าที่เฝ้าระวังด่านระหว่าง 2 เมือง คือเมืองทริภุญชัย และเมืองเขลางค์นคร ที่ดอยผาด่านในปัจจุบัน เจ้าพ่อผาด่านได้ร่ำเรียนวิชาความรู้จาก สุพรหมฤาษี ซึ่งเป็นฤาษีแห่งดอยผางาม จังหวัดลำปาง เจ้าพ่อผาด่านเป็นบุคคลที่มีความกล้าหาญและซื่อสัตย์เป็นอย่างยิ่ง มีความสามารถในการใช้อาวุธทั้งหอกและดาบได้เป็นอย่างดี ทำหน้าที่ที่นายด่านอยู่ในราวปี พ.ศ. 1260

ที่มา : เอกสารเผยแพร่ประวัติเจ้าพ่อผาด่าน จัดทำโดย อบต.ทากาศ อ.แม่ทา จ.ลำพูน

รูปเจ้าพ่อผาด่าน ที่ต. ทากาศ อ.แม่ทา

ชาวบ้านยืนยันว่าเจ้าพ่อผาด่านเป็นผีเมือง เจ้าพ่อผาด่านนี้ไม่ใช่เฉพาะคนยongที่นับถือ แต่ว่ากะเหรี่ยงก็นับถือ แต่เป็นการนับถือในรูปแบบที่ค่อนข้างแตกต่างกัน เพราะว่ากะเหรี่ยงจะนับถือผีที่อาศัยอยู่ตามเพิงผาบ้าง ภูเขาบ้าง ชวนน้ำบ้าง ป่าไม้บ้าง ซึ่งทางกะเหรี่ยงก็ยืนยันว่าเจ้าพ่อผาด่านก็ยืนยันว่าเป็นผีของตัวเองเหมือนกัน ซึ่งก็อาศัยอยู่ที่ผาแดง ซึ่งถัดจากนั้นไปก็จะเป็นหมู่บ้านกะเหรี่ยง และเขาก็คิดว่าน่าจะเป็นองค์เดียวกันกับเจ้าพ่อผาด่านที่อยู่ที่ยากาศ เราถามว่าสมัยก่อนได้มาไหว้เจ้าพ่อผาด่านที่บ้านเป็นรูปปั้นไหม เขาก็บอกว่าเขาก็ไม่ได้ลงมาไหว้ ถ้าเขาจะไหว้เขาก็จะขึ้นไปไหว้ที่ใกล้ๆ กับผาแดง หรือแม้แต่หมู่บ้านหนึ่งที่ข้ามดอยติดกันไป ที่บ้านแม่สะปิวัด เขาก็นับถือเจ้าพ่อผาด่านเหมือนกัน เสมือนเป็นเจ้าพ่อที่คุมอยู่ในระแวกนี้

รูป หมู่บ้านต่างๆ ที่มีความศรัทธาในเจ้าพ่อผาด่าน

และเขตหาอื่นๆ เช่นหาสบเส้า ทาร้องเรือ ก็ไม่ปรากฏเรื่องผีเมือง พบแต่ว่าเป็นเพียงเสื่อบ้าน และเขาก็ไม่ได้มาขึ้นกับเจ้าพ่อผาด่าน ซึ่งเจ้าพ่อผาด่านจะเป็นที่เคารพของบ้านบริเวณหากาศ ทาทุ่งหลวง เช่นที่บ้านหมื่นข้าว ท้องฝาย หากาศ และในละแวกนั้น

ส่วนในกรณีที่ยากาศน่าจะยังก่อดำไม่ถึงระดับเมือง เพราะว่าลำปางช่วงเวลานั้นก็เป็นส่วนหนึ่งของหริภุญไชย การมีเจ้าพ่อผาด่านในพื้นที่หากาศก็เหมือนกับที่ห้างฉัตรมีเจ้าพ่อ

ขุนตาน ซึ่งเป็นลักษณะของผีวีรบุรุษ แต่ไม่ใช่ผีเมือง ทากาศจึงไม่ได้มีฐานะเป็นเมือง ฐานะนี้ไม่ใช่ฐานะทางกฎหมาย เป็นฐานะทางอุดมคติ ในแผนที่ทางความคิด ซึ่งความเป็นเมืองต้องเกิดขึ้นอย่างพื้นที่ของบ้านโฮ้ง อมก๋อย ดอยเต่า พวกนี้จะเป็นเมือง อย่างอมก๋อยนี่เดิมก็ไม่ได้เป็นเมือง แต่เมื่อมีการรวมประชาชนเสร็จก็ไปยืมผีกะเหรี่ยงมาเป็นผีเมืองของตัวเอง แล้วก็ตั้งหอผีเมืองขึ้นมา แล้วก็เรียกว่าผีควบเมือง

เพราะฉะนั้นตรงนั้นเราคงต้องสันนิษฐานว่าพื้นที่บริเวณนี้อาจจะเป็นหน้าด่านที่สำคัญของหริภุญไชย และเจ้าพ่อผาด่านก็เป็นวีรบุรุษที่สำคัญ และพื้นที่นี้ก็อาจจะมียุทธศาสตร์คล้ายบ้านโฮ้งที่เคยเป็นเวียง ที่ชื่อ เวียงหวาย แต่จากเวียงบ้านโฮ้งยกตัวเองขึ้นเป็นเมือง แต่เราก็ไม่เคยได้ยินใครเรียกว่าเวียงทา จะมีก็แต่บ้านทา ซึ่งมันจะเป็นได้มากที่สุดก็เป็นแหล่งที่ผลิตดีมาก ก็พูดได้เพียงว่าเป็นพื้นที่สำคัญ ซึ่งมีบทบาทคล้ายเมืองเมืองมาก ไม่ใช่เหมือนหมู่บ้านแล้วผีเสื้อบ้านก็นับถือกันเฉพาะบ้านของตัวเองไม่ขึ้นกัน และก็ไม่ใช่ผีเจ้าพ่อผาด่าน ทั้งๆ ที่ทาทั้งหลายก็ใช้เส้นน้ำเดียวกัน เพราะฉะนั้นเมื่อทาทั้งหลายใช้เส้นน้ำเดียวกัน อยู่ติดกันเป็นกลุ่มเล็กๆ ที่มีภูเขาลูกเล็กๆ กัน และเมืองอื่นก็ไม่มีผีเมืองด้วย ดังนั้นกรอบความคิดนี้มันเข้ากับเรื่องของผีวีรบุรุษมากกว่าถึงแม้ว่าจะมีบทบาทใกล้เคียงกับผีเมืองก็ตาม

และข้อสังเกตอีกข้อหนึ่งก็คือ หมู่บ้านในแอ่งนี้มีฐานะเท่าๆ กันหมดเลย เช่น หมู่บ้านทาสบเส้าเป็นหมู่บ้านหลักของอำเภอทาสบเส้า บ้านทากาศ บ้านหมื่นข้าวก็เป็นหมู่บ้านสำคัญของทากาศ ซึ่งไม่มีหมู่บ้านใดทำหน้าที่หลักเหมือนบ้านหลวงเช่นเดียวกับโหล่งอื่นๆ เลย ดังนั้นจึงสะท้อนการอยู่อย่างอิสระของแต่ละโหล่งย่อย แม้จะโยงยึดกันขึ้นด้วยระบบเหมืองฝายหรือผีวีรบุรุษ ซึ่งอาจอนุโลมเรียกว่าผีเมือง แต่ก็ไม่ได้จริงจริงๆ เช่นนั้นได้ เพราะว่าเมืองที่เหลือไม่ได้ยอมรับว่าเจ้าพ่อผาด่านเป็นผีที่ดูแลพื้นที่และพรหมแดนของเขา ดังนั้นหมายความว่า ทากาศ ทาสบเส้า และทาทั้งหลาย ไม่ได้นำพื้นที่ของตัวเองทั้งหมดเข้ามาเป็นขอบเขต (territory) เดียวกัน

ส่วนกรณีของบ้านหลวงในพื้นที่แม่ทา ไม่ปรากฏความเป็นความเป็นบ้านหลวงเด่นชัดหรือความเป็นวัดหลวงก็ไม่ชัดเจน แต่จะมีวัดเก่าแก่คือวัดทากาศ กับวัดหมื่นข้าว และระหว่างวัดทั้งสองนี้จะเป็นทุ่งใหญ่มาก ชาวบ้านเรียกว่าเป็นทุ่งหลวง เป็นทุ่งหลวงของทากาศ มีเรื่องเล่าว่าเดิมทีกะเหรี่ยงบ้านแม่ชะนาคหลวงเขาก็อยู่ที่บ้านหมื่นข้าว แล้วไปทำนาที่บ้านหมื่นข้าว แต่เมื่อมีการย้ายบ้านไปอยู่ที่ข้างๆ ห้วยแม่ชะนาค ชาวบ้านต่างรู้สึกว่าการมาทำนาที่บ้านหมื่นข้าวไกลขึ้น เขาก็เลยขายที่นาที่บ้านหมื่นข้าวทั้งหมด และย้ายมาอยู่ที่บ้านแม่ชะนาค และพื้นที่ตรงนี้ที่กะเหรี่ยงเคยอยู่ ก็เป็นพื้นที่ของคณเมือง คณยองเข้ามาอยู่แทน แต่ปรากฏว่าหมู่บ้านกะเหรี่ยงกลับใช้ชื่อว่าบ้านแม่ชะนาคหลวง ถ้าบอกว่าไปบ้านหลวง ทุกคนรู้ว่าจะต้องไปบ้านกะเหรี่ยง แต่ที่ทากาศกลับไม่เรียกว่าบ้านหลวง

มีข้อสังเกตประการหนึ่งคือ ทำไมเจอบ้านหลวงที่ทุ่งหัวช้าง แต่ไม่ค่อยเจอบ้านหลวงที่แม่ทา อาจจะ เพราะว่าทุ่งหัวช้างเป็นชุมชนเก่าแก่ ชาวบ้านที่อยู่ก็เป็นคนพื้นเมือง ไม่ใช่คณยอง หรือคนที่ย้ายเข้ามาใหม่ แต่เมื่อกลับมาดูที่แม่ทา ป่าซาง อำเภอเมืองลำพูน เป็นพื้นที่

ที่มีคนของเข้ามาอยู่เยอะ แต่คนของก็มีกรอบความคิดเรื่องเมือง แต่ทำไมเมื่อย้ายมาอยู่ที่นี่ กลับไม่ใช่ระบบคิดเรื่องเมือง กลับมาจัดผังจัดพื้นที่กันใหม่ทั้งหมด อาจจะเป็นเพราะว่าเดิมก็ไม่ได้อยู่ร่วมกัน หรือ ไม่ได้มาจากกลุ่มที่เลี้ยงผีเมืองร่วมกัน

และเรายังพบอีกว่าหลายบ้านที่ป่าซางมีผีอยู่หลายตัวมาก เพราะเขาบอกว่าเป็นผีของแต่ละบ้าน ซึ่งต่างคนก็ต่างเอามา และเมื่อมาอยู่ร่วมกันก็เอามารวมกัน อย่างเช่นบ้านเหล่าพระเจ้าดาเขียวก็พบว่าผีอยู่หลายตน หมายความว่าก่อนที่จะมารวมเป็นบ้านเหล่าพระเจ้าดาเขียว ยองที่ย้ายมาก็เอาผีของตัวเองมาด้วย เมื่อมารวมอยู่ที่นี้ก็มารวมกันเป็นบ้านแต่ก็แยกเป็นปึกบ้านไว้ และแต่ละปึกบ้านก็มีผีของตัวเอง ชาวบ้านเล่าว่า “คนเฒ่าเล่าให้ฟังว่า ตอนย้ายมาที่นี่เอาผีบรรพบุรุษมาเลย และเมื่อเขาให้สร้างบ้านอยู่ตรงนี้เราก็เอาผีขึ้นใส่หอ” บ้านเหล่าพระเจ้าดาเขียวนี้มี 4 ปึก มีผี 4 ตน

ดังนั้นอาจจะสันนิษฐานได้ว่าถ้าชุมชนไม่สามารถจะโยงยึดกันด้วยแนวความคิดเรื่องเมือง ก็ต้องหาแนวความคิดเรื่องอื่นเข้ามาโยงยึด เช่น แนวคิดเรื่องครูบา-ตำนานพระนางจามเทวี เพราะเป็นที่สังเกตได้ว่าชาวบ้านเชื่อว่าพื้นที่ของเขาเกี่ยวพันกับตำนานพระนางจามเทวี และเล่าประวัติพื้นที่ของเขาให้เข้ากับตำนานพระนางจามเทวีได้อย่างแนบเนียน ทั้งๆ ที่ถ้าทดสอบช่วงเวลาของโบราณสถานที่อยู่ในพื้นที่ อาจจะไม่ได้อยู่ในยุคของพระนางจามเทวีก็ได้

เศรษฐกิจในพื้นที่โหล่งแม่ทา - ป่าซาง

จากการสำรวจแม่ทา เศรษฐกิจแม่ทา การแกะสลักไม้เป็นเศรษฐกิจที่สำคัญระดับต้นๆ ของแม่ทา การแกะสลักไม้จึงกลายเป็นธุรกิจใหญ่ของแม่ทา ไม้จามจุรีที่ใช้ในการแกะสลักสั่งมาจากอุดรดิตถ์ นครสวรรค์ ลำปาง และมาลงที่โหล่งต่างๆ ของแม่ทา ในแถบของทาสบเส้า ทาร่องเรือ ทากาศ และนายทุนของหมู่บ้านก็ส่งไปให้ชาวบ้านรับทำตามบ้าน รับทำแกะสลักขึ้นเป็นตุ๊กตาหุ่นขี้ผึ้ง รับทำเป็นเฟอร์นิเจอร์ และอาจจะหาสีเล็กน้อยพอให้เป็นรูปร่าง แล้วทั้งหมดก็ส่งต่อมาที่บ้านถวายเป็นเพื่อหาสีและหาที่ตลาดบ้านถวาย ซึ่งทางแม่ทาเองก็สร้างตลาดของตัวเองขึ้นมา คือตลาดริมทางซูปเปอร์ไฮเวย์เพื่อขายไม้แกะสลักที่ผลิตจากพื้นที่ของตัวเอง แต่ก็ยังไม่ค่อยประสบความสำเร็จมากนัก เพราะว่าการทำธุรกิจนี้ไม่ใช่แค่มีร้านขาย แต่ต้องมีช่องทางของการขายด้วย เพราะปัจจุบันบริษัทใหญ่ๆ ที่บ้านถวายเขามีช่องทางการขายที่ชัดเจนกว่า

แต่เป็นที่สังเกตว่าบ้านทาเหนือเขาไม่ค่อยรับงานแกะสลักไปทำ อาจจะเป็นเพราะว่าพื้นที่ทางทาเหนือยังสามารถที่จะทำการเกษตรได้ผลดี ชาวบ้านมีความถนัด แรงงานมีงานทำ และมีรายได้เพียงพอ ทางทาเหนือจะทำข้าวโพดกันมาก และพื้นที่ตรงนี้ก็เป็นพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์ ไม่ค่อยมีโรค ชาวบ้านก็มีงานตลอดเวลา งานแกะสลักจะมาหนาแน่นทางทาสบ

เส้น ทาร่องเรือ ทาทุ่งหลวง ทากาศ ทาชุมชนเป็นหลัก และมีบ้านทางป่าซางที่รับไม้ไปทำกัน

ทางป่าซางนอกจากการแกะสลักก็จะเป็นเรื่องของการทอผ้า เป็นผ้าฝ้าย ทำผ้ามัดย้อม และพัฒนาขึ้นไปเป็นการตัดเสื้อผ้าสำเร็จ ซึ่งศูนย์กลางการทอผ้าของป่าซางอยู่ที่บ้านดอนหลวง บ้านหนองเจือก เป็นหลักๆ ซึ่งปัจจุบันก็ทำเสื้อผ้าสำเร็จ มีเสื้อแขนยาว กางเกงขายาว และเย็บได้ดีกว่ากรุงเทพ แต่ราคาถูกกว่า และผ้าก็มีคุณภาพ การตัดเย็บก็อยู่ในระดับมาตรฐาน ซึ่งก็อยู่ในจุดสำคัญ เพราะว่าถ้ายังคงทอผ้าแบบพื้นเมืองอย่างเดียว ตลาดก็จะไปทางหนึ่ง แต่ถ้าไปดูที่ตลาดนัดใหญ่ๆ เช่นตลาดเวียงหนองล่อง กาดดอนหลวง จะเห็นว่าเสื้อผ้าเกือบทั้งหมดผลิตโดยป่าซางทั้งนั้น

โรงงานทอผ้าที่ป่าซางก็ให้ชาวบ้านเอาผ้าไปทอดตามบ้านก็ได้ หรือจะมาทอที่โรงงานก็ได้ ส่วนเรื่องการปักผ้า ก็จะมีการแบ่งงานกันทำตามบ้าน บ้านนี้ปัก บ้านนี้เย็บ บ้านนี้ย้อม และบ้านนี้รีดและแพ็กส่งมาให้ที่บริษัทผู้ว่าจ้าง การทำงานในระบบนี้ไม่ใช่ทำกันที่ป่าซางทีเดียว แต่ข้ามไปที่อำเภอดอยหล่อ สันป่าตอง ทาชุมชน และหางดงบางพื้นที่

ตารางแสดงการจัดระบบแบ่งงานกันทำในกรณีของผ้ามัดย้อมป่าซาง อ.ป่าซาง

ชนิดงาน	บ้าน	ราคา
เย็บ	กองงาม , ดันผึ่ง , ป่าบุก , บ่อคาว	5 บาท/ ตัว
มัด	กองงาม, ดันผึ่ง, ป่าบุก, บ่อคาว	2 บาท / ตัว
ย้อม	กองงาม	5 บาท / ตัว
รีด	กองงาม	1 บาท / ตัว

นอกจากนั้นยังพบเห็นว่ามีงานเปียดดอก งานเย็บหมวก ซึ่งใช้ระบบการแบ่งงานกันทำเหมือนกับการทำผ้ามัดย้อม ซึ่งการเย็บหมวกจะอยู่ที่แม่ทา และที่บ้านแปนของอำเภอเมืองลำพูนเป็นหลัก และการกระจายไม้เพื่อให้ชาวบ้านรับจ้างเปียดดอกก็อยู่ในละแวกบ้านทา ป่าซาง และข้ามไปที่อำเภอเมืองลำพูน และสันป่าตอง และหางดง ซึ่งการจัดระบบการแบ่งงานกันทำแบบนี้เป็นการสะท้อนการพัฒนาของการสร้างระบบงาน ซึ่งเป็นการทำงานในระบบที่พัฒนาแล้ว

พระธาตุในโหล่งแม่ทา - ป่าซาง

พระธาตุของโหล่งทามีเยอะมาก อย่างที่ทากาศก็จะมีพระธาตุดอยคำ ด้วยภูมิศาสตร์แม่ทา - ป่าซาง ที่เป็นทุ่ง และมีม่อนดอยขึ้น เราจะพบว่ามีการสร้างพระธาตุตามม่อนดอยต่าง ๆ เยอะมาก จากการสำรวจพระธาตุในอำเภอแม่ทามีเกือบ 15 - 20 พระธาตุ ซึ่งแต่ละพระธาตุก็มีอายุที่ต่างยุคต่างสมัย สันนิษฐานได้ว่าการสร้างพระธาตุอาจจะผูกพันกับแนวคิดทางพุทธศาสนาที่คนยองชอบสร้างพระธาตุอยู่บนดอย คือ ถ้ามีม่อนดอยตรงไหนจะมีพระธาตุขึ้นมาหมด ชาวบ้านเล่าว่าที่มาสร้างพระธาตุอยู่ตรงนี้ก็คือการสร้างพระธาตุครอบงำเก่าที่มีมาตั้งแต่โบราณแล้ว และพบว่ามีประเพณีพิธีกรรมขึ้นพระธาตุเยอะมาก แต่ละโหล่งก็ขึ้นพระธาตุที่สำคัญของตัวเอง ในพื้นที่นอกจากพระธาตุก็ยังมีวัดอยู่ในพื้นที่ราบด้วยเช่นกัน

ตารางแสดงพระธาตุที่สำคัญในความศรัทธาของชาวบ้านในโหล่งแม่ทา

ตำบล	บ้าน	พระธาตุ
ทาปลาดุก	ทาภู	พระธาตุทาภู
	ทาป่าสัก	พระธาตุวัดทาป่าสัก
	ทาชมภู	พระธาตุดอยน้อย
		พระธาตุทาชมภู
ทาสบเส้า	จำตาเหิน	พระธาตุพุทธมหาชัย
	ทาสบเส้า	พระธาตุดอยแก้ว
ทาทุ่งหลวง	ทาทุ่งหลวง	พระธาตุดอยบวก
ทากาศ	ดอยแซ่	พระธาตุดอยแซ่
	ทากาศ	พระธาตุดอยคำ
		พระธาตุวัดทากาศ
ทาขุมเงิน	ทาดอยครั้ง	พระธาตุดอยครั้ง
		พระธาตุดอยแด

ตารางแสดงพระธาตุที่สำคัญในความศรัทธาของชาวบ้านในโฮ่งป่าซาง

ตำบล	บ้าน	พระธาตุ
ต.วังผาง	เวียงหนองล่อง	พระธาตุกู่ขาว
ต.หนองยวง	ห้วยป็นจ้อย	กู่ครูบาคำมีระ วัดอรุณญาวาส
	บ้านร่องเครือกราว	พระธาตุวัดบ้านร่องเครือกราว
ต.นครเจดีย์	บ้านใหม่บวคะยอม	พระธาตุกระหม่อมทอง วัด บ้านใหม่กระหม่อมทอง
ต.น้ำดิบ	บ้านน้ำดิบหลวง	สารีริกธาตุวัดน้ำดิบ
	บ้านปากล่อง	กู่ครูบาแก้ว วัดปากล่อง
ต.ม่วงน้อย	บ้านแซม	พระธาตุแสนแสง วัดป่าตาล
ต.ป่าซาง	ป่าซางอินทิล	เสาอินทิล วัดป่าซางอิน ทิล
	บ้านนางข้าวน้อย	พระธาตุวัดนางข้าวน้อย
	บ้านนางข้าวน้อยใต้	กู่ครูบานันทะ
ต.แม่แรง	บ้านหนองเงือก	พระธาตุวัดหนองเงือก
	บ้านดอนหลวง	พระธาตุเก่าวัดดอนหลวง
	บ้านดอนตอง	พระธาตุเก่าวัดดอนตอง
ต.มะกอก	บ้านพระบาท	พระธาตุสี่ครูบา วัดพระบาท ตากผ้า

บทที่ 3

โหล่งสารภี - หนองตอง

สารภีเป็นพื้นที่ที่พิเศษ เพราะตั้งอยู่กลางแอ่งเชียงใหม่ – ลำพูน และเมื่อก้าวถึงสารภี จะต้องกล่าวผูกพันไปกับเมืองลำพูนด้วย เพราะว่าทั้งสองพื้นที่นี้มีความสัมพันธ์กันทางบทบาทในประวัติศาสตร์ และอีกพื้นที่หนึ่งที่มีความสัมพันธ์กับสารภีคือ พื้นที่หนองตอง ซึ่งอยู่ในอำเภอหางดงในปัจจุบัน

ขอบเขตความสัมพันธ์ของโหล่งสารภี หนองตอง เป็นโหล่งที่ใช้มาบึงด้วยกัน ในประวัติศาสตร์คำว่าเมืองปิงลำพูน และเมืองปิงเชียงใหม่ เป็นคำที่ใช้คู่กันเสมอมา เพราะเชียงใหม่ – ลำพูน เป็นพื้นที่ที่มีความต่อเนื่องกัน แม้จะเป็นสองเมือง แต่ก็มีความสัมพันธ์กันทั้งในแง่ประวัติศาสตร์ และทางด้านพื้นที่ ซึ่งกล่าวโดยแท้จริงแล้วเมืองปิงลำพูน และปิงเชียงใหม่ ก็มีสารภีเป็นตัวเชื่อม

ถ้าเรายืนอยู่ที่วัดพระธาตุหริภุญไชย และมองมาทางทิศตะวันตกของพระธาตุ จะมองเห็นทุ่งหลวงขนาดใหญ่ ซึ่งกินพื้นที่ตั้งแต่บริเวณที่ตั้งของฝายพญาค่า อำเภอเมืองเชียงใหม่ เลียบน้ำปิงมาทางใต้ ผ่านอำเภอสารภี ตำบลหนองตอง อำเภอหางดง และมาสิ้นสุดที่ทุ่งหลวงลำพูน อำเภอเมืองลำพูน ซึ่งเป็นทุ่งกว้างขนาดใหญ่ของหริภุญไชย

แต่ในปัจจุบันเมื่อมีการพัฒนาเมือง มีการตัดถนนใหม่ มีการสร้างบ้านเรือน ร้านค้า โรงงานขึ้นมากมาย ทำให้สภาพของทุ่งหลวงนั้นดูเหมือนถูกตัดออกไปเป็นช่วงๆ แม้กระทั่งในทศวรรษ 2550 ก็ยังมองเห็นทุ่งหลวงขนาดใหญ่ที่ถูกตัดเป็นช่วงๆ ได้เป็นอย่างดี

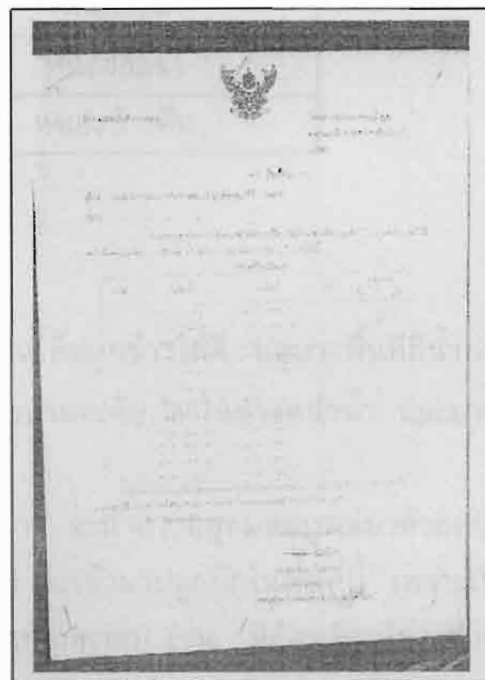
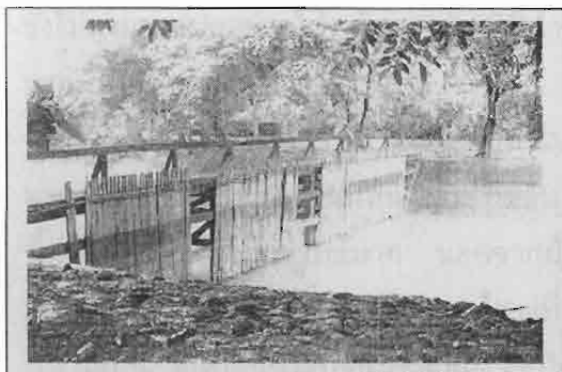
พื้นที่ที่กล่าวมาข้างต้นนี้ ซึ่งเป็นพื้นที่การเกษตรขนาดใหญ่ ซึ่งน่าจะเป็นไร่นาสำคัญของหริภุญไชยมาแต่โบราณ แต่โดยเหตุแห่งการแบ่งเขตการปกครองสมัยใหม่ ได้เปลี่ยนอำเภอสารภี และตำบลหนองตอง ไปเป็นส่วนหนึ่งของจังหวัดเชียงใหม่ จึงทำให้ดูเหมือนว่าจุดตั้งต้นของหริภุญไชยอยู่แค่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิงเท่านั้น และทำให้เกิดการลวงตาของแผนที่ขึ้น ซึ่งมองไปคล้ายกับว่าหริภุญไชยตั้งต้นแค่ตรงนั้น แต่ทางหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ก็ชี้ชัดว่าพื้นที่ในการผลิตที่สำคัญของหริภุญไชยยาวไปถึงเวียงกุมกาม ซึ่งแต่เดิมเป็นทั้งพื้นที่การผลิต และเป็นภาค (ตลาด) ของหริภุญไชย

ทางด้านแม่น้ำปิง ซึ่งเป็นแม่น้ำสายสำคัญที่ใช้มาในการผลิตในพื้นที่บริเวณนี้ แม่น้ำปิงในพื้นที่นี้ในประวัติศาสตร์ ในยุคของเจ้ามหายศ หรือเทียบได้กับยุคของปลายรัชกาลที่ 3 แม่น้ำปิงในบริเวณนี้จะเป็นสายแคบๆ เท่านั้น และในประวัติศาสตร์ของเจ้าน้อยมหายศก็กล่าวถึงสารภี – หนองตองเป็นส่วนหนึ่งของทุ่งหลวงลำพูนด้วยเช่นกัน แต่ถ้าดูพื้นที่ในปัจจุบันจะเห็นว่าแม่น้ำปิง กว้าง ใหญ่มาก และตัดเขตหนองตองออกจากทุ่งหลวงลำพูนไป

ด้วยความที่โหล่งสารภี – หนองตอง เป็นพื้นที่ราบขนาดใหญ่ริมน้ำปิง และตั้งอยู่กลางแอ่งเชียงใหม่ – ลำพูน เดิมแม่น้ำปิงจะอยู่ทางฝั่งขวาของเมืองหริภุญไชย และเส้นน้ำปิงใน

ปัจจุบันนี้เป็นเส้นน้ำเล็กๆ แต่เมื่อเกิดปรากฏการณ์น้ำปิงเปลี่ยนสาย คือไหลมาทางน้ำเล็กที่ผ่านสารภี - หนองตอง จนเส้นน้ำใหญ่ขึ้นเป็นน้ำปิงในปัจจุบัน ความกว้างของแม่น้ำนี้จึงเท่ากับเป็นเขตที่แบ่งสารภีและหนองตองออกจากกันไปโดยปริยาย

โหล่งสารภี - หนองตองถ้าอธิบายผ่านเรื่องของเหมืองฝายและการจัดการน้ำ จะเห็นได้ว่า ระบบการจัดการน้ำนี้เป็นหัวใจหลักในการผลิตของหริภุญไชยมาตั้งแต่โบราณ ฝ่ายที่กันน้ำเข้าหล่อเลี้ยงทุ่งหลวง และทุ่งนาอื่นๆ ในหริภุญไชยมีทั้งหมด 7 ฝ่าย โดยตั้งต้นจากฝายพญาคำที่ตั้งอยู่ที่อำเภอเมืองเชียงใหม่ แต่น้ำจากฝายพญาคำนี้จะเข้าสู่ที่นาของเขตสารภี ไม่ใช่ น้ำที่เข้าเลี้ยงเชียงใหม่ ส่วนฝ่ายที่สำคัญอีก 6 ลูกต่อมาก็คือ ฝ่ายหนองผึ้ง ฝ่ายท่าวังตาล ฝ่ายชลประทานแม่ปิงเก่า ฝ่ายท่ามะโก ฝ่ายสบล่อง และฝ่ายพญาอุต (ดูแผนที่เหมืองฝายในลุ่มน้ำปิงท้ายบทประกอบ)

รูป : (ซ้ายบน) ฝายชลประทานแม่ปิงเก่า , (ซ้ายล่าง) สะพานอัดน้ำในเหมืองหลักของฝายชลประทานแม่ปิงเก่า เพื่อบกระดับน้ำให้เข้าสู่ลำเหมืองย่อย , (ขวา) ตารางการกำหนดรอบเวียนหรือเวลาปิด - เปิด ประตูลำเหมืองต่างๆ ในระบบของฝายชลประทานแม่ปิงเก่า เพื่อการจัดการน้ำใช้ให้ทั่วถึงกันในหน้าแล้ง

ทางด้านภูมิศาสตร์ โหล่งสารภี – หนองตองนี้เป็นที่ราบลุ่มขนาดใหญ่ ริมแม่น้ำปิง ในบางพื้นที่เป็นพื้นที่ที่น้ำท่วมถึงในฤดูน้ำหลากหรือในฤดูฝน ที่บางครั้งยาวนานถึง 6 เดือน ซึ่งฤดูฝนในพื้นที่นี้จะเริ่มต้นที่เดือนพฤษภาคม และน้ำจะขึ้นสูงสุดตอนปลายตุลาคมถึงต้นพฤศจิกายน หมายถึงว่าภาวะน้ำท่วมถึงเช่นนี้อาจเกิดขึ้นภายในเวลาใดก็ได้ในช่วง 6 เดือนดังกล่าว บางพื้นที่มีทั้งที่เป็นหนอง น้ำท่วมขัง และเป็นสันดอนทราย ดังนั้นพื้นที่ในโหล่งนี้จึงมักขึ้นต้นด้วยคำว่า "สัน" และ "หนอง"

ตารางแสดงตัวอย่างบ้านสันและบ้านหนอง

บ้านสัน	บ้านหนอง
สันปูเลย	หนองผึ่ง
สันปากว่าว	หนองแฝก
สันदनอก	หนองปง
สันกับตอง	หนองสีแจ่ง
สันทรายมหาวงค์	หนองช้างคืบ

บางพื้นที่ของโหล่งสารภี – หนองตอง เป็นพื้นที่ที่ปลูกข้าวได้ดี แต่บางพื้นที่มีน้ำท่วมขังไม่สามารถปลูกข้าวได้ ในบางพื้นที่ที่น้ำท่วมถึงชาวบ้านจะจับปลาในช่วงหน้าน้ำ และมาทำนากันในช่วงหน้าแล้ง

ในฤดูแล้งตะกอนที่น้ำปิงพัดพามาในช่วงหน้าน้ำ จะนำความอุดมสมบูรณ์มาด้วยอย่างมาก ชาวบ้านที่อยู่บนพื้นที่สัน หรือที่ดอนไกลออกไป จะเข้ามาปลูกผักในพื้นที่นี้ เพราะเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์มาก นอกจากผักก็ยังมีปลูกยาสูบ เช่น ที่ล่องเสือเต้น ตำบลสันทราย อำเภอสารภี จะเป็นแหล่งใหญ่ที่ปลูกยาสูบ และปลูกผัก ของชาวยองที่อาศัยอยู่ในบริเวณนั้น ที่นี้ปลูกยาสูบจนมีชื่อเสียงว่าเป็นยาสูบบ้านล่องเสือเต้น

เมื่อภูมิศาสตร์และสภาพน้ำ สภาพอากาศ ของพื้นที่นี้เปลี่ยนไป น้ำไม่ท่วมหลากเหมือนเดิม ชาวบ้านที่เคยมาปลูกที่พักรั้วคราวอยู่เพื่อปลูกผัก ก็เปลี่ยนมาปลูกบ้านอยู่แบบถาวร จะเห็นได้ว่าชาวบ้านมาปลูกบ้านอยู่ริมแม่น้ำปิงกันมากขึ้น และในปัจจุบันที่นาอันอุดมสมบูรณ์นี้ก็กลายเป็นพื้นที่การปลูกสวนลำไย แต่ก็ยังพบเห็นการปลูกข้าว อยู่บ้างในบางพื้นที่ แต่ที่ยังเห็นชัดคือการปลูกผักที่ยังนิยมทำกันอยู่ อาจจะเป็นเพราะเกิดจากการขยายตัวของเมืองที่ทำให้เกิดการขยายตลาด และจำนวนผู้บริโภค จำนวนความต้องการมากขึ้น ทำให้ชาวบ้านเห็นช่องทางในการขายของผัก และเพิ่มจำนวนการผลิตมากขึ้น ทำให้พื้นที่ทางโหล่งสารภี – หนองตองนี้ เป็นพื้นที่การผลิตที่สำคัญ ถึงแม้ว่าจะเป็นพื้นที่ใกล้เมืองก็ตาม

จากประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นกล่าวถึงการที่เจ้าน้อยมหาวงศ์เข้ามาคุมพื้นที่แถวนี้ จึงสันนิษฐานได้ว่าตอนนั้นหนองตองกับยุคที่เจ้าน้อยมหาวงศ์เข้ามา หรือประมาณปลายรัชกาลที่ 3 – รัชกาลที่ 4 หนองตองกับสันทรายมหาวงศ์น่าจะเป็นผืนเดียวกัน และเจ้าน้อยมหาวงศ์ได้เข้ามาคุมทั้งสองพื้นที่ แต่ว่ายุคหลังๆ พอเกิดฝายท่ามะโกขึ้นมาจะรู้สึกว่าย่านท่ามะโกนี้เป็นตัวแบ่งหนองตองออกจากสารภี

ประวัติเจ้ามหาวงศ์

เจ้ามหาวงศ์เป็นลูกเจ้าฟองสมุทรกับเจ้าหนานไชยวงศ์ ซึ่งเจ้าฟองสมุทรนั้นสืบเชื้อสายมาจากเจ้าหลวงเศรษฐีคำพันกับเจ้าแม่ตาเวบ ซึ่งเป็นเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่องค์ที่ 3 และเป็นหลานเจ้าหลวงองค์แรกแห่งเมืองลำพูน ส่วนเจ้าหนานไชยวงศ์นั้นเป็นลูกของเจ้ามหาพรหมกับเจ้าศรีแก้ว สืบเชื้อสายมาจากเจ้าฟ้าสามเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่

เจ้ามหาวงศ์แต่งงานกับแม่ป้อก , แม่นายเป้ง ต่างสกุล มีบุตร 8 คน ธิดา 9 คน ในปี พ.ศ. 2413 เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ 7 (พระเจ้าอินทวิชยานนท์) ได้ส่งเจ้าน้อยมหาวงศ์ไปดูแลที่นาหลวงในหมู่บ้านที่อำเภอสารภีใกล้เมืองเชียงใหม่ เจ้าน้อยมหาวงศ์มีอำนาจที่จะจัดสรรที่นาให้เป็นกรรมสิทธิ์ของชาวบ้านในบริเวณนั้น

ในส่วนของเหมืองฝาย เจ้ามหาวงศ์ได้มีการระดมแรงงานขุดเหมืองฝาย (เหมืองเจ้ามหาวงศ์) เพื่อใช้น้ำในที่นาในเขตอำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ กล่าวได้ว่าการลงทุนขุดเหมืองเพื่อจับจองที่นาของเจ้านายมีเงื่อนไขมาจากการที่ระบบเศรษฐกิจได้ขยายตัวเป็นแบบการค้ามากขึ้น โดยเฉพาะการสร้างทางรถไฟถึงเชียงใหม่ใน พ.ศ. 2464 ข้าวได้กลายเป็นเศรษฐกิจที่สำคัญของล้านนา จึงมีการขยายการเพาะปลูกข้าวออกไปอย่างกว้างขวาง

แต่เดิมชุมชนตำบลสันทราย (มหาวงศ์) นั้นอยู่ในเขตการปกครองของอำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ ต่อมาในปี พ.ศ. 2482 ทางราชการได้โอนตำบลสันทราย มาขึ้นกับอำเภอสารภี และตำบลสันทรายนี้เป็นชุมชนหนึ่งที่มีอิสระการปกครองตนเอง ผู้นำชุมชนคือ "แก่บ้าน" ทำหน้าที่เป็นผู้ใหญ่บ้าน และ "แคว่น" ทำหน้าที่คล้ายกำนัน ซึ่งแคว่นคนแรกของตำบลสันทรายก็คือเจ้ามหาวงศ์นั่นเอง

ที่มา : ยุพวงศ์ วิริยะพานิชกิติ สืบสานอัตตชยย้อนรอยเจ้ามหาวงศ์ รายงานการวิจัยได้รับทุนสนับสนุนจากองค์กรบริหารส่วนตำบลสันทราย อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ พ.ศ. 2548

ในแง่ของการจัดการน้ำ ซึ่งเป็นประเด็นที่เด่นมากในพื้นที่นี้ กล่าวคือ ด้านภูมิศาสตร์ถ้าเรามองจากแม่น้ำปิงไปฝ่ายท่ามะโกนั้นจะชันน้ำไปยังฝั่งหนองตองมาก ส่วนทางฝั่งสารภี คือทางสันทรายมหาวงศ์มันจะถูกชันน้ำจากฝ่ายชลประทานแม่ปิงเก่าเข้าไปทางนี้ ถ้ามองในมิติของการจัดการเหมืองฝาย จะเห็นได้ว่าไหลจะถูกแยกด้วยการจัดการเหมืองฝาย ซึ่งจะต่างกับในสมัยที่เจ้าน้อยมหาวงศ์ปกครอง ซึ่งจะมีอำนาจตั้งแต่สารภีข้ามมายังพื้นที่หนองตอง ซึ่งมันจะเป็นอำนาจที่แตกต่างกันตรงนี้

ทั้งนี้อาจจะแสดงได้ว่าแสดงว่าอำนาจของเจ้าน้อยมหาวงศ์ในยุคนั้นเป็นแรงโยงยึดของไหล่นี้ที่แตกต่างจากแรงโยงยึดของไหล่อื่น ซึ่งไหล่อื่นนั้นอาจมีภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ผีเมือง บ้านหลวง พระธาตุ ฝาย เป็นตัวเชื่อมร้อยหรืออันใดอันหนึ่ง แต่ตรงข้ามกับพื้นที่นี้ที่มีการปกครองของเจ้าเข้ามาเกี่ยวข้อง

กรณีเจ้ามหาวงศ์มีบทบาทสำคัญในการจัดการพื้นที่ ในการจัดการกำลังคน ในการแก้ปัญหาฐานทรัพยากร พลังการนำอันนี้มีส่วนในการส่งผลให้พื้นที่เปิดของสารภี - หนองตอง เกิดเป็น territory ที่ชัดเจนขึ้นดังกล่าวมา

ในช่วงยุคของเวียงกุมกาม เวียงมะโน ในเรื่องการพยายามจำแนกพื้นที่ออกเป็นขอบเขตแบ่งต่าง ๆ มีจุดประสงค์สำคัญ ก็คือ ทำความเข้าใจ ค้นหาพลังขับเคลื่อน ไม่ใช่เป็นการสร้างคำนิยามที่ตายตัว อันที่จริงถ้าสามารถมองย้อนหลังไปได้ในสมัยที่พมำกำลังบุกล้านนาอยู่ ก็จะมีข้อความในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ว่า บ้านสัน.....ก็เป็นเส้นทางหนีของผู้คนที่แตกหนีออกมาของบ้านสัน ท่ากาน เป็นเส้นทางหนีมาจากลำพูน ก็คงหนีออกจากเมือง เมื่ออาจจากข้อความนี้ก็มีนัยบอกว่า แถวนั้นเป็นบริเวณหน้าเมือง ซึ่งก็ทำให้เข้าใจว่าน่าจะเป็นไหลของลำพูน

จึงอาจจะกล่าวได้เลยว่าในช่วงระยะหนึ่ง บทบาทของหนองตองอาจจะใกล้ชิดกับลำพูนเป็นอย่างยิ่ง เพราะมีระยะทางห่างกันเพียง 8 กม. เมื่อเทียบกับลำพูนไปกุมกามที่ประมาณ 13 กม.หมายความว่าเพราะพื้นที่ของหนองตองมันมีความใกล้ชิด หรือมีความเป็นส่วนหนึ่งของทุ่งหลวงลำพูน แต่เมื่อลำพูนจบบทบาทแห่งความเป็นเมืองศูนย์กลางลง พื้นที่เหล่านี้ภายหลังสงครามก็กลายเป็นพื้นที่ที่กระจัดกระจาย แต่แล้วในที่สุดบทบาทของเจ้าน้อยมหาวงศ์ก็สามารถจัดการโยงยึดพื้นที่ได้อีกครั้งหนึ่ง

กรณีของหนองตองด้านพื้นที่การผลิตนั้น จากการสัมภาษณ์คนเฒ่าคนแก่ในพื้นที่จะเล่าให้ฟังว่า ถึงแม้ว่าเจ้าสันทรายมหาวงศ์จะได้ชื่อว่าคุมพื้นที่การผลิต ทั้งข้าวมุง สันทรายมหาวงศ์ แต่เมื่อข้ามมายังหนองตองนั้น พื้นที่นี้จะเป็นพื้นที่ที่มีการปลูกข้าวหน้าน้อยมาก เพราะพื้นที่บริเวณนี้ยังเป็นทุ่งน้ำท่วมขังอยู่ และบางพื้นที่เป็นทางไหลของน้ำ ชาวบ้านแถบหนองตองจะใช้ชีวิตส่วนใหญ่ในการจับปลา ส่วนในด้านเหนือของไหลหนองตองขึ้นไปจะเป็นพื้นที่ปลูกข้าวในฤดูนาปรัง

ในยุคนั้นข้าวที่นำมาบริโภคก็จะปลูกอยู่ทางตอนเหนือของไหลหนองตอง แต่ว่าพวกอยู่ด้านล่างนั้นเขาก็จะบอกว่ามีคนอยู่ไม่ค่อยเยอะเท่าไร ยกเว้นทางบ้านหนองควาย เพราะจะมี

ที่นา และมีคนทางบ้านสันทรายมาหว่านข้าวที่นาทางนี้อยู่ อีกส่วนหนึ่งก็จะนำปาลามาแลกข้าว โดยคนหนองตองจะนำปาลามาแลกข้าวกับคนสันทราย หรือว่าข้ามไปแลกข้าวกับคนทางทุ่งหลวงลำพูน หรือข้ามไปแลกข้าวกับคนที่อยู่โหล่งหางดงที่อยู่ทางตอนบนขึ้นไป

โหล่งหนองตองเมื่อย่างเข้าสู่ ทศวรรษหลัง 2500 เป็นต้นมา ปริมาณน้ำฝนน้อยลง การสร้างถนน การทำคันกันน้ำปิงต่างๆ เป็นผลให้มีการปรับเปลี่ยนพื้นที่ที่อยู่อาศัย และพื้นที่การผลิต ทำให้หนองตองเปลี่ยนจากพื้นที่ที่เคยจับปลา หรือทำการเกษตรเล็กๆ น้อยๆ และเปลี่ยนมาเป็นแหล่งผลิตข้าวพืชผักที่สำคัญ

ชาติพันธุ์ในโหล่งสารภี - หนองตอง

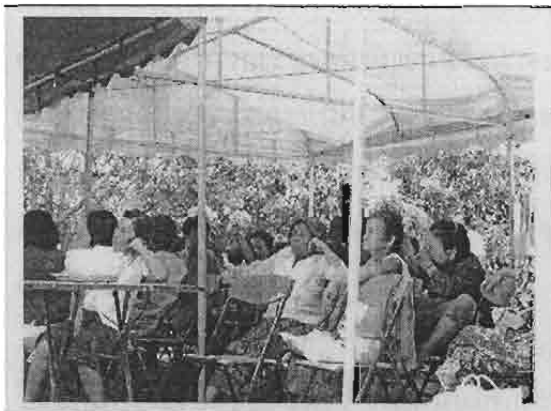
โหล่งสารภี - หนองตองนี้ จากการสำรวจพบที่มีความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์มาก เช่น อำเภอสารภี เราพบว่าบรรพบุรุษของเขามีกลุ่มชาติพันธุ์ไทใหญ่ ถ้ามาทางหนองตองพบว่ามีเม็ง กะเหรี่ยง ไทคง (กลุ่มไทที่มาจากลุ่มแม่น้ำคง ก็จะเรียกตนเองว่า ไทคง) กะเหรี่ยงที่บ้านหนองไคร้ และมีชาวบ้านจากบ้านเชียงแสน มีไทใหญ่ (เงี้ยว) เขิน เพราะทางโหล่งหนองตองนี้จะไปติดทางบ้านมะขามหลวง แม่กุ้งหลวง เพราะพบว่าคนเขินไปที่นั่น

ส่วนพื้นที่ของสารภี - หนองตอง หรือข้ามมาทางหางดง สันป่าตอง แม่วาง จะเป็นพื้นที่ที่มีการเคลื่อนย้ายของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ จากทางเหนือของประเทศไทยคือ รัฐฉาน เขามาอยู่ทางนี้มาก เนื่องจากพื้นที่ที่ตั้งกล่าวอยู่บนเส้นทางที่สามารถเดินทางเข้า จ.แม่ฮ่องสอน เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่เดินทางจากเชียงใหม่ - แม่ฮ่องสอน และรัฐฉานของพม่า นี้ไม่รวมกับชาวไทยภูเขาที่มาจากชาวไทยภูเขา ม้งบริเวรดอยอินทนนท์ ที่อพยพมาจากแถวลาว สิบสองปันนา และลั๊วะที่อาศัยอยู่บ้านดง อ.แม่ลาน้อย ทำให้พบว่าพื้นที่แถวนี้ มีคนจากรัฐฉานพม่า ข้ามเข้ามาอยู่ผสมจากแม่ฮ่องสอน ผ่านดอยอินทนนท์ มาอยู่แม่วาง สันป่าตอง หางดง หนองตอง สารภี เราจะเห็นเยอะมาก

ด้วยความที่ว่าในพื้นที่สารภี - หนองตอง - หางดง - แม่วาง - สันป่าตอง มีความหลากหลายของชาติพันธุ์มาก นอกจากชาติพันธุ์ที่ย้ายมาจากรัฐฉานแล้วยังมีลั๊วะ กะเหรี่ยงอาศัยตามชายขอบของพื้นที่ ถ้าเป็นไทใหญ่ เขิน ก็จะจับกลุ่มเป็นพื้นที่เป็นหมู่บ้าน เขินก็อยู่กับเขิน ไทใหญ่ก็อยู่ส่วนไทใหญ่ กะเหรี่ยงก็อยู่ส่วนกะเหรี่ยง ลั๊วะก็อยู่ส่วนลั๊วะ แล้วจะมีการเลี้ยงผีของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ แล้วจะมีการสัมพันธ์กันด้วยวิถีแต่งงาน แต่ก็มีข้อตกลงที่คุยกันว่า "อยู่บ้านไหนเอาไฟบ้านนั้น" คือถ้าคุณย้ายไปอยู่บ้านไหนคุณก็ต้องไปนับถือผีของบ้านนั้น เช่น ผู้หญิงเมืองแต่งงานกับผู้ชายลั๊วะ ผู้หญิงย้ายมาอยู่กับผู้ชายก็จะมานับถือผีลั๊วะ หรือผู้ชายลั๊วะแต่งงานกับผู้หญิงเมือง แต่ว่าไปอยู่บ้านผู้หญิงก็ให้นับถือผีเมืองตามเมีย หรือแม้กระทั่งคนกะเหรี่ยงก็เหมือนกัน ซึ่งตอนนั้นคนกะเหรี่ยงถือว่าลงมายังไม่เยอะ แต่ว่าลั๊วะนั้นผสมกับคนเมืองแล้ว นอกจากนั้นทางส่วนริมขอบแม่น้ำปิงก็จะมียอง เม็ง อาศัยอยู่ทางป่าข้างก็จะอพยพ

ข้ามมาอยู่แถวเชียงใหม่บริเวณหนองตอง สันป่าตอง แล้วจะมีการผสมผสานกันอยู่ แต่จะใช้หลักการที่ว่าอยู่บ้านไหนเอาไฟบ้านนั้น

ด้วยเหตุที่มีหลายกลุ่มชาติพันธุ์ดังกล่าว เราจะเห็นว่าประเพณีพิธีกรรม การฟ้อนผีแบบต่าง ๆ เช่น ฟ้อนผีมด ฟ้อนผีเม็ง ฟ้อนผีเจ้านาย เต็มไปหมดในพื้นที่ แต่เราจะพบอิทธิพลของเม็งกระจายอยู่ตามหมู่บ้านลุ่มน้ำปิง เพราะข้ามมาจากหนองตองฝั่งป่าซาง

รูป : พิธีกรรมฟ้อนผีเม็งบ้านเชียงแสน ต.หนอง
ตอง อ.หางดง จ.เชียงใหม่

ประเด็นสำคัญที่น่าสนใจในเวลาปัจจุบันมีความเชื่อเรื่องผีกลายเป็นเรื่องหนึ่งที่ยังยึดความหลากหลายในท้องถิ่นให้เป็นหนึ่งเดียวกัน คือ สมัยก่อนผีเป็นเรื่องของส่วนบุคคล พิธีกรรมก็ทำกันเฉพาะสายผีของตัวเองหรือชาติพันธุ์ของตัวเองเท่านั้น ไม่มีใครคนอื่นมาเกี่ยวข้อง แต่ในปัจจุบันกลับไม่เป็นดังเดิม พิธีกรรมและความเชื่อเรื่องผีเป็นพื้นที่ที่ไม่ได้จำกัดเฉพาะสายผีของตัวเอง หรือเป็นเรื่องของชาติพันธุ์ใดชาติพันธุ์หนึ่งเท่านั้น ยกตัวอย่าง การเลี้ยงผีเม็งที่บ้านเชียงแสน จะได้เห็นภาพคนเมืองเต็มไปหมด เขาก็มาจ่ายเงินแต่เขาไม่ร่วมฟ้อน ในสมัยก่อนอาจไม่มีใครมาอมเงินหรือมีคนมาอมเงินแต่ไม่ให้ฟ้อนไล่กลับบ้าน แต่ปัจจุบันนี้คือทุกคนเอาเงินมาอมไม่ว่าคนไท คนเม็งมาหมด ยิ่งกับว่าเป็นการอมปอยแล้วตัวเองมานั่งดูเขาฟ้อนผีแต่ตัวเองไม่ฟ้อนไม่ฟ้อน

กรณีนี้สะท้อนให้เห็นกระบวนการปรับเปลี่ยนการโยกยัด ซึ่งจากเดิมอาจจะโยกกันในกลุ่มประวัติศาสตร์ แกนภูมิศาสตร์ แต่ปัจจุบันสังคมได้มีการเปลี่ยนแปลงไป จากต่างคนต่างอยู่ในผืนของตน คนก็จะเริ่มสนใจข่าวสารเพราะโลกมันเปลี่ยน เพราะเรื่องราวข่าวสารเป็นสิ่งจำเป็นเมื่อก่อนใครให้ก็ยังไม่สน ตอนนี้นี่การที่โลกเปลี่ยน หรือสมองคนมันถูกกระตุ้นให้ไปรับข่าวสารทุกคนก็มีความสนใจในเรื่องของการให้ไว้ได้ มีการเข้าไปร่วมงานพิธีกรรมให้ไว้ได้ แม้จะไม่ได้มีความเกี่ยวข้องกันในสายผืนนั้นๆ ก็ตาม

ในพื้นที่นี้ยังมีจุดเด่นอีกประเด็นหนึ่งคือ เรื่องบทบาทของผู้นำต่อการกำหนดทิศทางและโยกยัดชุมชนที่นอกเหนือไปจากอำนาจปกครองแบบผู้นำธรรมดาทั่วไป ตั้งแต่สมัยทวารวดีมาแล้ว พื้นที่ตรงนั้นมันก็ไม่ได้เป็นเมือง แต่เป็นเวียง ตั้งแต่สมัยทวารวดีเป็นต้นมาแล้ว พื้นที่ที่เป็นเมืองของตนเอง คือมีอิสระในการปกครองระดับหนึ่ง มักจะไปอยู่ที่พื้นที่ที่ไกลออกไปจากศูนย์กลาง เช่น เมืองลี้ เมืองฮอด เมืองฝาง เมืองดั้น แต่ว่าพื้นที่ในบริเวณชลรอบอิทธิพลของทวารวดีและเชียงใหม่ กลายเป็นเวียงสำคัญ ทั้งเป็นเวียงลูกหรือเป็นเวียงหน้าด่าน หรือเป็นเวียงที่มีจุดประสงค์เพียงอย่างเดียวอย่างหนึ่ง เช่น เวียงกุมกาม เวียงมะโน เวียงท่ากาน นี่ก็เป็นการใช้คำตอบที่จะนำไปสู่ว่า เหตุใดพื้นที่เหล่านี้จึงไม่ใช่เมือง และโดยเหตุที่เป็นเวียงสำคัญจึงมีผู้นำที่ศูนย์กลางต้องเลือกคนเป็นพิเศษ ที่จะมาดูแลเพราะเป็นเวียง ก็เลยต้องส่งคนของตนเองมาดูแล ทำให้การบริหารระบบการจัดการมันจะต้องมีความเข้มข้นกว่า เนื่องจากมันอยู่ใกล้ศูนย์กลางกว่า ด้วยระบบที่เข้มข้นนี้จึงน่าจะมีอิทธิพลต่อการจัดการกำลังพล การจัดสรรผลผลิต เช่น ข้าว เพราะฉะนั้นก็แปลว่าเมืองเหล่านี้มันไม่ใช่เมืองนั่นเอง การที่ไม่ใช่เมืองของใครเมืองเหล่านี้มาช้านาน ตั้งแต่สมัยทวารวดีจนปัจจุบัน ก็เห็นว่ายังมีผลต่อพื้นที่มาจนถึงทุกวันนี้ ก็คือพื้นที่ไม่มีผีเมืองจริง ถ้าถามว่าคนสารภีจะใช้ผีเมืองไหนก็อาจใช้ผีเมืองเชียงใหม่ ถ้าคนหนองตองก็อาจใช้ผีเมืองลำพูนก็ได้

ส่วนด้านของพิธีกรรมความเชื่อเรื่องผีในระดับครอบครัวหรือชุมชน จะพบว่าถ้าพื้นที่ไหนที่มีความเข้มข้นแสดงว่าพื้นที่นั้นมีคนอพยพเข้ามาอยู่ชาน เข้ามาจับกลุ่มกันได้ดี มีการเลี้ยงผี เช่น สันป่าตอง บ้านต้นแห่น บ้านแม่กุ่ม ซึ่งเป็นกลุ่มของเขินก็จะมีมารวมกลุ่มกันได้ดี แน่นมาก บ้านกาด หรือบ้านอื่นทางสันป่าตองก็จะมีมารวมกลุ่มกันอย่างหนาแน่นเป็นกระจุก อย่างลัวะขุนคองมันก็อยู่เป็นกระจุกของมันที่บ้านขุนคอง

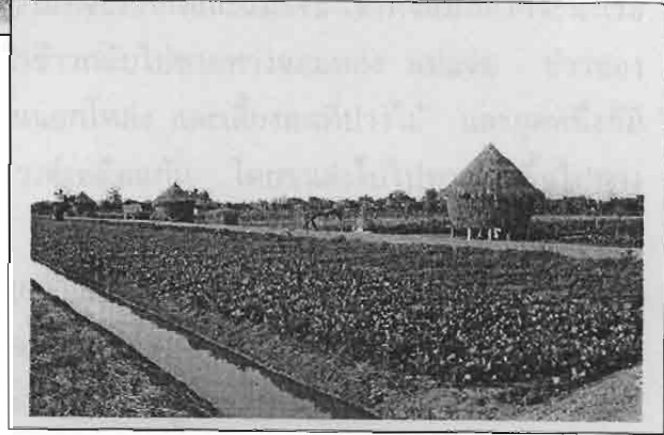
การผลิตในแหล่งสารภี – หนองตอง

พื้นที่การเกษตรที่เกี่ยวข้องกับภูมิประเทศในลักษณะ “โละ” หรือพื้นที่ลุ่มชุ่มน้ำ นั้นจะเกี่ยวพันกับการตั้งถิ่นฐานของหนองตอง ในยุคแรกๆ พนังกันน้ำปิงไม่ได้กว้างใหญ่เหมือนปัจจุบัน ผู้คนก็ไม่ได้อาศัยอยู่ใกล้น้ำปิงเหมือนปัจจุบัน เพราะพื้นที่แถบนี้จะมีน้ำท่วมเป็นประจำ ทำให้ผู้คนขึ้นไปอยู่อาศัยกันแถวตอนกลางและตอนเหนือของแหล่งหนองตองกัน

แต่เมื่อชลประทานเข้ามาสร้างฝายท่ามะโก และฝายชลประทานแม่ปิงเก่า ชลประทานได้ทำการสร้างพนังกั้นน้ำปิงให้สูงขึ้น ส่งผลให้น้ำไม่เข้ามาท่วมในพื้นที่ ผู้คนจึงเริ่มขยับขยายเข้ามาอยู่ริมแม่น้ำปิงกันเพิ่มมากขึ้น ส่วนพื้นที่ตรงไหนที่เคยเป็นโล่งเก่า หรือเส้นทางแม่น้ำปิงเก่า ชาวบ้านก็จะเรียกว่าพื้นที่หมู่บ้านนั้นด้วยชื่อที่แสดงถึงภูมินาม “โล่ง” เช่น บ้านหลายโล่ง

ส่วนของพื้นที่สารภีลงมาชาวบ้านจะอยู่ไม่ติดกับลำน้ำ ตรงริมปิงเก่าชาวบ้านก็จะสร้างบ้านเรือนอยู่สองฝั่ง ซึ่งถ้าเราดูจากแผนที่จะเห็นว่าลักษณะเหมือนลำคลองเล็กๆ บางทีก็ขาดหายไป ส่วนการตั้งถิ่นฐานที่สารภีการตั้งถิ่นฐานของชาวบ้านจะเหมือนการตั้งถิ่นฐานอยู่ริมน้ำ ซึ่งเราจะเห็นว่าเป็นคลองเล็กๆ ซึ่งนั่นก็คือ ปิงห่าง ยาวลงมาทางใต้ และถัดจากที่อยู่อาศัยของตนก็จะเป็นที่นา ฝั่งตะวันออกของของสารภีจนถึงแม่ปิงปัจจุบันก็จะพบว่าเป็นทุ่งนากว้างมหาศาล พอมีชลประทานที่สามารถควบคุมระบบน้ำได้ ชาวบ้านก็จะขยับเข้ามาอาศัยอยู่ข้างน้ำปิง ซึ่งได้มีการสร้างพนังกั้นน้ำ แต่ยังมีที่นาผืนใหญ่ไว้เหมือนเดิม ที่นาทางเหนือก็จะกลายเป็นพื้นที่เมือง แต่ถัดจากพื้นที่ของ อ.สารภี ลงมาที่ ตำบลดอนแก้ว, ตำบลขัวมุง, ตำบลสันทราย มหาวงศ์ ก็จะเป็นพื้นที่การเกษตรอยู่ ซึ่งจะมีการปลูกลำไย และพืชผักอยู่ ส่วนการปลูกข้าว นั้นก็ได้เลิกมาเกือบ 40 กว่าปี ซึ่งปัจจุบันพื้นที่ที่เคยปลูกข้าวได้เปลี่ยนมาปลูกผัก โดยมีคนทางอำเภอสี, อำเภอบ้านโฮ่ง, คนในจังหวัดพิจิตร, จังหวัดนครสวรรค์ รวมทั้งคนในพื้นที่ อ.สารภีเอง เข้ามาเช่าพื้นที่เพื่อปลูกผัก ด้านการตลาดของผักเหล่านั้นผักก็กระจายไปตามตลาดต่างๆ ในเชียงใหม่ และภูมิภาคอื่นๆ

ด้วยภูมิศาสตร์ของแม่น้ำปิงตรง ตำบลสันทรายมหาวงศ์ จนถึง อำเภอเมืองลำพูน มาฝั่ง ตำบลริมปิงในปัจจุบัน พื้นที่ในบริเวณนั้นเวลาชาวบ้านเดินทางเข้าเวียงลำพูนจะต้องเดินทางด้วยเรือเท่านั้น และต้องข้ามฝากสลักกันไปมาหลายรอบ เพราะว่าจากสันทรายไม่สามารถเดินทางเข้ามาทางบ้านวังมุยได้ เพราะเป็นหนองน้ำ จะต้องข้ามมาขึ้นที่ขัวศรีวิชัย ซึ่งตอนนั้นยังสร้างไม่เสร็จ แล้วก็ข้ามเรือมาฝั่งริมปิง ด้วยภูมิศาสตร์ที่เป็นหนอง สัน ซึ่ง “สัน” ก็คือ สันขนาดริมแม่น้ำ จะเป็นที่อยู่อาศัยของคน เลยจากนั้นไปมันจะเป็นหนอง เป็นโล่ง พื้นที่ที่น้ำท่วมถึง ไม่เป็นที่อยู่อาศัย เอาไว้ปลูกผัก

รูป : การผลิตในโฮ่งสารภี - หนองตอง ซึ่งยังม
การทำนา และปลูกผักกันอยู่มาก เพราะพื้นที่มี
ความอุดมสมบูรณ์

หลังจากนั้นในรอบ 100 ปีภูมิศาสตร์ได้มีการเปลี่ยนแปลง คือแม่น้ำปิงสายเก่ามันดิน
เขิน คนก็มีการบุกรุกเข้าไปอยู่ตามริมแม่น้ำ พื้นที่ที่เคยเป็นโละ ชีโคลน ก็แห้งกลายเป็นพื้นดิน
ขึ้นมาจึงกลายเป็นว่าคนเข้าไปตั้งถิ่นฐานริมน้ำ ทั้งๆ ที่ในอดีตคนจะอาศัยอยู่ด้านในมากกว่า
เช่น คน ตำบลสันทราย จะรู้ว่าน้ำจะขึ้นมาถึงระดับไหน บ้านสันทรายที่อยู่ทางตอนใต้ติดแม่น้ำ
น้ำ เขาบอกว่าปลูกข้าวในฤดูฝนไม่ได้ต้องมาปลูกข้าวนอกฤดูฝน แล้วจะค่อยๆ ไล่ปลูกข้าวขึ้น
ไปทางเหนือ สันทรายนั้นจะปลูกไปเพียงครึ่งบ้าน นอกนั้นก็ปลูกไม่ได้ เวลานั้นลาดพวกนี้ก็จะ
ขยับมาทางสันดอนของแม่น้ำปิง แล้วก็จะปลูกผักจนถึงบริเวณทุ่งหลวงลำพูน แต่เมื่อถึงฤดูฝนก็
จะหายหมด คนก็จะเข้าไปอยู่ข้างใน การผลิตก็จะมีวงจรวนเวียนอยู่แบบนี้ จนเมื่อภูมิศาสตร์มัน
เปลี่ยน ด้วยความตื่นเขินของน้ำปิง และการเปลี่ยนทิศของสายน้ำ จึงทำให้ไม่ค่อยเห็นการผลิต
แบบเดิมอีก

เศรษฐกิจในโฮ่งสารภี - หนองตอง

ช่วงสมัย 100 ปี สมัยเจ้าน้อยมหาวงศ์ เป็นผู้นำในการบุกเบิกเหมืองฝาย แกว ตำบล
หนองตอง, ตำบลสันทราย, ตำบลขัวมุง ซึ่งในสมัยนั้นก็มี ฝายสำคัญๆ เช่น ฝายพญาคำ ฝาย
หนองผึ่ง และมีผู้นำในการบุกเบิกเหมือนกัน ซึ่งฝายทั้งหมดนี้ไม่ได้ใช้น้ำที่เชียงใหม่ แต่นำน้ำ
เข้ามาใช้ที่สารภีแทบทั้งหมด ซึ่งก็มีเจ้าผู้นำ เช่น พญาชุมภูที่นำชาวบ้านตีฝาย

เศรษฐกิจของชาวบ้านแถบนี้จึงเป็นการทำนา เป็นพื้นที่ราบลุ่มขนาดใหญ่ เลยมาจนถึง สันทรายพื้นที่ของเจ้าน้อยมหาวงศ์ ล้วนเป็นพื้นที่ปลูกข้าวขนาดใหญ่ของเมืองลำพูน ซึ่งจากการสัมภาษณ์ก็ทราบว่า เจ้าน้อยมหาวงศ์นั้นร่ำรวยขึ้นมาจากการขายข้าว ซึ่งชาวบ้านต้องส่ง ข้าวเข้ายังฉางที่เชียงใหม่ ซึ่งเราจะเห็นว่ามี การขึ้นอยู่กับเชียงใหม่ ตรงข้ามกับทุ่งหลวง ของ เมืองลำพูน ข้าวจะถูกส่งมาทางเรือล่องขึ้นสู่เชียงใหม่ มีพนักกันน้ำซึ่งก็คือถนนที่แข่งที่สุดให้คน ใช้เกวียนต่างมา แล้วจะมีที่ซื้อข้าวมารับซื้อที่เจ้าน้อยมหาวงศ์ เป็นคนจากหนองตอง

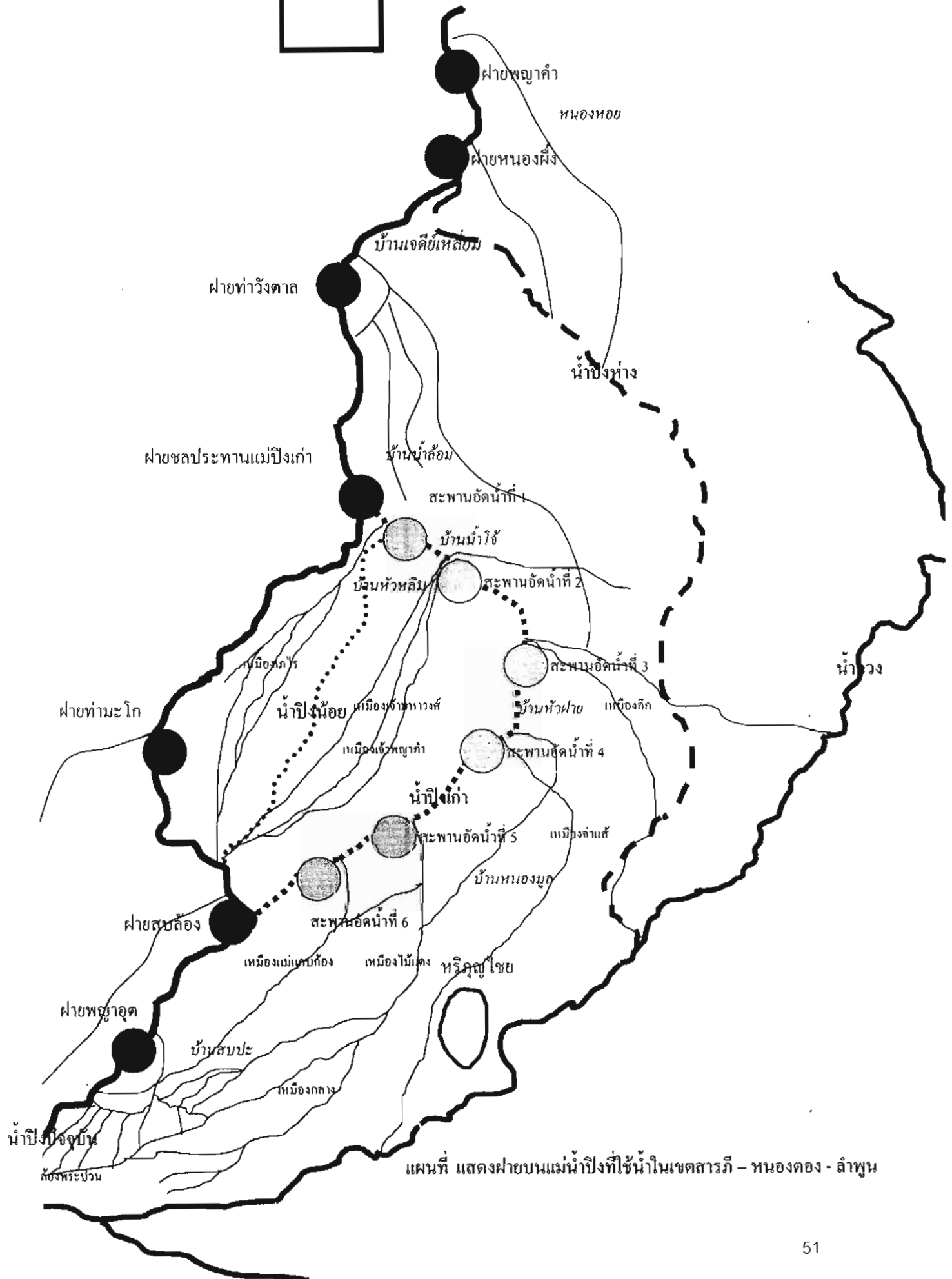
นอกจากนี้จะมีช่วงหนึ่งที่มีการทำปางไม้ที่จอมทองและแม่แจ่ม เจ้าที่จอมทองก็จะนำเรือ ล่องขึ้นมาซื้อข้าวที่เจ้าน้อยมหาวงศ์ แล้วนำข้าวกลับไปขายทางจอมทอง แม่แจ่ม ข้าวของ สารภี - หนองตองจึงเลี้ยงทั้งคนในโฮ่ง คนนอกโฮ่ง และเลี้ยงคนที่ปางไม้ และยุคหนึ่งก็มี ปางไม้ที่เชียงดาวมารับซื้อข้าวที่เจ้าน้อยมหาวงศ์เหมือนกัน โดยขนส่งไปไปทางเรือขึ้นไปทาง น้ำปิงผ่าน เชียงใหม่ - แม่ริม - แม่แตง

ฉะนั้นเศรษฐกิจของทางนี้จึงมีการปลูกข้าวเป็นหลัก ต่อมาเมื่อ 40-50 ปีที่ผ่านมา ก็มี การเปลี่ยนเป็นการปลูกลำไยแทนการทำนา จนมีคนกล่าวกันว่า “ชาวนาที่ปลูกลำไยคือชาวนาที่ ร่ำรวย” หมายความว่า ชาวนาทุกคนกำลังจะเปลี่ยนไปปลูกลำไยกันหมด แต่คนในสมัยก่อนจะ คิดว่า ข้าวนั้นจะต้องเต็มหลองข้าว (ยุ้งข้าว) เสียก่อน แล้วจึงค่อยไปทำอย่างอื่น ลำไยก็อาจปลูก ในบ้านก็ได้ แต่พอลำไยราคาดีคนก็เริ่มเปลี่ยนมาปลูกลำไยอย่างเดียวกันมากขึ้น แต่ชาวนา หลายคนยังเล่าว่าเขาจะไม่นิยมปลูกลำไยในที่นา เพราะต้องปรับสภาพดินอีกที แต่ในปัจจุบัน ลำไยราคาคง ชาวบ้านหลายรายขาดทุนในการปลูกลำไย บางคนตัดต้นลำไยทิ้งเพื่อปลูกพืช อย่างอื่น เช่น ปลูกผักต่างๆ หรือไม่ก็กลับมาปลูกข้าวตามแบบเดิม

รูป : ชาวนาหลายรายเปลี่ยนจากการทำนามาเป็นสวนลำไย เพราะมีรายได้ที่ดีกว่า

เชียงใหม่

บทที่ 4

โหล่งแม่วาง – สันป่าตอง - หางดง

โหล่งแม่วาง – สันป่าตอง เป็นโหล่งทางตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองเชียงใหม่ ลักษณะของแม่วางกับสันป่าตองนั้นเหมือนกันคือ มีแม่น้ำสายใหญ่ที่ไหลจากเทือกเขาไหลลงผ่านกลางทุ่งราบ ได้แก่แม่น้ำว้างและแม่น้ำขาน

โดยที่แม่น้ำว้างจะไหลจากเทือกเขาสูงทางตอนเหนือลงมา ลักษณะลำน้ำจะแคบตอนบนและกว้างตอนปลาย แล้วจากนั้นก็มาสบกับแม่น้ำขานที่อำเภอสันป่าตอง ส่วนแม่น้ำขานนั้นจะไหลมาจากเทือกเขาที่สะเมิง ถ้าเทียบกันแล้วลุ่มน้ำว้างกับลุ่มน้ำขานก็มาจากรากเดียวกัน แม่น้ำว้างอยู่ตอนบนส่วนแม่น้ำขานนั้นอยู่ตอนล่าง ตอนต้นของแม่น้ำทั้งสองจะอยู่บนภูเขาที่ราบแคบๆ แล้วตอนกลางของแม่น้ำทั้งสองจะอยู่บนที่ราบ ส่วนตอนปลายของแม่น้ำจะอยู่บนที่ราบกว้างล้อมรอบด้วยภูเขา

ภูมิศาสตร์ของแม่วางจะชัดเจนกว่ามีลักษณะเป็นโหล่ง มีภูเขาล้อมรอบ นอกจากที่ราบที่ยาวลงมาติดกับสันป่าตอง หางดง ชาติพันธุ์ที่พบว่ายู่ในบริเวณนั้น ได้แก่ ไทใหญ่ ที่มีชุมชนศูนย์กลางที่บ้านกาด เหนือขึ้นไปจะเป็นกะเหรี่ยง เหนือขึ้นไปก็จะเป็นลัวะ และม้ง และมีคนเมืองจากหางดงเข้าไปผสมอยู่ ด้วยที่วามันเป็นทางผ่านระหว่างเชียงใหม่ – อินทนนท์ – แม่ฮ่องสอน ก็จะเป็นเส้นทางค้าขายของคนตั้งแต่โบราณมา แม่วางมีลักษณะที่เป็นโหล่งจบในตัวเอง ตั้งแต่ต้นน้ำถึงปลายน้ำ แต่ที่เราพูดถึงสองพื้นที่นั้น เพราะลักษณะของลำน้ำมันคดเคี้ยวไปมา คนที่อยู่ก็บอกว่าเป็นคนทั้งสองลุ่มน้ำ จึงคิดว่าเป็นลุ่มน้ำเดียวกันได้ การเพาะปลูก ผู้คนที่อาศัยอยู่ด้วยกันก็มีความใกล้เคียงกัน

ถึงแม้ลักษณะจะเป็นเมืองในหุบเขา แต่ก็ประตูด่านเชื่อมระหว่างเชียงใหม่ แม่วาง ขึ้นไปดอยอินทนนท์ ข้ามไปถึงแม่ฮ่องสอน แม่วางเป็นเขตที่อยู่ติดต่อกับเชียงใหม่กับดอยอินทนนท์ ในช่วงหนึ่งแม่วางได้รับการบันทึกว่ามีการเข้าออกเคลื่อนย้ายผู้คนจากรัฐฉาน แต่บนดอยอินทนนท์ก็พบว่ามีกลุ่มเดิมคือลัวะ กับกะเหรี่ยง ซึ่งก็อาจจะมีการเคลื่อนย้ายลงมา หรือมีคนจากรัฐฉานเข้าไปอยู่ด้วยเช่นกัน

ลุ่มน้ำว้างก็จะมีไทใหญ่เป็นกลุ่มใหญ่ที่สถาปนาตัวเองขึ้นที่บ้านกาด ทางสันป่าตองก็จะมีกลุ่มคนเมือง ไทใหญ่ เขิน คนลัวะอาศัยอยู่ ทางบ้านแม่กุ่มก็จะเป็นเขินอยู่ ส่วนทางต้นน้ำก็จะ เป็นกลุ่มไทใหญ่ เขินอาศัยอยู่ร่วมกัน และจะมีลัวะอยู่ ส่วนทางแม่วางก็จะมีลัวะอยู่ เนื่องจากความเป็นพื้นที่ ก็จะเป็นการกระจายกันของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ การขึ้นลงของกลุ่มชาติพันธุ์ที่อยู่ที่สูงกับที่ต่ำ ก็จะมีความสัมพันธ์กันทางการค้าขายแลกเปลี่ยนกัน และจะมีกลุ่มการรวานพ่อค้าวัวต่างจากแอ่งเชียงใหม่ ไปค้าขายถึงพื้นที่แม่ฮ่องสอน

ประวัติบ้านกาด

ในรัชสมัยของรัชกาลที่ 5 ท่ามกลางการบังคับกดขี่ของพม่า บรรพชนชาวไทยใหญ่กลุ่มหนึ่งนำโดย ครูบาจันทิมา ใจคำ ได้ตัดสินใจนำคณะศรัทธาลูกบ้านอันประกอบด้วย ผู้เฒ่าผู้แก่ เด็กเล็ก ชายฉกรรจ์ หญิง – ชาย จำนวนประมาณ 300 คน จากหมู่บ้านจorong เมืองหมอกใหม่ เขตเชียงตุง เดินทางด้วยเท้าแบกหามขนส่งของสัมภาระเครื่องใช้เครื่องเรือน สัตว์เลี้ยงสิ่งของสำคัญที่จำเป็น โดยเฉพาะอย่างยิ่งได้นำพระพุทธรูปไม้องค์เล็กองค์ใหญ่ประมาณ 300 – 400 องค์มาด้วย พวกกันเดินทางเข้าสู่ประเทศไทยทางด่านแม่ฮ่องสอน ซึ่งเป็นเส้นทางอันทุรกันดารตามไหล่เขาตัดตรงจนลู่ถึงดินแดนถิ่นแม่ว่างทางทิศตะวันตก สมัยนั้นยังมีสภาพเป็นป่าอุดมไปด้วยธรรมชาติป่าไม้และสาหร่ายน้ำ และมีชาวบ้านพื้นเมืองอยู่เป็นบางส่วน พอถึง ณ บ้านหัวฝาย บ้านนาทราย (ปัจจุบัน) บางส่วนจึงปักหลักอยู่ที่นี่ และบรรพชนกลุ่มชาวไทยใหญ่ได้เดินทางเสาะหาพื้นที่ใหม่จนถึง ณ บริเวณบ้านกาดในปัจจุบัน ซึ่งเป็นทำเลพื้นที่ที่เหมาะสมอุดมสมบูรณ์ จึงพร้อมใจกันปักหลักตั้งถิ่นฐาน สร้างบ้านแปงเรือน บุกเบิกสร้างเรือนสวน ไร่ นา ทำมาหากิน บรรพชนชาวไทยใหญ่มีนิสัยชอบค้าขาย และชอบเดินทางโดยม้าต่าง วัวต่าง ได้นำเอาสิ่งของจากบ้านเมืองอื่นๆ มาแลกเปลี่ยนค้าขายกับชาวพื้นเมืองเสมอๆ บรรพชนชาวไทยใหญ่ที่อยู่ประจำหมู่บ้านก็นำเอาผลผลิตทางการเกษตรมาวางขายที่ถนนหน้าบ้านของตนเองและได้รวมกลุ่มกันค้าขายมากขึ้น มีชาวไทยพื้นเมืองจากหมู่บ้านอื่นๆ รู้ข่าวก็มาแลกเปลี่ยนซื้อขายสิ่งของกัน เป็นที่รู้จักกันทั่วไปจึงได้เรียกหมู่บ้านนี้ว่า “บ้านกาด” (กาดหมายถึงตลาด)

ชุมชนบ้านกาดได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะเมื่อสิ้นยุคของครูบาจันทิมา ใจคำ และยุคต่อๆ มาได้มีชนชาวจีนได้อพยพเข้ามาบุกเบิกพัฒนาตลาดบ้านกาดร่วมกับชาวไทยใหญ่ทำให้ตลาดบ้านกาดพัฒนาเป็นปึกแผ่นมั่นคง ชาวจีนชาวไทย ชาวพื้นเมือง อาศัยร่วมกันอย่างสันติสุข ช่วยกันพัฒนาบ้านกาดให้มีชื่อเสียง เป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลาย ปัจจุบันบ้านกาดเป็นย่านเศรษฐกิจสำคัญอันดับ 1 ของอำเภอแม่ว่าง

ในด้านศาสนา ชาวไทยใหญ่มีศาสนาพุทธเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางจิตใจ จึงพร้อมใจกันสร้างวัดใหม่โดยจำลองจากวัดเดิมที่อยู่ที่เมืองหมอกใหม่ ในปี พ.ศ. 2409 ให้ชื่อว่าวัดจorong (จอง) ต่อมาเปลี่ยนชื่อมาเป็นวัดจำลองดังปัจจุบัน

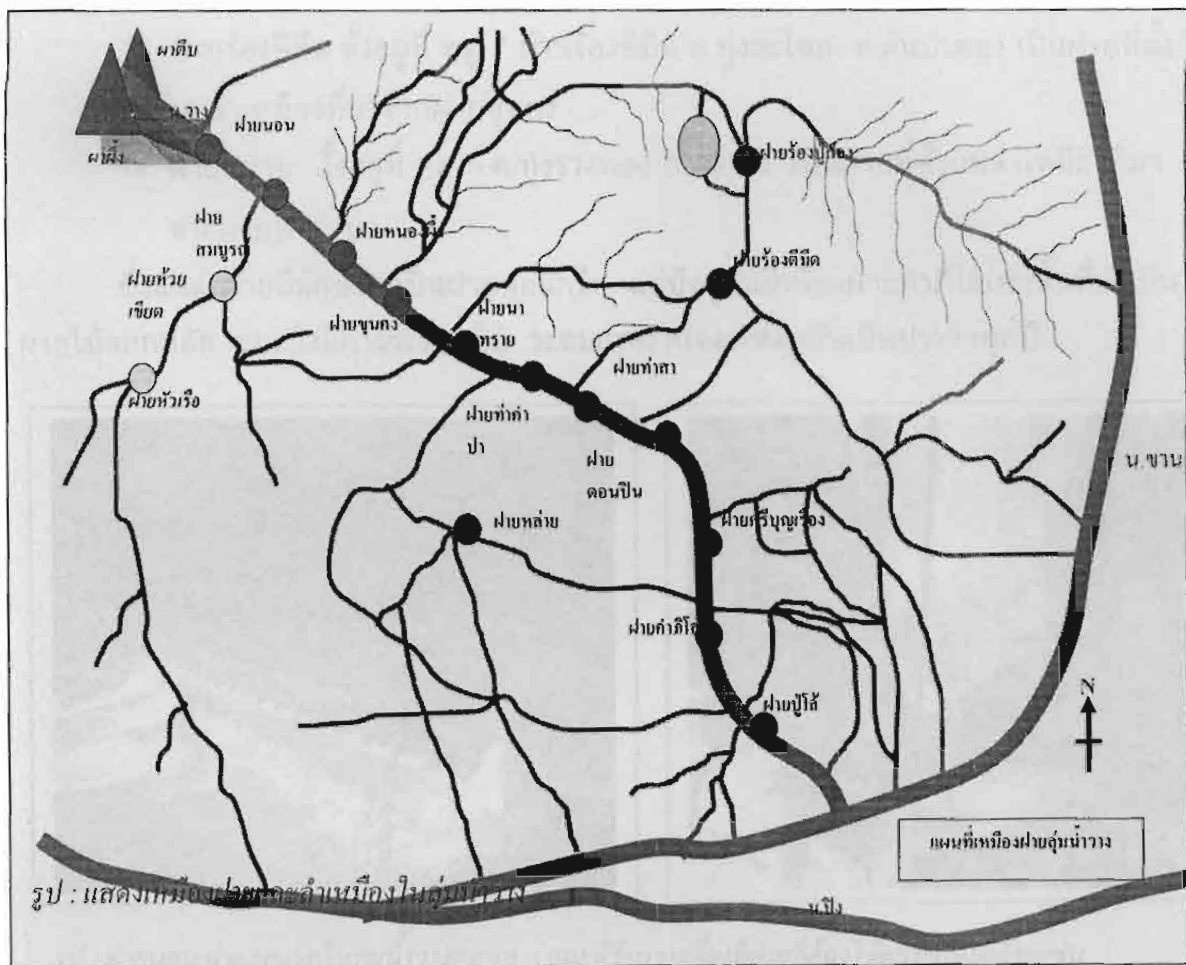
พื้นที่แม่วงตั้งแต่อดีตมาเป็นแหล่งปลูกข้าวที่สำคัญมาในอดีต เป็นอู่ข้าวอู่น้ำของเมือง เชียงใหม่ เนื่องจากในประวัติศาสตร์จะมีเจ้าจากเชียงใหม่เข้าไปคุมกำลังคน และควบคุมผลผลิต โดยเฉพาะข้าวในพื้นที่มากพอสมควร และพื้นที่ดังกล่าวนี้ยังเป็นพื้นที่ทำไม้ในอดีตของบริษัท บอมเบย์เบอร์มา

การทำไม้ในลุ่มน้ำว้าง - ลุ่มน้ำขาน กลุ่มคนที่เข้ามาทำไม้ส่วนหนึ่งก็เป็นชนไทใหญ่ ซึ่ง เข้ามาจับจ้างกับบริษัทลูกช่วงที่ทำไม้ให้กับบริษัทใหญ่ของอังกฤษ หรือเป็นคนในบังคับของ อังกฤษ และในยุคสนธิสัญญาบาวริง จะมีการประกาศของผู้นำของกลุ่มไทใหญ่ เพื่อควบคุมคน ไทใหญ่ที่เข้ามาทำไม้และค้าขาย ซึ่งผู้นำนั้นก็ไปสร้างบ้านกาดขึ้นเป็นศูนย์กลางที่สำคัญในเวลา ต่อมา

อีกยุคหนึ่งคือยุคของการปลูกฝิ่นที่มีเยอะมากที่ดอยอินทนนท์ ซึ่งในสมัยนั้นฝิ่นยังเป็น ของถูกกฎหมายอยู่ ผู้รับซื้อฝิ่นก็คือพ่อค้าไทใหญ่ ประกอบกับมีม้งเดินทางอพยพเข้ามาอยู่ใน พื้นที่อินทนนท์ก็เข้ามาปลูกฝิ่น จึงมีอาชีพใหม่ของคนแถวสันป่าตอง - แม่วง ก็คืออาชีพรับซื้อ ฝิ่น ความสัมพันธ์ของการค้าขายก็จะเป็นจากที่ราบของแม่วง ที่ราบของแม่อานขึ้นไปบนดอย ก็คือเอาข้าว เกลือ ไปแลกฝิ่น และจะมีศูนย์กลางการค้าฝิ่นที่ใหญ่ที่สุดอยู่ที่บ้านกาด จนกระทั่ง มีกฎหมายว่าฝิ่นนั้นเป็นสินค้าที่ผิดกฎหมาย การค้าขายฝิ่นจึงค่อย ๆ ลดบทบาทลงไปที่สุดในที่สุด

ระบบเหมืองฝายลุ่มน้ำว้าง

ด้วยคุณลักษณะของน้ำว้างที่อุดมสมบูรณ์ตลอดปีทำให้พื้นที่โหล่งแม่วงนี้มีประเด็นที่ น่าสนใจคือในเรื่องของการจัดการน้ำ ระบบเหมืองฝาย และการจัดการระบบการผลิต โดยที่ ระบบเหมืองฝายลุ่มน้ำว้างเป็นระบบการจัดการน้ำที่สอดคล้องกับลักษณะทางภูมิศาสตร์ และเป็น ระบบการจัดการน้ำที่มีประสิทธิภาพมากที่สุดทั้งในด้านการควบคุมน้ำเพื่อใช้ในการเกษตร ขณะเดียวกันระบบเหมืองฝายก็มีประสิทธิภาพในการควบคุมกำลังคนได้เป็นอย่างดี

รูป : แสดงเหมืองฝายและลำน้ำเหมืองในลุ่มน้ำวัง

ฝายในลุ่มน้ำวังตอนล่างมีทั้งหมด 14 ฝาย โดยเป็นฝายที่ตั้งบนน้ำแม่วังเอง 11 ฝาย และ อีก 3 ฝายเป็นฝายที่ตั้งอยู่บนลำเหมืองที่แยกออกไปจากฝายน้ำวัง คือ

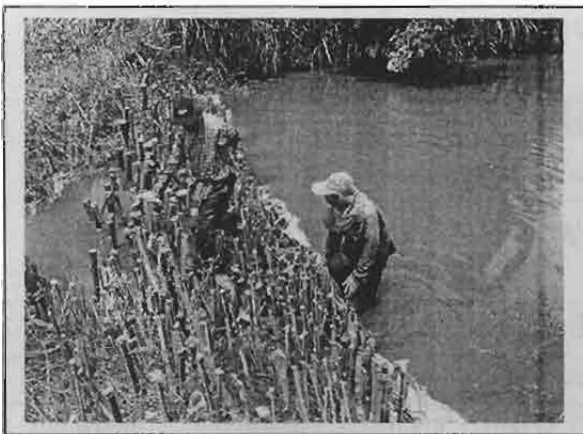
1. ฝายนอน ตั้งอยู่ที่ บ้านใหม่ปางเดิม ต.บ้านกาด อ.แม่วาง
2. ฝายสมบูรณ์ ตั้งอยู่ที่ หมู่ 1 ต.ทุ่งปี่ อ.แม่วาง
3. ฝายห้วยผึ่ง ตั้งอยู่ที่ หมู่ 1 ต.บ้านกาด อ.แม่วาง
4. ฝายขุนทอง ตั้งอยู่ที่ หมู่ 2 ต.บ้านกาด อ.แม่วาง
5. ฝายนาทราย ตั้งอยู่ที่ หมู่ 6 ต.ทุ่งปี่ อ.แม่วาง
6. ฝายท่าคำป่า ตั้งอยู่ที่ หมู่ 5 ต.ทุ่งปี่ อ.แม่วาง
7. ฝายท่าสา ตั้งอยู่ที่ หมู่ 2 ต.ทุ่งรวงทอง อ.แม่วาง
8. ฝายดอนปิน ตั้งอยู่ที่ หมู่ 10 ต.ทุ่งสะโตก อ.สันป่าตอง
9. ฝายศรีบุญเรือง ตั้งอยู่ที่ หมู่ 9 ต. ทุ่งสะโตก อ.สันป่าตอง
10. ฝายคำกิโล ตั้งอยู่ที่ หมู่ 8 ต.ทุ่งสะโตก อ.สันป่าตอง
11. ฝายปู่ไล่ ตั้งอยู่ที่ หมู่ 8 ต.ทุ่งสะโตก อ.สันป่าตอง
12. ฝายล่องปูก่อง ตั้งอยู่ที่ หมู่ 4 ต.บ้านกาด อ.แม่วาง เป็นฝายที่ตั้งบนลำเหมืองที่มา
จากฝายขุนทอง

13. ฝายร่องตีมิด ตั้งอยู่ที่ หมู่ 7 บ้านร่องตีมิด ต.ทุ่งสะโตก อ.สันป่าตอง เป็นฝายที่ตั้งบนลำเหมืองที่มาจากฝายขุนคง
14. ฝายหล่าย ตั้งอยู่ที่ หมู่ 5 ต.ทุ่งรวงทอง อ.แม่วาง เป็นฝายที่ตั้งบนลำเหมืองที่มาจากฝายท่าคำปา

ซึ่งแต่ละฝายมีลักษณะเป็นฝายคอนกรีต แต่ปัจจุบันมีเพียงฝายคำภิโลเท่านั้นที่ยังเป็นฝายไม้ดอกหลัก และยังมีการระดมไม้ ระดมแรงงานดอกหลักกันเป็นประจำทุกปี

รูป : ฝายนอน ฝายลูกแรกในกลุ่มน้ำวางตอนล่าง และพิธีกรรมเลี้ยงผีฝายที่ต้องใช้ควาญเป็นเครื่องเซ่น

รูป: ฝายคำภิโล ฝายดอกหลักลูกสุดท้ายในกลุ่มน้ำวางตอนล่าง

พื้นที่รับน้ำของแต่ละฝ่าย

เหมืองฝายลุ่มน้ำวางทั้งหมด มีพื้นที่รับน้ำทั้งในอำเภอแม่วาง อำเภอสันป่าตอง และ อำเภอดอยหล่อ จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งถือได้ว่าเป็นแหล่งน้ำสำคัญที่ใช้ในพื้นที่การผลิตที่ใหญ่ และอุดมสมบูรณ์ โดยแบ่งได้ดังนี้

ฝ่าย	พื้นที่รับน้ำ	จำนวนสมาชิก
1. ฝ่ายนอน	บ้านใหม่ปางเดิม, บ้านหัวฝาย, บ้านเหล่ายาง มีพื้นที่รับน้ำประมาณ 6,000 ไร่	40 คน
2. ฝ่ายสมบูรณ์	ต.สันติสุข, ต.ยางคราม อ.ดอยหล่อ , ต.ทุ่งปี้อ.แม่วาง พื้นที่รับน้ำประมาณ 10,000 ไร่	600 กว่าคน
3. ฝ่ายห้วยผึ้ง	บ้านใหม่, บ้านหัวฝาย, บ้านกาด, บ้านกัวแล, พื้นที่รับน้ำที่เป็นนาประมาณ 948 ไร่ และเป็นสวนอีก 1380 ไร่	497 คน
4. ฝ่ายขุนคง	บ้านน้ำตัน, บ้านริมวาง, บ้านกัวแล, บ้านร้องธาร, บ้านกาด ต.บ้านกาด , บ้านดอนเปา, บ้านป่าดัว, บ้านสันโป่ง, ต.ดอนเปา, บ้านป่าจี้, บ้านดอนแก้ว บ้านร้องส้มป่อย บ้านหัวริน ต.ทุ่งสะโตก อ.สันป่าตอง พื้นที่รับน้ำ 6,000 ไร่	1,000 กว่าคน
5. ฝ่ายนาทราย	บ้านพันตน, บ้านกลางดง, บ้านทุ่งปี, บ้านนาทราย, บ้านป่าคาใต้, บ้านริมวาง, บ้านแสนคำ, บ้านทุ่งป่าคาเหนือ ต.ทุ่งปี้อ.แม่วาง และ อ.สันป่าตอง และ อ.ดอยหล่อบางส่วน พื้นที่รับน้ำ 1,803 ไร่ สวนลำไย 560 ไร่	493 คน
6. ฝ่ายท่าคำป่า	บ้านกลาง, บ้านแสนคันธา, บ้านไร่, บ้านกล้วยมือ, บ้านสารภี, บ้านเตาไห, บ้านแม่อาว พื้นที่รับน้ำ 3,650 ไร่	1,200 คน
7. ฝ่ายท่าสา	บ้านหัวริน, หมู่ 10 , หมู่ 12, หมู่ 5 , หมู่ 6 ต.ทุ่งสะโตก พื้นที่รับน้ำ 306 ไร่	78 คน
8. ฝ่ายดอนปิน	บ้านท่าสา, บ้านโอง, บ้านดงก้า, บ้านอ้อย, บ้านศรีบุญเรือง, บ้านกลาง, บ้านท้องฝาย พื้นที่รับน้ำ 1,800 ไร่	83 คน
9. ฝ่ายศรีบุญเรือง	บ้านดงก้า, บ้านกลาง, บ้านท่าจำปี พื้นที่รับน้ำ 800 ไร่	80 คน
10. ฝ่ายคำกิโล	บ้านต้นแห่น้อย, บ้านป่าสัก, บ้านกลาง, บ้านเตาไห ต.ทุ่งรวงทอง, บ้านต้นเกร็ด บ้านน้ำลัด ต.ทุ่งสะโตก พื้นที่รับน้ำในปัจจุบัน 300 ไร่	51 – 53 คน
11. ฝ่ายปู่ไล่	บ้านเตาไห บ้านต้นแห่น้อย ต.ทุ่งรวงทอง พื้นที่รับน้ำ 150 ไร่	40 คน

กฎกติกาเหมืองฝาย

ส่วนทางด้านกฎเหมืองฝาย มีการตั้งข้อกำหนดในการปฏิบัติและบทลงโทษในลักษณะต่าง ๆ เพื่อเป็นการจัดการระบบในการใช้น้ำของเหมืองฝาย ซึ่งสมาชิกเหมืองฝายทุกคนจะต้องรับรู้และปฏิบัติตาม กฎเหล่านี้ถูกสร้างขึ้นจากกลุ่มของผู้ใช้น้ำเอง และมีแก่เหมือง แก่ฝายเป็นผู้คอยดูแล ซึ่งกฎเหมืองฝายของกลุ่มน้ำวางตอนล่างมีดังนี้

ฝาย	กฎเหมืองฝาย
ฝายนอน	ล่องเหมืองปีละ 1 ครั้ง พื้นที่ 5 ไร่ เท่ากับ 1 แรง , ระยะล่องเหมืองแรงละ 1 ไมล์ (4 วา)
ฝายสมบูรณ์	ล่องเหมืองปีละ 1 ครั้ง , พื้นที่ 5 ไร่ เท่ากับ 1 แรง ถ้าต่ำกว่า 5 ไร่ ให้รวมกับคนอื่นมาเป็น 1 แรง
ฝายห้วยผึ้ง	คิด 5 ไร่ เท่ากับ 1 แรง พื้นที่นา 1 ไร่ ล่อง 5 วา การแบ่งน้ำต้องแบ่งทางท้ายก่อน , ถ้ามีการลักน้ำต้องปรับ 500 บาท
ฝายขุนคง	ล่องเหมืองปีละ 2 ครั้ง พื้นที่ 1 ไร่ ล่อง 1 วา , ไม่มาทำงานเหมืองฝายโดนปรับ 200 บาท ตนเองไม่ไปจ้างคนอื่นไป ปรับอีก 150 บาท
ฝายนาทราย	ล่องเหมืองปีละ 2 ครั้ง เดือน มิถุนายน กับเดือนกุมภาพันธ์
ฝายท่าคำปา	ล่องเหมืองปีละ 1 ครั้ง พื้นที่ 1 ไร่ ล่อง 1 ไมล์ (4 วา) ถ้าไม่มาโดนปรับ 200 บาท
ฝายท่าสา	ล่องเหมือง 1 ไร่ ต่อ 1 วา ตามจำนวนไร่ของแต่ละคน หากไม่มาปรับ 500 บาท
ฝายดอนปิน	ร่องเหมืองไร่ละ 1 วา ปีละ 2 – 3 ครั้ง ล่องก่อนทำนาปี และหลังเก็บเกี่ยวข้าว , ขโมยน้ำหน้าแดปรับ 500 บาท, ขโมยน้ำกลางลำเหมืองปรับ 300 บาท
ฝายศรีบุญเรือง	ล่องเหมืองแบ่งตามไร่ ไร่ละ 1 ไมล์ ไมล์ละ 2 วา
ฝายคำภีโล	เป็นฝายตอกหลัก , นา 1 ไร่ จะใช้หลัก 10 เล่ม ไม่นยมนคนละ 1 เล่ม การล่องเหมืองทำไร่ละ 2 วา หากไม่ไปให้จ้างไร่ละ 50 บาท
ฝายปู่ไล่	ล่องเหมืองคิด 5 ไร่เท่ากับ 1 แรง
ฝายร้องปูก่อง	ล่องเหมืองกันตามสถานการณ์ ถ้าหวัรกรมากพื้นที่ 5 ไร่ต้องล่อง 1 คอก, แต่ถ้าไม่รกรมากพื้นที่ 1 ไร่ ล่อง 1 คอก , 10 ไร่ เท่ากับ 1 แรง , คนที่มีนาน้อยก็ไปรวมกับคนอื่น ถ้าไม่มาโดนปรับ 200 บาท/วัน
ฝายร้องติมิด	ล่องเหมืองไร่ละ 1 วา , ลักเปิดปิดน้ำที่ฝายปรับ 5,000 บาท , ลักน้ำจากแดปรับ 500 บาท สูบน้ำในลำเหมืองปรับ 2,000 บาท ยึดเครื่องสูบน้ำ
ฝายหลาย	ล่องเหมืองไร่ละ 2 วา คนที่ไม่มินาให้ซื้อน้ำไร่ละ 60 บาท/ปี ถ้าไม่มาทำงาน จ้างคนอื่นมาทำงานแทนวันละ 200 บาท

ระบบเหมืองฝายลุ่มน้ำวางตอนล่างสะท้อนความร่วมมือกันทางสังคม อันเป็นระบบที่เกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ในการใช้ฝายร่วมกัน ใช้น้ำร่วมกัน เกิดโครงสร้างการบริหารที่สลับซับซ้อน มีการแบ่งหน้าที่การทำงานภายในองค์กร เพื่อสร้างคุณภาพ ความเป็นธรรม และผลประโยชน์ร่วมกัน

ประเด็นหนึ่งที่น่าสนใจของการจัดความสัมพันธ์ของการใช้น้ำ คือ เรื่องของการ “หลังน้ำ” คือ ในช่วงฤดูแล้งที่น้ำมีปริมาณน้อย ไม่พอเพียงต่อความต้องการของผู้ใช้น้ำในเวลาเดียวกันได้ ทางคณะกรรมการเหมืองฝายของทุกฝายจึงต้องมาประชุมกันเพื่อตกลงเรื่องเวลาในการจัดสรรน้ำว่าจะมีรอบเวียนกันอย่างไร เวลาไหนใครจะปิดประตูฝาย หรือเปิดประตูฝาย เช่น มีการแบ่งฝายเป็น 2 ช่วง คือ เป็น 5 ฝายบน และ 6 ล่าง ในช่วงของการหลังน้ำ 5 ฝายบนใช้น้ำได้ก่อน 3 วัน แต่หลังจากนั้นจะต้องปิดประตูลำเหมืองทุกเหมือง เพื่อให้ น้ำไหลลงสู่ 6 ฝายล่าง ในระยะเวลา 4 วัน เช่นนี้เป็นต้น

การจัดการในระบบนี้สะท้อนให้เห็นระบบการจัดการน้ำที่มีคุณภาพ และผ่านการสั่งสมองค์ความรู้กันมาตลอดเวลา และที่สำคัญสะท้อนให้เห็นถึงการจัดความสัมพันธ์ของคนในลุ่มน้ำเดียวกัน ที่มีการใช้ทรัพยากรร่วมกัน และเพื่อให้เกิดความเท่าเทียมในการใช้ประโยชน์จากน้ำอย่างยุติธรรม ส่งผลให้ทุกคนสามารถใช้น้ำเพื่อการผลิตได้อย่างมีประสิทธิภาพและอย่างยั่งยืน.

เศรษฐกิจโหล่งแม่วง - สันป่าตอง

เศรษฐกิจของสันป่าตอง - แม่วงนั้นจึงสรุปได้ว่าโตด้วย การทำไม้ การค้าฝิ่น และการค้าขายระหว่างเชียงใหม่ - แม่ฮ่องสอน และเมืองในรัฐฉาน ส่วนพืชผลทางการผลิตสันป่าตอง - แม่วงก็เป็นแหล่งผลิตข้าวที่ใหญ่ของเชียงใหม่ ในยุค 30 ปีให้หลัง ก็จะมีการปลูกหัวหอมใหญ่ ซึ่งปัจจุบันนี้หัวหอมก็เป็นพืชที่สำคัญของแม่วงตอนบน แต่ว่าทางลุ่มน้ำขานก็มีการปลูกข้าวเป็นพืชหลักนอกนั้นจะเป็นข้าวโพดอ่อน มะเขือ พืชผักต่างๆ ทั้งสองพื้นที่นี้ถือว่ามีผลผลิตทั้งปี ในช่วง 10 ปีก่อนราคาของหอมหัวใหญ่ตกลง ชาวบ้านจึงเริ่มพูดกันว่าจะทำอย่างไรจึงจะสามารถทำให้ราคาหอมดี จึงคิดจะปลูกหอมนอกฤดู จึงเลื่อนการผลิตการปลูกข้าวเป็นข้าวนาปรัง แล้วจะไปปลูกหอมหัวใหญ่ในช่วงฤดูฝนแทน เพราะหอมจะได้ราคาดีที่สุดในช่วง ก.พ. ปลาย มี.ค. สาเหตุที่หอมหัวใหญ่กระจุกตัวปลูกในพื้นที่นี้เพราะ (1) อากาศเย็น (2) มีน้ำเพียงพอ อากาศมีผลมากต่อการปลูก เพราะหอมไม่ชอบอากาศร้อนชื้น แผลงโรครามาก แต่ว่าแม่วงตอนบน - ตอนกลาง สามารถปลูกได้ เพราะอากาศแม่วงตอนบนมีลมโกรก และมีความชื้นมีลมพัด เพราะชาวบ้านเคยทดลองเอาปลูกพื้นที่แม่วงตอนปลาย พื้นที่ลุ่มน้ำขานตอนกลางแต่ปลูกไม่ได้ ชาวบ้านจึงสรุปว่าพื้นที่ปลูกหอม ควรปลูกกันตั้งแต่ลุ่มน้ำวางตอนกลางขึ้นสู่ลุ่มน้ำวางตอนบน และพื้นที่ลุ่มน้ำขานตอนบนเท่านั้น ซึ่งเดิมที่ลุ่มน้ำวางก็จะปลูกข้าว กับถั่วเหลือง แต่เมื่อประมาณ 30-40 กว่าปีมานี้ ชาวบ้านไม่ค่อยที่จะนิยมปลูกถั่วเหลืองแล้ว ซึ่งพื้นที่ตอนล่างของลุ่มน้ำวางนั้นก็ปลูกถั่วเหลืองหลังนาอยู่แล้ว แต่ราคาถั่วเหลืองตก ปัญหานี้มันน้อย และมี

โรคแมลงเข้ามาพื้นที่ที่เคยปลูก รวมทั้งแม่ชานตอนกลางไม่ปลูกถั่วเหลือง ส่วนพื้นที่แม่ชานตอนล่าง ตำบลมะขามหลวง กลับปลูกข้าวได้ดีเพราะถือว่ามีชลประทานแม่แดง และระบบเหมืองฝายเข้ามาช่วย แต่น้ำชานตรงกลางก็มีปัญหาขาดแคลนน้ำบ้าง เนื่องจากน้ำชานจะท่วมในฤดูฝน แต่พอฤดูแล้งไม่มีอ่างกักเก็บน้ำ น้ำจึงไม่พอในการเพาะปลูก ส่วนน้ำวางตอนบนตอนกลาง ไม่มีปัญหาเรื่องน้ำ แต่พื้นที่ตอนปลายขาดแคลนน้ำในตอนหน้าแล้ง ไม่สามารถปลูกถั่วเหลือง หรือข้าวโพดได้ ทำให้พื้นที่น้ำชานตอนปลายเปลี่ยนไปปลูกลำไย เพิ่มขึ้น เพราะลำไยใช้น้ำน้อย

รูป พื้นที่ปลูกหอมหัวใหญ่ที่โหล่งเม่างว

ในพื้นที่โหล่งหนึ่งๆ นอกจากด้านการเกษตรก็จะมีอาชีพทางด้านหัตถกรรมหรือช่างฝีมือเด่นๆ ของแต่ละพื้นที่ เช่นลุ่มน้ำวาง จะพบว่า มีบ้านดอนเปา บ้านของคนไทใหญ่ จะชำนาญในการผลิตร่มกระดาษสา และจะผลิตส่งสันป่าตอง แม่วาง หางดง เชียงใหม่ คู่กับร่มสันกำแพง บ้านล่องตีมีดเขาก็บอกว่าเป็นไทใหญ่ แต่เขามีความชำนาญในการตีมีด ทำให้คนในพื้นที่โหล่งใช้มีดจากบ้านล่อง บ้านน้ำตัน บ้านไทใหญ่ก็ผลิตหมอน้ำตัน ขายในแอ่งเชียงใหม่ – ลำพูน และการทอผ้าของกลุ่มไทใหญ่ ทั้งหมดนี้ยังมีการส่งขายบนดอย ชาวกะเหรี่ยง ลัวะ ม้ง ก็จะมาสั่งซื้อสินค้าต่างๆ โดยมีพ่อค้าแม่ค้าที่บ้านกาดเป็นตลาดการค้าที่สำคัญ เช่น ฝ้าย แต่พื้นที่แม่วาง – สันป่าตองนั้น ไม่ปลูกฝ้ายเอง พ่อค้าจากไทใหญ่ก็จะรับซื้อฝ้ายจากแม่ฮ่องสอน และบ้านหมอกจาม ในเขตรัฐฉานมาขายตลอดทางของหมู่บ้านลัวะ กะเหรี่ยง จนถึงบ้านกาดก็จะมีคนแม่วาง สันป่าตองมารับซื้อ หลังจากทอผ้าเสร็จก็จะนำเสื้อผ้าไปขายต่อยังแม่ฮ่องสอนอีก ที่ ลัวะที่ว่าเป็นลัวะบ้านมิดหลอง ลัวะพื้นที่ราบที่ใหญ่อีกบ้านห้วยริน บ้านอุเม็ง และมีความสัมพันธ์กับลัวะบนดอย ส่วนแม่วางก็มีลัวะผสมปะปนอยู่ด้วยเหมือนกัน

ส่วนทางด้านเศรษฐกิจของสันป่าตองนั้น ยุคแรกนั้นจะเป็นข้าว ยาสูบ สลับกับการทำไม้ของบริษัทใหญ่ๆ และมีชาวบ้านจากหลายพื้นที่มารับจ้างนำวัวมาลากไม้ลงแม่น้ำเพื่อส่งลงไปภาคกลาง ต่อมาแหล่งสันป่าตองเป็นแหล่งปลูกข้าวที่สำคัญของแอ่งเชียงใหม่ และพัฒนาต่อไปสู่ยุคยาสูบและยุคถั่วเหลือง ซึ่งปัจจุบันก็ไม่มีการปลูกพืชดังกล่าวนี้แล้ว และหันมาปลูกพืชแบบพันธะสัญญา เช่น ถั่วแระ มะเขือเทศ พริก ข้าวโพดหวาน แต่พื้นที่ส่วนหนึ่งก็ยังคงปลูกข้าวและปลูกหอมอยู่ แต่อีกส่วนหนึ่งก็ปลูกพืชแบบพันธะสัญญา

ในบริเวณ ตำบลมะขามหลวง ยังมีการปลูกข้าวกันมาก เนื่องจากได้รับน้ำจากชลประทานแม่แตง และส่วนบริเวณทำกานชาวนาจะใช้น้ำปึงที่สูบโดยพลังไฟฟ้าเข้ามาช่วย ทำให้ทั้งสองพื้นที่มีน้ำใช้ค่อนข้างเพียงพอ นอกจากนั้นยังมีระบบการจัดการเหมืองฝายที่มีประสิทธิภาพ

ลุ่มน้ำแม่วางมี 13 ฝาย ลุ่มน้ำแม่ขานมี 8 ฝาย พื้นที่ทั้งสองลุ่มน้ำนี้ถ้าปลูกข้าวก็สามารถปลูกข้าวใน 2 รอบ/ปี แต่มีการปลูกหอมหัวใหญ่ด้วย พืชพันธะสัญญาด้วย จึงทำให้ระบบการจัดการน้ำของแหล่งนี้ค่อนข้างเข้มข้นส่วนพื้นที่ตอนซึ่งเป็นพื้นที่ที่ขาดแคลนน้ำก็ได้มีการหันมาปลูกสาลีกันมากขึ้น และพื้นที่ไหนที่ใกล้ลำเหมืองมีน้ำดีก็ยังคงมีการปลูกพืชล้มลุก

พระธาตุประจำแหล่งแม่วาง - สันป่าตอง

พระธาตุที่มีบทบาทสำคัญที่ถือว่าเป็นแกนโยงยึดของแหล่ง ได้แก่ พระธาตุทุ่งตุม ซึ่งถือว่าเป็นพระธาตุหน้าหมู่บ้าน ซึ่งก็จะมีตำนานพระพุทธรูปที่ยังหวัด เป็นตำนานรองรับความสัมพันธ์ของสันป่าตอง-แม่วาง ตำนานของพระธาตุทุ่งตุม และพระบาทยังหวัด ได้เล่าว่าพระพุทธรูปเจ้าได้เสด็จมาทางนี้แล้วได้มายังหวัด หรือมาหยุด “หวัด” นี้บางคนก็หมายความว่าถ้ำ บางคนหมายถึงต้นหวัด แล้วต่อจากนั้นพระองค์ทรงได้ประทับรอยพระพุทธรูปไว้ที่วัดนี้ จากนั้นทรงเดินทางต่อมาที่วัดทุ่งตุมแล้วมาแขวนบาตรไว้

บางตำนานก็ว่าพระพุทธรูปเจ้าเดินทางมาที่ทุ่งฟ้าบด แล้วเห็นฟ้าบดแสง ก็เลยเรียกที่นั่นว่าทุ่งฟ้าบดก่อน ต่อมาก็เปลี่ยนเป็นทุ่งฟ้าบด จากตำนานก็เกิดเป็นประเพณีสงฆ์นำพระบาทยังหวัด และพระธาตุทุ่งตุม ของคนแม่ขานตอนล่าง ส่วนตอนบนจะมีพระธาตุจอมแจ้ง

มีข้อที่น่าสนใจประการหนึ่งคือ ด้วยความที่แหล่งหางดง – สันป่าตอง เป็นพื้นที่เปิดปัจจัยในการโยงยึดผู้คนในพื้นที่ นอกจากจะมีพระธาตุดังที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว แกนโยงยึดที่มีความสำคัญชัดเจนอีกอย่างหนึ่งของแหล่งนี้ก็คือความสัมพันธ์ของระบบเหมืองฝายและระบบการจัดการน้ำ

โหล่งหางดง

โหล่งหางดง มีลุ่มน้ำแม่ตาช้างเป็นแม่น้ำสายหลัก โดยขุนน้ำของแม่ตาช้างอยู่ที่เทือกสุเทพ-ปุย อำเภอสะเมิง ไหลผ่านทางทิศใต้ของหางดง ผ่านบ้านโป่ง หนองควาย บ้านแพร่ หางดง บ้านขุนคอง แล้วลงน้ำปิง ลักษณะเป็นลำน้ำแม่เล็กกว่าแม่ขาน แม่วาง โหล่งนี้มีขนาดเล็กกว่าโหล่งสันป่าตอง – แม่วาง ปลายน้ำแม่ตาช้างจะแบ่งและแยกหายไปมีการแบ่งเป็นลำเหมืองซอยเล็กๆ เข้านาบ้างแล้วไหลลงแม่น้ำปิง

นอกจากนี้ยังมีน้ำแม่ตาช่วยน้ำสาขาของน้ำแม่ตาช้างเป็นหลัก พื้นที่รับน้ำของแม่ตาช้างจริงๆ จึงอยู่ที่ ตำบลน้ำแพร่ ตำบลหางดง ตำบลขุนคอง ตำบลสันผักหวาน เพราะเป็นลำน้ำเล็กๆ ไหลจากหุบเขาแล้วค่อยๆ แพร่กระจาย เป็นพื้นที่ราบที่ ด.หางดง จริงแล้วการเกษตรของหางดงไม่ค่อยเด่น เพราะหางดงได้รับการพัฒนาให้คู่กับเชียงใหม่ เมื่อ 20 ปีที่แล้ว หางดงก็เป็นพื้นที่นาแต่มีขนาดไม่กว้างใหญ่เหมือนสันป่าตอง – แม่วาง

การเกษตรเป็นการปลูกข้าว ยาสูบ แล้วเมื่อยาสูบหมดไป ก็เริ่มปลูกถั่วดิน (ถั่วลิสง) แล้วก็เปลี่ยนเป็นถั่วเหลือง แต่เมื่อราคาผลผลิตตกต่ำก็แปรเปลี่ยนเป็นช่วงที่เมืองเชียงใหม่ขยายตัว ชาวนาขายที่นาให้นายทุนมาทำบ้านจัดสรรกันมากขึ้น ซึ่งปัจจุบันนี้จะเห็นได้ว่าเหลือที่นาค่อยๆ มาก ถึงแม้ว่าทางเขตหางดงด้านบนจะยังมีที่นาอยู่แต่ก็เป็นเขตดอย และพื้นที่บางส่วนก็ถูกซื้อเป็นรีสอร์ทไปบ้างแล้ว

หางดงเคยเป็นเส้นทางการค้าที่ขึ้นไปถึงสะเมิง ในสมัยที่ถนนเชียงใหม่ – ฮอดยังไม่สร้าง หางดงก็จะเป็นเส้นทางเดินจากจอมทอง มาสันป่าตอง แม่วาง เลียบดอยสุเทพ ผ่านบ้านไร่เปิง เข้าเมืองเชียงใหม่บริเวณมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ในปัจจุบัน หางดงจึงเป็นศูนย์กลางของสายจอมทองขึ้นเชียงใหม่ หรือทางสะเมิง ในประวัติศาสตร์ยังเล่าว่า วัดตันเกว่น ซึ่งอยู่ระหว่างทางขึ้นสู่เชียงใหม่สร้างขึ้นเพื่อเป็นสถานที่ประทับของพระธาตุ ระหว่างที่เดินทางเข้าสู่เมืองเชียงใหม่

ส่วนเส้นทางจากหางดงขึ้นไปทางบ้านน้ำแพร่ก็จะเป็นเส้นทางวัวต่างที่เดินจากหางดงเข้าสู่สะเมิง ในอดีตแถบบ้านโป่ง หางดง เคยเป็นบริเวณที่เลี้ยงช้างของเจ้าเมืองเชียงใหม่ โดยมีการเอาช้างเขาไปเลี้ยงที่ปางช้าง และยังเป็นเส้นทางที่พ่อค้าจากทางสะเมิงเอาหมೆಯมาขายให้คนทางหางดง ดังนั้นจึงเข้าใจได้ว่าหางดงเป็นชุมทางของเส้นทางต่างๆ ทั้งจากจอมทอง สันป่าตอง แม่วาง สะเมิง รวมทั้งเชียงใหม่

ในบางพื้นที่ของหางดงเป็นพื้นที่ของเจ้าที่มากควบคุมพื้นที่นาในบริเวณนี้ เพราะปรากฏว่ามีบ้านเจ้ามาตั้ง เช่น บ้านขุนเส แต่ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ กล่าวว่าจะต้องเลี้ยงผีสองที่คือ ดอยเหนือ ดอยใต้ ปัจจุบันเราเลี้ยงแต่ดอยปู่สะย่าและทางใต้ แต่ดอยทางเหนืออยู่ที่ไหนยังไม่ปรากฏที่ทราบแน่ชัด ซึ่งก็น่าจะเป็นพื้นที่ของดงหลวง ในการเลี้ยงผีปู่สะย่าและ จะมีการนำรูปพระบรมมาแขวนไว้ เพื่อให้เข้าใจว่าในที่สุดผีก็ต้องยอมจำนนต่อพุทธ เหมือนกับคนเมืองที่จะขึ้นไปครองเมืองก็ไล่ลัวลงแล้วขึ้นไปครองเมือง เอาพระพุทธรูปขึ้นวางก็เป็นการช้อนสองผี

เรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างคนเมืองกับลัวะหรือกลุ่มชนที่เป็นคนท้องถิ่นเดิม มีเรื่องเล่าว่าทุกปีลัวะจะต้องหามพระพุทธรูปขึ้นเขาเพื่อทำพิธีกรรมบูชา แต่ตอนหลังมีการเขียนกฎหมายว่า หลังจากสถาปนาเชียงใหม่ครั้งที่สอง ล้านนายคหลัง ระบุว่า ให้เจ้านายทั้งหลาย หม่อมพระสงฆ์ ห้ามมาบังคับหามพระพุทธรูปขึ้นดอย ซึ่งก็หมายความว่า ในการหามพระพุทธรูปขึ้นดอยเป็นการบังคับ เพราะเจ้านายทั้งหลายเห็นว่าลัวะนั้นนับถือผีที่ดอยนี้ ก็เลยต้องการเอาพุทธรูปขึ้นมาขึ้นดอย แล้วก็มาบังคับให้ลัวะหามขึ้นไป

ประเด็นที่น่าสนใจคือ พิธีกรรมเลี้ยงผีปู่และย่าแสะ ซึ่งถือว่าเป็นผีของลัวะ แต่ลัวะที่หางดงก็คิดว่าไม่ใช่ของตน เพราะจริงๆ ลัวะก็ไม่มีฮีดถือผีปู่และย่าแสะไม่ว่าที่ไหน คือไม่มีลัวะที่ไหนมาถือผีปู่ย่าแบบนั้น ลัวะก็จะมีแต่ผีละมาง ผีประตุ มันไม่มีฮีดผีที่อยู่เหนือดอย นอกจากจะเป็นฮีดของคนไทหรือคนเมืองที่เอาผีไปไว้บนดอย เพราะฉะนั้นยังเป็นที่สงสัยกันว่าผีปู่และย่าแสะจะเป็นผีของลัวะจริงหรือ แต่ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ หรือตำนานที่เกี่ยวข้อง เขียนเรื่องนี้ขึ้นมาเพื่อ บูรณาการสองชาติพันธุ์ เพราะฝ่ายสงฆ์เป็นคนเขียนให้ชาติพันธุ์อยู่ด้วยกันได้ จึงเป็นการเขียนตำนานที่มีจุดประสงค์เรื่องการผสมกลมกลืนแฝงอยู่

โหล่งหางดง - สันป่าตองเป็นโหล่งหนึ่งที่เด่นทางด้านงานช่าง งานฝีมือ การผลิต ศิลปะ หางดง - สันป่าตอง มีช่างอยู่ค่อนข้างมาก ที่สำคัญคือครูบาอินทจักรได้มาตั้งสำนักขึ้นที่วัดน้ำบ่อหลวง ชื่อว่าสำนักน้ำบ่อหลวง เพื่อสอนวิชาช่างให้แก่ผู้สนใจ ใครใคร่มาเรียนก็มา แล้วความรู้นั้นก็ได้รับการถ่ายทอดกระจายออกไป โดยเฉพาะเรื่องของช่างฆ้อง ช่างทอง นั้นเดิมไม่ได้มีอยู่ในหมู่บ้าน เป็นองค์ความรู้ที่จะต้องนำเข้ามา ครูบาอินทจักรก็ได้มีการสอนที่นี่

ช่างที่อยู่หางดงจะเป็นช่างฝีมือที่เกี่ยวกับวัสดุธรรมชาติ ช่างที่อยู่ทางสายครูบา หรือจบที่สำนักน้ำบ่อหลวงท้ายสุดก็จะกลายเป็นช่างที่มีสกุล และสถาปนาขึ้นเป็นสกุลสายช่างสันป่าตอง วัดวาอารามก็ทำได้หมด ศิลปะฝาผนังก็ได้ แต่ปีที่ทำนั้นไม่แน่ใจ และการรื้อโรจน์มาได้ส่วนหนึ่งก็จากการหลั่งไหลของเงินตราที่มาทำวัดวา มันก็มีผลถึงปัจจุบัน ที่ช่างจากสันป่าตองจะเก่งกว่า

ส่วนทางก๊วแลน้อย ก็จะมีการรวมตัวกันแกะสลัก บันปูน วาดภาพ อันเป็นการเรียนรู้ และสืบทอดต่อๆ กันมาหลายทอด ซึ่งแหล่งผลิตจริงจะอยู่ทางบริเวณนี้ แล้วส่งไปขายทางบ้านถวายที่เป็นแหล่งตลาดศิลปหัตถกรรมใหญ่ของเชียงใหม่ จนกระทั่งปัจจุบันมีการสถาปนาบ้านถวายขึ้นมา จากการที่เป็นพื้นที่ขายของที่ระลึกเล็กๆ โดยมีคนจากบ้านขุนคงทำเครื่องจักรสานไปขาย ไม่แกะสลักไปขาย เพราะสมัยก่อนจะมีคำพูดที่ว่าถ้าจะไปซื้อเครื่องจักรสานให้ไปหางดง ถ้าจะซื้อผ้าให้ไปสันกำแพง หรือว่าจะสั่งกระเบื้องดินขอให้ไปแม่เหียะ

ด้านการเกษตรทางบ้านถวาย บ้านขุนคงก็เป็นพื้นที่ที่ทำการผลิตได้เพียงฤดูฝน เพราะถือว่าเป็นพื้นที่ปลายน้ำแม่ตาช้าง คือปลูกข้าวได้ แต่ถ้าปีไหนน้ำไม่ดีก็จะส่งผลให้ผลผลิตไม่ดีด้วย แต่ในช่วงประมาณ 20 ปีให้หลัง มีน้ำชลประทานแม่แตงเข้ามาหล่อเลี้ยงในพื้นที่ ให้สามารถทำการเกษตรได้

แกนโยงยึดในแอ่งเชิงใหม่ – ลำพูน

แกนโยงยึดบนระบบผี

ประเด็นเรื่องของระบบผี จากการเคยอธิบายว่าผี หรือความคิดความเชื่อที่เกี่ยวกับผี เกิดจากความกลัวของมนุษย์ ที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงของชีวิตและสรรพสิ่ง และผีหรือวิญญาณ คือพลังที่ทำให้สรรพสิ่งเกิดความเปลี่ยนแปลง อันเป็นสิ่งที่มนุษย์อธิบายไม่ได้ เป็นสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ และอยู่เหนือการควบคุม

แต่ถ้าเรานำมามองหรือวิเคราะห์กันอีกมิติหนึ่ง ถึงแม้ว่าเราจะยอมรับว่าผีคือพลังที่เป็นสิ่งเหนือธรรมชาติ แต่ในขณะเดียวกันผีก็เป็นกระบวนการสร้างสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือเป็นการจินตนาการความหมายของสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้มีความหมายว่าเป็นผี เป็นผีที่มีพลังเหนือธรรมชาติ เป็นผีที่ทำให้สรรพสิ่งมีการเกิด เปลี่ยนแปลง และดับสูญ และเป็นผีที่ส่งผลต่อการควบคุมพฤติกรรมการดำเนินชีวิตของหมู่มวลมนุษย์ได้

เมื่อมนุษย์สร้างผีขึ้นมา ผีจึงเป็นส่วนหนึ่งของคำตอบในการอธิบายธรรมชาติ ชีวิตมนุษย์ การเปลี่ยนแปลง ด้วยความเป็นพลังที่เหนือธรรมชาติและเหนือจากตัวมนุษย์เอง และนอกจากบทบาทในการอธิบายปรากฏการณ์ต่างๆ ผียังเป็น “ผู้ให้กำเนิด” หรือ “บันดาลให้เป็น” คือ ให้กำเนิดมนุษย์และสรรพสิ่ง และบันดาลให้กำเนิดสิ่งต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของความสุข ความอุดมสมบูรณ์ การพัฒนา ความมั่นคง ตลอดจนการเปลี่ยนแปลง และการทำลาย

ดังนั้นกระบวนการของระบบผีจึงเป็นการให้ความหมายอธิบายสรรพสิ่งและการเปลี่ยนแปลง , การจัดการความสัมพันธ์ในเรื่องและระดับต่างๆ , การกำหนดเขตแดน พื้นที่ตัวตน , เป็นมิ่งขวัญและพลังของชีวิต และทำให้เกิดการอยู่รอด ทั้งที่จริงความอยู่รอดนี้อาจจะไม่ได้เกิดจากอำนาจของผี แต่เกิดจากการจัดการความสัมพันธ์ในเรื่องและระดับต่างๆ ของมนุษย์ ซึ่งนำใช้ผีมาเป็นเครื่องมือ

ทั้งนี้การให้ความหมายเกี่ยวกับผี และบทบาทหน้าที่ของผี ก็มีการเปลี่ยนแปลง อันเกิดจากการดำเนินชีวิตของมนุษย์ที่เปลี่ยนแปลง เมื่อเวลาเปลี่ยน มนุษย์มีการดำเนินชีวิตในรูปแบบใหม่ รับการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมมาจากที่อื่นๆ รับอิทธิพลของศาสนาใหญ่เข้ามาในพื้นที่ มีการติดต่อสื่อสาร แลกเปลี่ยนกับคนนอกพื้นที่มากขึ้น ส่งผลให้การดำเนินชีวิต และวิธีการคิดของมนุษย์เปลี่ยนแปลงหรือพัฒนาไปตามลำดับ จึงเชื่อมโยงไปถึงระบบผีที่มนุษย์สร้างไว้นั้นย่อมเกิดการเปลี่ยนแปลง มีการให้ความหมายของผีเสียใหม่ มีการจัดระดับความสัมพันธ์ของผีตัวเอง ท้องถิ่น กับศาสนาหลัก มีทั้งการผสมกลมกลืน การกลืนกลายซ้อนทับ แล้วทำให้โครงสร้างและบทบาทหน้าที่ของระบบผีปรับเปลี่ยนไป

แต่เป็นที่น่าสนใจว่า การเปลี่ยนแปลงนี้ ถึงแม้จะทำให้ระบบผลิตบทบาท ลดจำนวนลง แต่ก็ไม่ได้ถึงกับทำให้ฝืนหมดไป มนุษย์ยังคงซ่อนความเชื่อและการให้ความหมายที่เกี่ยวข้องกับผีไว้ในส่วนหนึ่งของชีวิต ถึงแม้ว่ามนุษย์จะหันมานับถือศาสนาใหญ่ๆ ตามการพัฒนาของสังคม แต่เมื่อถึงเวลาหนึ่ง มนุษย์กลับตั้งระบบผีกลับมาใหม่ และให้ความสำคัญเสมือนกับว่าความหมายและคุณค่าของผีนั้นยังไม่สลายไปไหน แม้กระทั่งการจัดพิธีกรรมขึ้นมาใหม่ มนุษย์ก็ยังจดจำและดำเนินตามรายละเอียดของพิธีกรรมได้อย่างครบถ้วน

ในเขตพื้นที่แอ่งเชียงใหม่ - ลำพูน ในบางพื้นที่ยังคงความเชื่อเรื่องผีไว้อย่างเข้มข้น แต่ในบางพื้นที่ก็มีการปรับเปลี่ยนหรือสูญสลายไปแล้ว ซึ่งในส่วนในพื้นที่ที่ยังคงความเชื่อเรื่องผิวยุ้นั้น ระบบผีของเขาได้มีการแบ่งออกเป็นระดับต่างๆ คือ ระดับครอบครัวหรือที่เรียกกันว่า “ผีปู่ย่า” , ระดับชุมชนหมู่บ้านหรือที่เรียกกันว่า “ผีเสื้อบ้าน” หรือ “ผีอารักษ์บ้าน” และในระดับเมืองที่เรียกกันว่า “ผีเมือง” ซึ่งทางนักวิจัยได้ทำการรวบรวมรายละเอียดจากการลงศึกษาภาคสนามดังนี้

ระดับครอบครัว “ผีปู่ย่า”

ชาวบ้านยังมีการนับเครื่องญาติ ให้การเคารพนับถือ และให้คุณค่าทางด้านความสัมพันธ์ที่แนบแน่นและเข้มข้น กว่าในระดับอื่นๆ และมีการจัดระดับความสัมพันธ์อย่างถูกต้องเหมาะสม สิ่งที่ทำให้ชาวบ้านร้อยรัดครอบครัวเอาไว้ได้ก็คือ ระบบการนับถือผี ดังนั้นการนับถือผีระดับสายตระกูลยังมีความสำคัญมาก และวันไหว้แก้ผี ไหว้ผีปู่ย่าก็เป็นปฏิทินสำคัญที่ต้องจดจำ

ในหมู่บ้านหนึ่งๆ จะเห็นว่ามีนามสกุลหลักๆ ไม่กี่นามสกุล ซึ่งชาวบ้านหลายคนได้ใช้ซ้ำกัน ดังนั้นจะเห็นได้ว่าในหมู่บ้านนั้นก็จะเป็นการจัดความสัมพันธ์ของสายตระกูลหรือนามสกุลหลักๆ นั้น ซึ่งจะเป็นการจัดความสัมพันธ์กันในระดับเครือญาติ

ส่วนแก้ผีนั้น ในสังคมวัฒนธรรมของพื้นที่ภาคเหนือตอนบน ส่วนใหญ่จะมีจารีตวัฒนธรรมในการสืบสายสกุลไปในทางแม่ โดยนับผ่าน “เฮือนแก้” หรือ “แก้ผี” คือ ผู้เป็นต้นตระกูลจะสืบสายเลือดความสัมพันธ์ไปยังลูกหลาน ลูกหลานจะต้องจดจำเอาไว้ว่าตนสังกัดแก้ผีหรือเฮือนแก้ไหนก็เป็นสายญาติของคนนั้น สมาชิกของแก้ผีก็ต้องนับถือผีของแก้ผีนั้นๆ ซึ่งก็จะมีพิธีการสืบทอดแก้ผีจากรุ่นสู่รุ่นไปเรื่อยๆ และมีพิธีกรรมการไหว้ผีหรือการเลี้ยงผีซึ่งทางแก้ผีจะต้องผลิตข้าว เพื่อตอกย้ำความมั่นคงของความสัมพันธ์ระบบสายผี ความเป็นกลุ่มเครือญาติและความเป็นครอบครัวเดียวกัน

และเมื่อเวลาผ่านไป บทบาทของเฮือนแก้และแก้ผีถูกนำไปประสานกับบทบาทของการสืบสายเลือดโดยนามสกุล แต่การสืบสายเลือดโดยนามสกุลเป็นการนับทางพ่อ แต่ในทาง

พื้นที่ภาคเหนือตอนบนก็มีคำว่า “เก๋াপ้อ” คือใช้ในครอบครัวที่มีลูกสาวน้อยหรือไม่มีเลยและจำเป็นต้องสืบสาวนับญาติของตนต่อไป¹

แต่ในขณะเดียวกันการเปลี่ยนมาใช้ระบบนามสกุล ชาวบ้านมีการตั้งนามสกุลขึ้นใหม่ เพราะเห็นว่ามีคนใช้นามสกุลเหมือนกันเยอะเกินไป และเกรงว่าจะสับสนเรื่องสิทธิประโยชน์จากรัฐ ในที่สุดก็เกือบนับไม่ได้ว่าแต่ละนามสกุลเกี่ยวข้องกันอย่างไร ซึ่งไม่เหมือนระบบเก๋าศีที่ยังช่วยให้เครือญาติลำดับ ได้ตืออยู่

อันที่จริงระบบครอบครัวและเครือญาติมีลักษณะ 2 ด้าน เหมือนกับความสัมพันธ์อื่นๆ คือ ครอบครัวและเครือญาติเป็นโครงสร้างชั้นพื้นฐานที่นำไปสู่การช่วยเหลือเกื้อกูลกันและความร่วมมือร่วมใจกัน อีกด้านหนึ่งในระบบครอบครัวก็มีสิ่งที่สะท้อนธรรมชาติของมนุษย์ คือ มีการแข่งขัน ความขัดแย้ง และการแบ่งแยก

สังคมล้านนาลักษณะด้านบวกขององค์กรครอบครัว เครือญาติ มาสร้าง ความสัมพันธ์ของเครือข่ายต่างๆ ขึ้นอย่างน่าสนใจ เพื่อรองรับการงานด้านต่างๆ บน ความสัมพันธ์ทางภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ที่แน่นอน

ระบบครอบครัวและเครือญาติเป็นสิ่งที่กำหนดหรือเป็นพื้นฐานกำหนดความสัมพันธ์ทาง เศรษฐกิจ 4 อย่าง คือ²

1. ระบบครอบครัวและเครือญาติกลายมาเป็นฐานของระบบ “เอามื้อเอววัน” หรือ การลงแขก การขาดแคลนแรงงานซึ่งกำลังรุนแรงขึ้นเรื่อยๆ ในชนบท การร่วมเอมแรงในไร่นาของผู้อื่น ไม่ใช่เพียงเพื่อหวังให้ตอบแทนเราในวันหน้า แต่ยังมีเหตุผลที่ว่าเราเป็นลูกหลาน เป็นญาติมิตรใกล้ชิดกับเรา ดังนั้น จึงจำเป็นต้องช่วยเหลือพึ่งพากัน
2. การแต่งงานระหว่างหนุ่มสาวบ้านนี้กับบ้านโน้น ทำให้เกิดการ “ไขว้ผี” ข้ามหมู่บ้าน ด้วยเหตุนี้ แหล่งที่มาของแรงงานก็ไม่จำกัดอยู่แต่ในหมู่บ้านของเรา แรงงานสามารถจะระดมมาจากหมู่บ้านอื่นในฐานะที่เขาเป็น “ลูกญิง” “ลูกจาย” หรืออาจจะเป็น “หล้า” ในครอบครัวเก่าของเราก็เป็นได้ .ในสถานการณ์ปัจจุบันซึ่งผู้คนทำไร่นาลดลงแล้วและหันมาปลูกสวนลำไย หรือทำงานอื่นๆ มาขึ้น แรงงานจ้างก็ขาดแคลนมากขึ้น ระบบครอบครัวและเครือญาติได้ถูกนำมาผลิตซ้ำปัจจัยแรงงาน ด้วยการที่ชาวไร่ชาวนาจำเป็นต้องเลือกเป็นแรงงานจ้างให้แก่ญาติมิตรพี่น้อง ก่อนที่จะไปทำงานในไร่นาของผู้อื่น แสดงว่าระบบเครือญาติมีบทบาทต่อการใช้แรงงานยิ่งกว่าเงินตรา

¹ พรพิไล เลิศวิชา อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว ชุมชนหมู่บ้านคุ้มน้ำขาน . โครงการวิจัยพลวัตเศรษฐกิจชุมชน 3 กลุ่มน้ำในประเทศไทย พ.ศ. 2543 – 2545 . สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย กทม. 2546

² พรพิไล เลิศวิชา อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว 2546 อ้างแล้ว

ระบบการ “หวั่นแรงงาน” ของหมู่บ้าน โยงใยกันเป็นหมู่พวกแน่นแฟ้น จนยากที่จะคลายออก คำว่า “หวั่น” แปลว่า ร้อยรัด เชื่อม และไขว้กันไปมาจนแยกไม่ออก หมายความว่า แรงงานผูกพันกับหมู่พวกและเครือข่าย จนไม่มีความเป็นอิสระ

3. ระบบครอบครัวและเครือญาติ สนับสนุนให้เกิด “ระบบหมวดบ้าน” หรือรองรับระบบหมวดบ้าน เพราะปรากฏว่าการจัดหมวดบ้านมักจะเอาพี่น้องหรือกลุ่มเครือญาติสายเลือดเดียวกันไว้ในหมวดเดียวกัน เว้นแต่ที่บ้านเรือนจะตั้งอยู่ห่างกัน ไม่สะดวกในการไปมาหากัน ดังนั้น ความร่วมมือของหมวดบ้านในการช่วยเหลือกัน ด้านการงานของชุมชน ด้านการพัฒนาหมู่บ้าน ก็จะเติบโตไปข้างหน้าได้ ความแตกต่างทางฐานะของคนจนและคนรวย จะถูกกลืนให้เกิดความแตกต่างน้อยลงไป ในระบบหมวด ที่มุ่งความสำเร็จร่วมกันมากกว่าความเป็นปัจเจก
4. ระบบครอบครัวและเครือญาติ สนับสนุนให้ระบบเหมืองฝายมีความเข้มแข็งและอีกด้านหนึ่งยังช่วยชะลอความเสื่อมของระบบเหมืองฝาย เพราะสมาชิกของเหมืองฝายหนึ่งๆ โดยมากก็เป็นพี่น้องเครือญาติ ลูกเหมืองมักจะระบุว่า ในแต่นั้นๆ น้ำก็หล่อเลี้ยงไร่นาของพวกญาติพี่น้องนั่นเอง

นอกจากนี้ระบบฝายังเป็นเครื่องมือควบคุมความประพฤติ ของสมาชิกในครอบครัวได้ เช่น ตัวอย่างจากเก้าอี้หนึ่งที่บ้านปวง อ.ทุ่งหัวช้าง จ.ลำพูน ที่มีเรื่องราวดังนี้

“ถ้าเกิดลูกหลานทะเลาะกันก็ต้องมาสุมา(ขอโทษ)เก้าอี้ ก็ใช้เทียน 12 คู่ สำหรับห่อผีปู รวมทั้งข้าวตอกดอกไม้ ผ้าขาว ผ้าแดง ห่อปูนี้จะอยู่ทางลุ่ม และหอย่าจะอยู่ข้างบนก็ต้องใช้เทียน 8 คู่ ผ้าขาว ผ้าแดง น้ำส้มป่อย ทั้งหมดนี้คือเครื่องที่ต้องเอามาสุมาผี แต่ว่าถ้าคนใดกันเป็นคนละเก้าอี้กันก็ไม่ใช่ไร ไม่ต้องมาสุมาผี ก็เป็นเรื่องของใครของมัน ผีเป็น (เขา) รู้ว่าลูกหลานทำอะไรอยู่ เราทำอะไรผีจะรู้ตลอด ผีจะคอยปกป้องรักษาเรา ถ้าเราหรือลูกหลานทำไม่ดี ผีก็จะมาทำให้เราไม่สบาย อย่างแม่นี้ 3 ปีมาแล้วที่ไม่สบาย สันหนาว ไปอนามัยก็ไม่หาย ไปโรงพยาบาลก็ไม่หาย ไปนอนมา 3 คืนไข้ก็ไม่ลด ก็เลยไปถามเมื่อ (หมอดูทางพิธีกรรม) ก็รู้ว่าเคยบอกผีปูย่าไว้ว่าถ้าตระกูลเดียวกันเอาผ้าแล้วจะมาเลี้ยง แม่ก็ไม่รู้ว่าคนใดในตระกูลที่เอาผ้าแล้วไม่ได้บอกแม่ แต่แม่ก็ขอหมอกลับบ้าน มาเลี้ยงสุมาผีก่อน ไขก็ลดลงแล้วไปถามญาติๆ ว่ามีใครเอาผ้าแล้วไม่ได้มาบอกไหม ก็รู้ว่าผีญาติคนหนึ่งไปเอาผ้าแต่ไม่ไปเลี้ยงจริง จึงให้เขากลับมาเลี้ยงผี เวลาผีมันจะทำบางครั้งไม่ได้ทำกับตัวคนที่ทำผิด แต่จะมาทำกับพ่อกับแม่ หรือญาติผู้ใหญ่ และถ้ามีแขกต่างถิ่นจะมาอนบ้านแม่ ถ้าเป็นผ้าเมียกันจะมานอนที่บ้านเดียวกันไม่ได้ ผัวต้องไปนอนบ้านหนึ่ง เมียก็ต้องไปนอนอีกบ้านหนึ่ง แต่ถ้าเป็นลูกหลานเราเองนี่แต่งงานแล้วก็มานอนที่บ้านได้ “เป็นว่าปูย่านี้ห้อยตีนขึ้นเราไป ปูย่าจะอยู่กับแม่หญิง คอยดูแลลูกหลาน”³

³ สัมภาษณ์แม่ทองคำ บ้านปวง อ.ทุ่งหัวช้าง จ.ลำพูน

เลี้ยงส้ม พิธีกรรมเลี้ยงผีประเพณี การตอกย้ำความสัมพันธ์ของสายผี

เมื่อความเชื่อเรื่องผีเป็นเรื่องที่มีคุณค่า ชาวบ้านจึงต้องมีการจัดพิธีกรรมเพื่อบูชาผี หรือที่เรียกกันว่า “การเลี้ยงผี” ขึ้น ส่วนหนึ่งคือเพื่อเป็นการยืนยันว่าเขายังคงให้ความสำคัญในความเชื่อด้านนี้อยู่ และอีกด้านหนึ่งคือ เพื่อตอกย้ำในการรักษาความสัมพันธ์ และนัยยะของคุณค่าในระบบผี

เก้าผีหนึ่งในบ้านปวง ต.บ้านปวง อ.ทุ่งหัวช้าง จ.ลำพูน เล่าว่า การเลี้ยงส้มเป็นการเลี้ยงประเพณี การเลี้ยงแบบนี้จะมีการเข้าก่า คนในไม่ให้ออก คนนอกไม่ให้เข้า คนในคือพวกลูกผีในเวลาเลี้ยงห้ามออกไปไหน คนนอกคือคนที่ไม่ใช่ผีแม่ผีนี้จะห้ามเข้า ส่วนลูกเขยนี้เข้าได้ การเลี้ยงผีต้องปิดประตูบ้าน ตอนเลี้ยงจะกินเหล้าก่อนไม่ได้ ถ้าทำพิธีเสร็จแล้วค่อยกินเหล้าได้ เครื่องเซ่นในการเลี้ยงส้มก็แล้วแต่ว่าผีใครจะกินอะไร อย่างของแม่ผีกินหมู ก็ต้องใช้หมูเลี้ยง ญาติอยู่ที่ไหนก็ต้องมาให้หมด ถ้าใครไม่ได้มาก็ต้องฝากเงินมา อย่างน้อยก็คนละ 50 บาท การเลี้ยงส้มจะไม่ได้เลี้ยงกันทุกปี แล้วแต่เก้าใครเก้ามัน อย่างแม่ผี 12 ปีเลี้ยงหนึ่งครั้ง

ภาพ พิธีกรรมเลี้ยงผีที่บ้านแม่ทองคำ ต.บ้านปวง
อ.ทุ่งหัวช้าง จ.ลำพูน

บางแก๊ฝ้ออาจจะเลี้ยงทุก 6 ปี เครื่องเช่นก็อาจจะเป็นของหวาน ไก่ ปลา , จุดประสงค์สำคัญอย่างหนึ่งของการเลี้ยงสุ่ม คือ เมื่อมีกฎว่าลูกหลานจะต้องมาร่วมเลี้ยงกันทุกคน และต้องอยู่กำในบ้าน ก็เท่ากับว่าเป็นช่วงเวลาที่มาชิกของครอบครัวหรือลูกสายฝี้จะได้มาเจอหน้า พบปะพูดคุย ได้ถามสารทุกข์สุกดิบกัน

มีกรณีของอีกแก๊ฝ้อที่บ้านปวง ตำบลปวง อำเภอทุ่งหัวช้าง จังหวัดลำพูน เดิมแก๊ฝ้อของการเขามีการเลี้ยงฝี้ทุก 12 ปี แก๊ฝ้อนี้แต่ก่อนกินของหวาน แต่ตอนหลังนี้มาชอกินไก่กับหมูเป็นด้ว และก็ขอลดปีมาเป็นเลี้ยงทุก 6 ปี เพราะลูกหลานไม่ค่อยได้เจอหน้ากัน

พิธีกรรมและความเชื่อเรื่องฝี้ในระดับครอบครัว ไม่ได้จำกัดอยู่แต่เพียงคนเมืองหรือกลุ่มคนใดเท่านั้น เรายังพบว่าระบบความเชื่อรูปแบบนี้ยังคงมีความสำคัญและปฏิบัติกันอยู่ในกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ เช่นของชาวกะเหรี่ยง หรือของชาวเม็ง

พิธีกรรมและความเชื่อพื้นฐานของความหลากหลายทางชาติพันธุ์

ชาวบ้านกะเหรี่ยงบ้านห้วยปิง ตำบลปวง อำเภอทุ่งหัวช้าง จังหวัดลำพูน มีการเลี้ยงฝี้เตาไฟ 1 ครั้งต่อปี และจะเลี้ยงหลังจากที่ไปดูเมื่อมา หรือหลังจากที่คนในบ้านเกิดการเจ็บป่วย ส่วนเลี้ยงฝี้ประจำหมู่บ้านเลี้ยง 2 ครั้งต่อปี เลี้ยงช่วงเดือน 5 ออก 5 ค่ำ และเลี้ยงเดือน 9 ออก 9 ค่ำ , ฝี้เตาไฟจะเลี้ยงด้วหมู ไก่ ปลา โดยฝ่ายหญิงจะต้องเลี้ยงก่อนฝ่ายชาย เลี้ยงในวันที่ไปดูเมื่อมา เลี้ยงฝี้เสื่อบ้านนี้จะเลี้ยงด้วไก่และเหล้าอย่างละ 1 และก็หมู 1 ด้ว การเข้ากำบ้านจะทำในวันที่เลี้ยงฝี้เจ้าบ้าน 1 วัน และปีละ 2 ครั้ง ถ้ามีการฝ่าฝืนปรับ 500 บาท เพื่อซื้อเกลือมาแจกชาวบ้าน

ชาวบ้านบ้านห้วยปิงเล่าว่า ถ้าครัวเรือนนั้นมีคนเผ่าคนแก่ ลูกหลานก็จะนับถือฝี้ของคนเผ่าคนแก่ นั้น แต่ถ้าคนแก่ นั้นตายไป การนับถือฝี้ก็แตกไป ไม่นับถือฝี้ตามคนเผ่านั้นอีก พิธีกรรมเลี้ยงฝี้ปู่ย่า หรือฝี้เตาไฟ และการเลี้ยงฝี้ประจำหมู่บ้านเป็นประเพณีที่สืบทอดกันมาตั้งแต่อดีต นอกจากนั้นก็ยังมีการเลี้ยงฝี้เหมืองฝาย ฝี้ต้นน้ำ

การเลี้ยงฝี้เตาไฟก็ขึ้นอยู่กับว่าสมาชิกในครอบครัวจะอยู่สุขสบายหรือเปล่า ถ้าไม่มีโรคภัยไข้เจ็บก็ไม่เลี้ยง ถ้ามีคนเจ็บก็เลี้ยงปีละ 1 ครั้ง โดยการไปดูเมื่อมาก่อนว่าจะเลี้ยงกี่วัน ซึ่งอาจจะเลี้ยง 2-6 วัน ซึ่งถ้าบ้านใครเจ็บ เช่น บ้านพ่อแม่เจ็บ ก็ต้องไปเลี้ยงที่บ้านพ่อแม่ บ้านลูกเจ็บก็จะเลี้ยงที่บ้านลูก แล้วเชิญพ่อแม่มากิน ระยะเวลาที่เลี้ยงก็จะห้ามนำสัตว์อื่นเข้าบ้าน คนนอกจะเข้ามาได้ในช่วงกลางวัน แต่ในการเลี้ยงช่วงเย็นจะเข้าไม่ได้ การเลี้ยงจะเป็นการเลี้ยงวันโดยฝ่ายหญิงจะเลี้ยงได้ หมูด้วเมีย ปลา และต่อด้วยฝ่ายชายก็จะเลี้ยงไก่ หมูด้วผู้ ปลา แล้วแต่ว่าไปดูเมื่อมา ในการเลี้ยงลูกหลานจะต้องมาร่วมกินทุกคน ส่วนคนที่ไม่มาจะเก็บข้าวและเนื้อส่วนของเขาไว้ให้

ส่วนชาวบ้านกลุ่มเชื้อสายเม็งหรือมอญในพื้นที่บ้านหนองคู อำเภอบำชี จังหวัดลำพูน ก็ยังคงนับถือผีปู่ย่ากันอยู่ หิ้งผีปู่ย่าจะอยู่ที่บ้านเก่า จะเป็นหอผีอยู่ต่างหาก อยู่ข้างๆ บ้าน ที่หนองคูนี้ไม่มีเรื่องผีละมาง ไม่มีผีตะเมาะ ที่นี้มีเฉพาะผีเม็ง ผีปู่ย่า คือมอญแต่ละกลุ่มก็นับถือผีไม่เหมือนกัน

มอญที่นับถือผีเม็ง มีการฟ้อน การบ่น แก่บ่นต้องฟ้อน ไม่ว่าจะบ่นเรื่องอะไร การแก่บ่นต้องฟ้อนอย่างเดียว สาเหตุของการบ่นก็ เช่น คนใดคนหนึ่งในวงศ์ตระกูลเกิดไม่สบาย ขึ้นมา ก็จะมีการบ่นขอให้หายอยู่สบาย เมื่อได้แล้วก็ต้องฟ้อน การฟ้อนผีเม็งนิยมทำกันในช่วงเดือน 8 เดือน 9⁴

ที่นี้ฟ้อนผีทุกปี ที่ฟ้อนก็เพราะว่ามีคนในตระกูลเจ็บป่วย บ่นบานเอาไว้จึงต้องฟ้อน แต่ถ้าไม่ป่วยเลยก็เป็นการฟ้อนเพื่อไหว้ผีปู่ย่า ประเพณีการไหว้ผีปู่ย่านี้ก็ไหว้กันทุกปีอยู่แล้ว ในช่วงเดือน 9 แต่จะมีฟ้อนหรือไม่นั้นก็แล้วแต่กำหนดกัน บางบ้านฟ้อนทุก 3 ปี บางบ้านฟ้อนทุก 6 ปีก็มี

ในช่วงวันพิธีกรรมฟ้อนผี ลูกหลานต้องมาร่วมกันหมด ลูกหลานก็จะมาถามสารทุกข์สุกดิบกัน และก็ร่วมฟ้อน

ภาพ เสือบ้านเม็ง บ้านหนองคู อ.ป่าซาง จ.ลำพูน

การแต่งงาน ไชว์ผี

1. คนเม็งนี้ก็แต่งงานกับคนเมืองได้ ก็ต้องมีการไชว์ผีกัน ถ้าฝ่ายหญิงเป็นเม็ง ฝ่ายชายเป็นคนนอก ฝ่ายชายต้องใส่ผี 12 บาท เอาเทียน 12 เล่ม รูป 12 ดอก มา แล้วเป็นก็เอาผีมาไชว์กัน

⁴ สัมภาษณ์นายแก้ว เขียวพัน อายุ 70 ปี บ้านหนองคู ต.บ้านเรือน อ.ป่าซาง จ.ลำพูน

2. ถ้าผู้ชายบ้านยองไปรักกับผู้หญิงเมือง ก็ไม่ต้องไปนับถือผีเมือง แต่เอาผีไปไหว้กันไว้ ก็ชื่อของเครื่องเซ่น ไปไหว้ผีกัน แล้วก็ยังมีการนับถือผีโครผีมัน แต่ถ้าผู้ชายเมืองไปรักสาวของ จะต้องเปลี่ยนไปนับถือผีของ เขาเรียกว่าให้ไปนับถือผีปู่ย่าของเขา และฝ่ายชายต้องเสียหัวหมู ให้แก่ทางผีของ⁵

ระบบผีของล้านนาส่วนใหญ่จะสืบสายกันไปทางผู้หญิง หรือสืบสายแม่ โดยให้ ลูกผู้หญิงคนใดหรือคนอื่นๆ ที่เหมาะสมเป็นผู้สืบสายมาจากรุ่นแม่อีกต่อหนึ่ง ส่วนฝ่ายชายนั้นก็นับถือผีฝ่ายแม่ของตัวเอง แต่เมื่อแต่งงานแล้ว บางคนก็ต้องเลิกจากผีสายตัวเอง ไปอยู่กับผีของฝ่ายเมีย แต่ในปัจจุบันก็มีการอะลุ่มอล่วยให้ฝ่ายชายที่แต่งงานแล้วกลับมาเลี้ยงผีสาย เดิมของตัวเองได้เช่นกัน

ตัวอย่างของเก๊าผีแม่ทองคำ ที่บ้านปวง ห่งหัวช้าง แม่ทองคำเล่าว่า “อย่างลูกชายที่เป็นวงศ์ตระกูลของแม่ และไปเอาเมียที่ไม่ใช่วงศ์ตระกูลเดียวกัน ตามหลักจะต้องละผีจากแม่ไปอยู่ทางเมีย แต่เขาก็กลับมาเข้ากับแม่ได้ ก็เอา สวดดอก ข้าวตอกดอกไม้ เทียนคู่หนึ่ง มาบอกปู่ย่าว่าจะมาขออยู่เป็นสายเลือด และทางผู้หญิงถ้าจะมาเข้าร่วมสายแม่ก็ได้เช่นกัน ก็ต้องเสียหมูหนึ่งตัว ข้าวตอก ดอกไม้อีกคู่หนึ่ง

ในการแต่งงานจะต้องมีการไหว้ผี ถ้าผู้หญิง ผู้ชายเป็นผีสายเดียวกัน ต้องเอาเงินมาไว้ที่ขัน 12 แถบ (ปัจจุบันเปลี่ยนเป็น 12 บาท) และเอาเงินนี้ไป ซื้อหมูมาเลี้ยง (ซึ่งปัจจุบันต้องเพิ่มเงินอีกมาก) และก็มีเทียนชันย่า ชันบน 8 คู่ หมากขด หมากก้อม พลู อย่างละ 8 คู่ , ส่วนขันปู่ที่อยู่ทางลุ่ม ใช้เทียน 12 คู่ พลู 12 คู่ หมากขด หมากก้อม 12 คู่ แต่ไม่ต้องใส่เงินในขันปู่ จะใส่เฉพาะชัน ย่าเท่านั้น

ถ้าแต่งแล้วทั้งกัน ต้องมาเลี้ยงออกอีกครั้ง เสียหมู 1 ตัว หรือในกรณีที่ คนจะไปทำงานที่ไหน ก็เอาเทียนมาคู่หนึ่ง มาขึ้นไว้ มาบนบานให้เป็นรักษา ถ้า กลับมาแล้วก็มาเลี้ยงผีตามสัญญา”

ระดับต่อมาจากผีปู่ย่า คือผีในระดับหมู่บ้าน ชุมชน หรือที่ชาวบ้านเรียกกันว่า “ผีเสื้อ บ้าน” หรือ “ผีอารักษ์บ้าน”

⁵ สัมภาษณ์ แม่คำมูล บ้านวังสะแกง

ผีเสื้อบ้าน ความสัมพันธ์ระดับบ้าน

โดยปรกติเมื่อหมู่บ้านมีการขยายตัวมากขึ้น มีการสร้างบ้านเรือนขึ้นหลายหลัง และเมื่อพื้นที่ดินมีในการสร้างที่อยู่อาศัยมีจำกัด ก็จะมีการขยายตัวออกมาเป็นหมู่บ้านใหม่ ซึ่งชาวบ้านมีการกำหนดอาณาเขตและมีการจัดการอย่างเคร่งครัดและมีแบบแผน ว่าพื้นที่ส่วนไหนจะเป็นที่อยู่อาศัย และพื้นที่ส่วนไหนจะเป็นที่สำหรับทำการผลิต ซึ่งเมื่อมีการขยายบ้านเรือนในพื้นที่อยู่อาศัยเต็มแล้ว จะไม่ค่อยขยายออกมาทับกับที่นา หรือพื้นที่การผลิต หรืออีกระบบความคิดหนึ่งที่ว่ามีการสร้างหอเสื้อบ้านอยู่ที่หัวบ้าน เมื่อบ้านเรือนขยายมากขึ้น ก็จะไม่มีการมาสร้างบ้านแนวเสื้อบ้าน ดังนั้นจึงต้องมีการขยายหมู่บ้านออกไปตั้งยังพื้นที่แห่งใหม่ ซึ่งชาวบ้านอาจจะกลับมาทำการผลิตยังพื้นที่เดิม หรือต้องไปบุกเบิกพื้นที่การผลิตแห่งใหม่เพิ่มด้วย

ตัวอย่างบ้านสันดอนหอม ตำบลปวง อำเภอทุ่งหัวช้าง จังหวัดลำพูน มีการแยกบ้านออกมาจากบ้านปวงซึ่งเป็นบ้านหลวง ตอนที่แยกบ้านออกมาได้มีการแบ่งเสื้อบ้านออกมาด้วย พ่อคำปัน อุ่นกันทา ผู้อาวุโสในหมู่บ้าน เล่าว่า ชาวบ้านจะไม่นิยมสร้างบ้านล้อมแนวเสื้อบ้าน เพราะจะทำให้อยู่ไม่เจริญ ส่วนใหญ่จะไปสร้างเอาที่ใหม่ แล้วแบ่งเสื้อบ้านจากเดิมไป

บ้านสันดอนหอมเลี้ยงเสื้อบ้านรวม 5 ค่ำ เดือน 5 ปีละครั้ง (ถ้าตรงกับวันศีล และวันพุธ จะไม่เลี้ยง ต้องเลื่อนไป) ทุกหลังคาเรือนจะเอาไก่ไปคนละ 1 ตัว ไปเลี้ยงที่หอ เอาเหล้าไปด้วยถ้ามี บางครั้งก็ขอมเงินมาซื้อเหล้า เมื่อมาถึงหอผีก็มาช่วยกันฆ่าไก่ ไซ้ชน นำไก่มาต้ม เอาเครื่องในออก เอาตับ กิ้น หัวใจมาถวายเสื้อบ้าน ในการทำชนไหว้จะใช้ไก่ 4 ตัว เพื่อใส่ชน 4 คือมี ข้าว 4 ควัก ไก่ 4 ตัว ยาไก่ 4 ควัก เหล้า 1 ไห(ขวด)

ส่วนไก่ต้มที่เหลืออยู่ก็เอามาฉีกย่ำขึ้นไก่ เมื่อถวายเสร็จแล้วก็ให้ชาวบ้านแบ่งกันกิน และไก่ 4 ตัวที่ใส่ชนไว้นั้นก็เป็นของตั้งข้าว ลูกแบ่งก็ได้ย่ำขึ้นไก่ไป จะกินอยู่ที่หอผี หรือจะเอากลับไปกินที่บ้านก็ได้ พิธีกรรมนี้จะต้องเสร็จก่อนเที่ยง

ในช่วงทำพิธีที่ตั้งข้าวเป็นผู้บอกกล่าวแก่ผีเสื้อบ้าน ตั้งข้าวจะต้องเป็นผู้เชื่อเชิญให้ผีลงมารับการเลี้ยง และให้ผีช่วยปกป้องรักษาชาวบ้านในหมู่บ้าน ให้อยู่รอด ปลอดภัย พ้นเคราะห์ พ้นภัย ไปทำงานที่ไหนทั้งในและต่างประเทศก็ขอให้ปลอดภัย รวมทั้งเรื่องขอให้ฟ้าฝนอุดมสมบูรณ์ดี ขอให้ผีรักษาทั้งวัว ควาย หมู เป็ด ไก่ ให้อยู่รอดปลอดภัย ไม่เป็นโรค

ประเด็นที่สำคัญประเด็นหนึ่งคือหลายพื้นที่เวลาเลี้ยงผีเสื้อบ้านมักจะเป็นช่วงเวลาและพิธีกรรมที่จำกัดเฉพาะเพศชายเป็นผู้ทำพิธีและเข้าไปในสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ แต่มีบางหมู่บ้านที่เปิดโอกาสให้สมาชิกทั้งหญิงและชายได้เข้าไปร่วมพิธีกรรม เช่นที่บ้านสันดอนหอม ต. บ้านปวง อ.ทุ่งหัวช้าง จ.ลำพูน นั้นทั้งชายและหญิงสามารถเข้าไปร่วมงานเลี้ยงผีเสื้อบ้านได้อย่างเท่าเทียมกัน อาจจะเป็นเพราะชาวบ้านเป็นกลุ่มคนเมือง ซึ่งไม่ถือเรื่องนี้เท่าไร แต่ถ้าเป็นกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงจะเคร่งครัดในกฎที่ว่าพื้นที่ของพิธีกรรมเลี้ยงผีบ้านเป็นเรื่องของเพศชาย

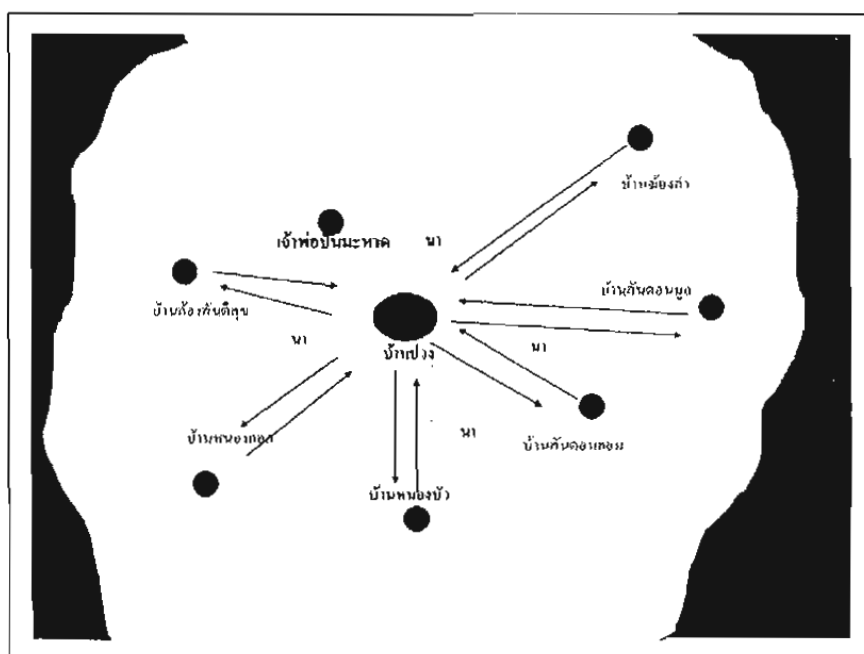
และเป็นพื้นที่เฉพาะสมาชิกในหมู่บ้านเท่านั้น มีการเข้าก่ำบ้าน คนในห้ามออก คนนอกห้ามเข้า

ผีเมือง

ระดับต่อมาของผีคือ ระดับผีเมือง ผีเมืองเป็นเรื่องของคนตระกูลใด ไม่ใช่ระบบของลัวะ แล้วถ้าถามว่าลัวะมีผีเมืองไหม ลัวะจะเป็นชะกุล หนึ่งชะกุลมีหนึ่งผู้นำ ก็จะมีการเลี้ยงผีในหมู่บ้านเท่านั้น บ้านใครบ้านมัน ลัวะจะมีการรวมตัวกันในลักษณะสมพันธ์มากกว่า โดยที่ไม่มีลัวะที่ไหนใหญ่กว่ากัน ลักษณะการนับถือผีของลัวะ จะนับถือผีของตัวเอง ในครัวเรือน และในชุมชนของตัวเอง จะไม่ข้ามชุมชนออกไป ในชุมชนมีเสาสะก้างของตัวเองก็จะให้เฉพาะของตัวเอง

การนับถือระบบผีเมือง สะท้อนให้เห็นระบบการจัดความสัมพันธ์ของชุมชนคือระบบบ้านหลวง ในแต่ละบ้านที่สังกัดบ้านหลวงนี้ก็นับถือผีตัวเดียวกัน ผีตนนั้นจะถูกยกกระดืบขึ้นมาเป็นผีเมือง และผีเมืองนี้ก็ป็นพันธะสัญญาว่าบ้านแต่ละบ้านที่สังกัดผีเมืองนี้จะต้องมาเซ่นไหว้ผีเมืองตนนี้ด้วยกัน

ในกระบวนการเกิดผีเมืองก็มักจะปรากฏตำนานอ้างว่าผีตัวนี้เป็นผีบรรพบุรุษของชนชั้นเจ้านาย หรือของผู้นำท้องถิ่น หรือเป็นผีของบ้านที่เป็นบ้านหลวง และบ้านอื่นที่อยู่ในกลุ่มของบ้านหลวงนี้จะต้องมาขึ้นกับผีเมืองตนนี้ รวมทั้งผีเสื้อบ้านของแต่ละหมู่บ้านก็ต้องมาขึ้นผีเมืองตนนี้ด้วยเช่นกัน

ภาพ แบบจำลองการเป็นสมาชิกผีเมืองเดียวกัน และการขยายบ้านจากบ้านหลวง

ในเรื่องของจิตวิญญาณ บ้านที่ขึ้นกับผีเมืองตนเดียวกันนี้จะต้องมาขึ้นกับผีเมืองตนเดียวกัน ยอมรับอำนาจของผีเมืองตนเดียวกัน ยอมรับอำนาจผ่านพิธีกรรม เช่น เมื่อถึงเวลาเลี้ยงผีเมืองจะต้องส่งสวดดอก มีการหอมเครื่องเช่น หอมแรง

ในประเด็นทางภูมิศาสตร์และการจัดการทรัพยากร สมาชิกที่สังกัดผีเมืองร่วมกันก็จะมี การใช้ทรัพยากรร่วมกันในพื้นที่เดียวกัน เช่น ใช้น้ำร่วมกัน ใช้น้ำเหมืองฝายร่วมกัน ซึ่งส่วนใหญ่จะอยู่ในโหล่งเดียวกัน ซึ่งก็มีการจัดผีประจำโหล่งขึ้นมา และถ้าข้ามโหล่งไปก็จะเป็นผีอีกตนหนึ่ง ดังกล่าวนี้นี้จึงเป็นลักษณะเด่นของผีตระกูลใด เช่นที่แอ่งเชียงตุง แอ่งเมืองล้ง ก็จะมีผีเมืองคนละตนกัน ถึงแม้ตอนนีระบบผีที่นั่นจะคลาญตัวลงไปมาก แต่ถ้าเป็นผีลัวะก็จะไม่ค่อยยกระดับขึ้นมาเป็นผีเมือง จะเป็นการเลี้ยงของใครของมัน

ผีเมือง : กรณีศึกษา เจ้าพ่อปันมะหาด อารักษ์เมืองทุ่งหัวช้าง

เจ้าพ่อปันมะหาดมาจากเมืองโยนก เดินป่ามา มาจากทางปงแม่ลอบเข้ามาทางนี้ เดินผ่านดอยอีฮุย มาที่ทุ่งหัวช้าง และมาปลงครวอยู่ที่สบปวง เลยตั้งชื่อว่าห้วยแม่ปวง และพักอยู่ที่นั่น และมาแคว่ขมป่าอยู่แถวนั้น มาแคว่ที่วัดแคว่ (ปัจจุบันชื่อว่าวัดแคว่) และถูกงูอสรพิษขบตาย ตายอยู่ที่วัดนั้น และมีการสร้างกุเอาไว้ ต่อมาครุบาชาวปีมาสร้างเป็นพระธาตุครอบไว้ เดิมแถวนั้นเป็นไม้ใหญ่ ตอนปีใหม่ก็ไปสละสลุงกัน เอน้ำขมิ้นส้มป่อยไปดำหัว

การเลี้ยงผีเจ้าพ่อปันมะหาดจะเลี้ยงในวันขึ้น 5 ค่ำ เดือน 5 และ ขึ้น 9 ค่ำ เดือน 9 คือ เลี้ยงกันปีละ 2 ครั้ง และถ้าตรงกับวันพระหรือวันพุธจะต้องเลื่อนวันเลี้ยงออกไป แล้วมีข้อกำหนดในการจัดเตรียมเครื่องเช่นในการเลี้ยงไว้ว่า ปรกติจะต้องเลี้ยงด้วยไก่ แต่ทุก 12 ปีต้องเลี้ยงหมู 1 ครั้ง และทุก 24 ปีต้องเลี้ยงควาย 1 ครั้ง ซึ่งเมื่อปี 2548 ได้ครบ 12 ปีและเลี้ยงหมูไปแล้ว ส่วนเลี้ยงควายครั้งล่าสุดเลี้ยงเมื่อปี 2537 ชาวบ้านได้สืบทอดรายละเอียด และอุดมคติเรื่องการเลี้ยงผีนี้มาจากรุ่นสู่รุ่นโดยไม่ลืมเลือน และมีตั้งข้าวเป็นผู้ที่จดจำรายละเอียดทั้งหมด และเป็นผู้ประกอบพิธีกรรม

เจ้าพ่อปันมะหาดนอกจากจะเป็นผีใหญ่ในระดับผีเมืองแล้ว ยังมีความสำคัญในระดับครอบครัว หรือเป็นผีของสายเกิดตระกูล ซึ่งก็เป็นตระกูลของตั้งข้าว ปัจจุบันเรือนเก่าของสายผีเจ้าพ่อปันมะหาดอยู่ที่บ้านแม่หลวงนา บ้านหนองบัว เมื่อถึงเวลา เดือน 9 ออก 9 ค่ำ หมูญาติพี่น้องก็มาเลี้ยง เอาไก่มาคนละตัว เรียกว่าเลี้ยงเจ้าปู่เจ้าย่า ซึ่งไม่เกี่ยวข้องกับการเลี้ยงที่หอใหญ่ ซึ่งเป็นระดับผีเมือง

“ไหมสืบไหม ฝ่ายสืบฝ่าย” เป็นสำนวนกล่าวที่บอกถึงการสืบทอดสายผี ที่เป็นไปตามสายเลือด ซึ่งเป็นการสืบสายผีของเกาตัวเองต่อกันมา

ในการเลี้ยงผีเจ้าพ่อปันมะหาดที่หอผีใหญ่ชาวบ้านส่วนใหญ่ใน ต.ปวง ได้แก่ บ้านหนองบัว บ้านหนองกอก บ้านใหม่ บ้านร้อง บ้านสนธิสุข บ้านฆ้องคำ บ้านดอนมูล บ้านสันดอนหอม และบ้านปวงจะมาร่วมพิธีกันเกือบทั้งหมด ยกเว้น บ้านที่เป็นกะเหรี่ยงจะไม่เข้าร่วมพิธีกรรมนี้ หมู่กะเหรี่ยงเขาก็มีพิธีกรรมเลี้ยงผีอารักษ์ของเขาเอง และเลี้ยงในช่วงเดือน 5

และเดือน 9 อย่างเดียวกัน เขามีห่อผ้าของเขา และมีการเข้ากำบ้าน คนในห้ามออก คนนอกห้ามเข้า

กรณีของการเลี้ยงผีเจ้าพ่อปันมะหาดนี้แต่ก่อนก็มีการเข้ากำบ้านเหมือนกัน จะมีการเขียนหนังสือติดอยู่ที่ปากทางไว้ว่า “วันนี้จะทรงกรมบูชา เจ้าปันมะหาด คนนอกบ่หื้อเข้า คนในบ่หื้อออก ถ้าใครเข้ามาจะถูกปรับไหม” แต่เดี๋ยวนี้ไม่มีแล้ว

เดิมในการเลี้ยงผีเจ้าพ่อปันมะหาดจะมีการลงทรง ซึ่งม้าขี่จะเป็นผู้หญิง หรือผู้ชายก็ได้ แต่ปัจจุบันนี้ไม่มีการลงทรงแล้ว พ่อแก้ว สุภายา ผู้เป็นตั้งข้าวเจ้าพ่อปันมะหาดเล่าว่า เดิมมีม้าขี่เป็นผู้ชายชื่อนายคำ เป็นญาติเดียวกันนี้ แต่ลาไปแล้ว เมื่อก่อนเขาทำงานแบ่งโต๊ะ แบ่งแห้ง เขาอยู่บ้านป่าไผ่ เมื่อลงทรงก็ขี่รถจากป่าไผ่มาที่หนองบัว มาที่บ้านแก้ว มาถึงก็บอกให้หาผ้า หาเสื้อมาให้ใส่ ก็ลงทรงอย่างนั้นอยู่หลายเดือนเหมือนกัน ภายหลังนายคำไปบวชเป็นพระ เพื่อหลบหนีการเป็นม้าขี่ เจ้าพ่อก็ลงไม่ได้ และตอนนี้ก็เลยไม่มีม้าขี่

ค่าใช้จ่ายในการทำพิธีกรรมเลี้ยงผีชาวบ้านจะเป็นผู้ที่รวบรวมกันในหมู่ลูกแบ่งลูกเหล้า เรียกว่าขอมกันมา เงินนั้นจะมีคณะกรรมการดูแล ส่วนหนึ่งเอามาเป็นค่าใช้จ่ายในการทำพิธีกรรม ส่วนหนึ่งเป็นค่าซ่อมแซมอาคารหอผี และที่เหลือก็เก็บไว้ในธนาคาร

คณะกรรมการที่รวบรวมเงินของชาวบ้านที่มาขอมจะมีกันอยู่ทุกบ้าน เช่น ที่บ้านหนองบัวก็เอาไก่เอาเงินไปขอมที่บ้านแก้วผี คนที่สันดอนขอมก็เอามาที่บ้านตั้งข้าว คนบ้านอื่นๆ ก็มีการการคนหนึ่งคอยรับของและเงินที่มาขอมและจดเส้นเอาไว้

ภาพ พิธีกรรมเลี้ยงผีเจ้าพ่อปันมะหาด

ตั้งข้าวเจ้าพ่อปันมะหาด และการสืบทอด

ตั้งข้าวเจ้าพ่อปันมะหาดคนปัจจุบันคือ พ่อหลวงแก้ว สุภายา บ้านสันดอนหอม อายุ 79 ปี เป็นตั้งข้าวมาได้ประมาณ 15 ปีแล้ว พ่อหลวงแก้วเล่าให้ถึงชีวิตตั้งข้าวว่า ตั้งข้าวของเจ้าพ่อปันมะหาดเท่าที่พ่อจำได้นั้นมี 1. พ่ออินแก้ว บ้านดอนมูล , 2. พ่อหลวงทิต บ้านร้อง , 3. พ่อหลวงน้อยขอต มีสอน บ้านปวง, 4. พ่อหลวงคำปิ่น อุ่นกันทา บ้านสันดอนหอม และก็เป็นพ่อหลวงแก้วคนที่ 5 คนปัจจุบัน

ตั้งข้าวทั้งหมดนี้เป็นเครือญาติกัน จะเป็นคนอื่นไม่ได้ ผีเจ้าไม่เอา ไม่ยอมรับ เท่ากับการสืบทอดตำแหน่งตั้งข้าวของเจ้าพ่อปันมะหาดนี้เป็นการสืบสายเลือด สืบเชื้อสายเก่าแก่กันมา การสืบสายเลือดนี้เป็นการสืบทางแม่ อย่างพ่อแก้วกับพ่อหลวงคำปิ่นก็เป็นลูกพี่ลูกน้องทางแม่ และพ่อน้อยขอตก็เป็นญาติทางแม่ ตั้งข้าวนี้จะเป็นได้เฉพาะผู้ชาย ผู้หญิงเป็นไม่ได้ อย่างตั้งข้าวคนต่อไปที่พ่อแก้วจะมอบหมายให้สืบต่อก็เป็นลูกของน้ำในเครือญาติเดียวกัน ซึ่งตอนนี้ก็เข้ามาเป็นผู้ช่วยตั้งข้าว เพื่อดูรายละเอียดพิธีกรรม

ตั้งข้าวจะเป็นผู้เชิญเจ้าพ่อให้ลงมารับเครื่องเซ่นในพิธีกรรม “วันนี้มีลูกแบ่งลูกเหล้า เต้าหลานเหลน ได้อ่านน้ำโภชนาอาหารมาเย็นมาถวายในวันนี้ พ่อเจ้าทั้งหลายก็ขอเชิญมาเสวย ข้าวน้ำโภชนาอาหารในวันนี้ เพื่อให้ลูกหลานมีความร่วมเย็น ขอให้เจ้าพ่อปกปักรักษา ดูแลลูกหลานให้อยู่ดีมีสุข...”⁶

เจ้าปันมะหาด เจ้าปู่เหลื่อง สถานะเหนือดินแดนสองฝั่งน้ำลี้

เจ้าปันมะหาดจะรักษาทางตะวันออกของน้ำลี้ และเจ้าปู่เหลื่องจะรักษาทางทิศตะวันตกของน้ำลี้ แต่ชาวบ้านก็ยังให้ระดับความสำคัญว่าเจ้าปันมะหาดยังเป็นใหญ่กว่าเจ้าปู่เหลื่อง และยกให้เจ้าปันมะหาดอยู่ในระดับผีเมือง

ภาพ ศาลเจ้าพ่อปู่เหลื่อง - เจ้าปันมะหาด

⁶ สัมภาษณ์พ่อแก้ว สุภายา บ้านสันดอนหอม ต.ปวง อ.ทุ่งหัวช้าง จ.ลำพูน วันที่ 20 มกราคม 2548

ชั้น 8-4-2 ระดับช่วงชั้นความสำคัญของผี

ในการเลี้ยงผีเจ้าพ่อป็นมะหาดนั้น จะมีการแบ่งระดับผีเป็นชั้นต่างๆ ซึ่งเป็นการแบ่งโดยตำแหน่งการเลี้ยงแล้ว ยังสามารถดูได้จากจำนวนเครื่องเซ่นในชั้นได้ด้วย เช่น ชั้นของเจ้าพ่อป็นมะหาดเป็นชั้นบน ใช้ไก่ 8 ตัว เหล้า 1 ขวด ยาไก่ 8 คั๊ก ข้าวเหนียว 8 คั๊ก และสวดดอก ส่วนชั้นลุ่มเป็นชั้นของเจ้าเทพา(เทวดา) ใช้ไก่ 4 ตัว ยาไก่ 4 คั๊ก ข้าวเหนียว 4 คั๊ก เหล้า 1 ขวด และสวดดอก ,และชั้นของร้านข้าง ร้านม้า ใช้ ไก่ 2 ตัว ยาไก่ 2 คั๊ก ข้าวเหนียว 2 คั๊ก สวดดอก ไม่มีเหล้า แต่จะเอาใบไม้ใบหญ้ามาใส่ไว้ด้วย ตอนเลี้ยงก็ต้องใส่(เลี้ยง)ข้างบนก่อน แล้วก็ไล่มาเลี้ยงทางลุ่ม

ส่วนเลี้ยงหมูต้องเป็นหมูดำตัวผู้ 1 ตัว เป็นมาอย่างนี้ตั้งแต่อดีต ก็มาทูปกันที่หอผี ตั้งข้าวจะต้องบอกเจ้าพ่อก่อน แล้วก็ทำกันที่นั่น เวลาทำก็ห้ามชิมก่อน การเลี้ยงหมูนี้จะมีรายละเอียดมากขึ้น หมู 1 ตัว จะต้องเอา หู หาง หัว แข้งทั้ง 4 เอามาร้อยรวมกันตัม , ดับ จิ้น ใส่อ้ว อย่างละ 2 มาปิ้ง ,นอกจากนั้นก็ทำ ยาไล่ ลาบ แกงอ่อม ขันบนมี ขันปิ้ง หู จมูก หาง แข้งหน้า ใส่อ้ว ข้าว 8 คั๊ก แกงอ่อม 8 คั๊ก ลาบ 8 คั๊ก ยาไล่อีก 8 คั๊ก เหล้า 1 ขวด และสวดดอก, ชั้นลุ่มก็แบ่งชั้นปิ้งมาส่วนหนึ่ง ข้าว 4 คั๊ก แกง 4 คั๊ก ลาบ 4 คั๊ก ยาไล่ 4 คั๊ก เหล้า 1 ขวด และสวดดอก ,ส่วนร้านข้างร้านม้าใช้ ข้าวเหนียว 2 คั๊ก ลาบ 2 คั๊ก ยาไล่ 2 คั๊ก แล้วหัวหมูกับขาหลัง (ดิบ) ก็เอาไปร้อยไว้ที่ร้านม้า ทำกันอย่างนี้เป็นประเพณี การที่ต้องขึ้นชั้นเป็นชั้น 8 ชั้น 4 ชั้น 2 ตามลำดับนี้ เพราะเชื่อกันว่าผีข้างบนซึ่งก็คือผีเจ้าพ่อป็นมะหาดเป็นผีใหญ่ และผีเทวดาเป็นผีผู้ช่วย และข้าง ม้านี้ก็รองลงมา

เมื่อพิธีเสร็จแล้ว หัวและแข้งที่ห้อยอยู่ที่ร้านม้า ก็แบ่งกันระหว่างตั้งข้าวกับแก้ผีเครื่องเซ่นทั้งหมด และอาหารที่เหลือเมื่อเลี้ยงเสร็จแล้วก็แบ่งกันกินในหมู่หมูแบ่งมาช่วยแรงกัน และถ้าเหลือก็เอากลับบ้าน

เรื่องการแบ่งหัวหมูกับแข้งที่ต้องแบ่งระหว่างตั้งข้าวกับแก้ผีนั้น เป็นประเพณีที่สืบทอดกันมานานแล้ว แต่ปัจจุบันตั้งข้าวและแก้ผีอาจจะแบ่งให้กับคนอื่นร่วมด้วย เพราะถือว่าทุกคนก็มาร่วมแรงร่วมใจกันทำพิธีกรรม ก็น่าจะได้รับผลตอบแทนไปเท่าๆ กัน

ผีเมือง: ความเป็นส่วนตัวหรือความเป็นสากล

ในความหมายเดิมของผีเมืองเป็นผีเฉพาะโหล่งของตนเอง แต่ถ้าหมดยุคเกษตรกรรม ผีเมืองมีหน้าที่อื่นๆ ที่นอกเหนือไปจากการเกษตร หรือความอุดมสมบูรณ์ ผู้คนที่แสวงหาความศักดิ์สิทธิ์ในรูปแบบของผี ก็จะก้าวข้ามพรมแดนโหล่งมานับถือคนอื่นๆ ที่อยู่ในโหล่งอื่น ที่ตัวคิดว่ามีความศักดิ์สิทธิ์และบันดาลสิ่งที่ตัวเองต้องการได้ จึงเท่ากับว่าเมื่อหน้าที่ของผีเมืองเปลี่ยนไป พื้นที่ของผีเมืองก็เปลี่ยนตามไปด้วย ผีเมืองบางตัวจะมีความศักดิ์สิทธิ์เฉพาะตัวออกมา เช่น ผีตนนี้อูกลูก ผีตนนี้อูเรื่องงาน

ความล่มสลายของผีเมือง

รูปแบบผีเมืองในปัจจุบันปรากฏว่าเริ่มมีการลดระดับความสำคัญลงไป แต่นัยยะของระบบผีเมืองกลับยังคงอยู่ ซึ่งก็ได้มีการปรับเปลี่ยนสัญลักษณ์ใหม่ ที่มีทั้งในแง่ความศักดิ์สิทธิ์ และการจัดความสัมพันธ์ของชุมชน ซึ่งสัญลักษณ์ใหม่นั้นก็คือพระธาตุ ปัจจุบันผีเมืองเป็นแค่หน้าที่ผี แต่พระธาตุกลับเข้ามาแทนในบางบริบท แต่มีข้อสังเกตบางประการที่ว่าพระธาตุมีความเป็นสากลมากกว่า แต่ทำไมคนก็ยังมาไหว้ผีเมืองกันอยู่ เช่น เดือน 5 ไหว้เพื่อขอขอบคุณหลังเก็บเกี่ยว และเดือน 9 เลี้ยงเพื่อขอฝน ขอความอุดมสมบูรณ์ การปกป้องรักษา แต่บทบาทหน้าที่ของพระธาตุมีลักษณะอย่างนี้ใหม่ แต่ก็มีบางพื้นที่ เช่น ที่ศรีหลวงแจ้ซ้อนที่มีการสร้างพระธาตุ และมีนัยยะของการขอฝน แต่ก็จะเป็นอย่างนั้นทุกธาตุใหม่ บางธาตุสร้างน้ำเดือน 8 เป้ง (วิสาขบูชา) แต่บางพระธาตุก็ไม่ใช่

ที่ตั้งกำแพงของ ยองมีดงกำและเป็นดงที่ตั้งอยู่ระหว่างหมู่บ้านในละแวกนั้น เป็นดงที่ผีแรงมาก ชาวบ้านก็จะเข้ามาขอให้ผีช่วยเหลือ เช่น เมื่อเจ็บไข้ได้ป่วยก็จะมาบนบานศาลกล่าว หรือเมื่อเวลาที่จะทำนาก็ยังมาตรงนี้เพื่อขอให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ ให้น้ำเพียงพอ ส่วนธาตุหลวงเวียงของชาวบ้านก็ยังไปไหว้อยู่ แต่เขาก็ไม่ได้ถึงความนับถือดงกำนี้ไป

พอมาถึงดงกำที่ทางดงมีคำถามที่ว่าทำไมดงกำที่ทางดงถึงเปลี่ยนไป เพราะว่ามีปัจจัยภายนอกเข้ามา คือคนอยากได้ไม้ และมีองค์กรจัดตั้งของพุทธศาสนาเข้ามา มีครูบาตั่งๆ มาถอนความศักดิ์สิทธิ์ของดงกำออกไป และใช้ชาวบ้านรุกเข้ามา ต่อมาก็มีการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ใหม่ขึ้นมา แต่ไม่ใช่วัด ซึ่งก็คือ พระเจ้านั่งโกน ชาวบ้านก็บอกว่าพื้นที่นี้เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งถ้าจะขอฝนขอความอุดมสมบูรณ์ต้องมาขอที่นี่ ซึ่งก็เป็นหน้าที่เดียวกับผีเสื้อบ้านหรือเสื้อเมือง

ชาวบ้านส่วนใหญ่จะขอความอุดมสมบูรณ์ ขอการปกป้องรักษาจากผีเมือง แต่เมื่อพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ย้ายไปเกี่ยวพันกับพื้นที่ทางศาสนา สัญลักษณ์ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์เลยถูกแทนด้วยพระธาตุ หรือถ้าผียังอยู่ก็ปรับเปลี่ยนไปเป็นบทบาทหน้าที่อื่น สังเกตเห็นได้ว่าการแก้บนชาวบ้านจะไม่ค่อยไปแก้บนกับพระ แต่จะแก้บนกับผี หน้าที่ของผีจะถูกนำมาใช้อำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่รองรับเหตุการณ์หรือปัญหาที่มากกว่าในอดีต เช่น ขอให้เรียนหนังสือเก่ง ขอให้ได้งาน ขอให้ค้าขายดี เป็นต้น แต่บทบาทของพุทธจะเป็นลักษณะของการทาน การสะสมบุญ แต่ผีก็จะเป็นลักษณะการขอ เมื่อได้ก็มีการตอบแทน ส่วนผีเจ้านายที่มาใหม่ก็อาจจะซ่อนเข้าไปในผีเมืองพวกนี้

ด้านความใกล้ชิด ผีจะมีความใกล้ชิดกับวิถีชุมชนมาก เมื่อขอได้ก็แก้บน แต่ขอพุทธจะเป็นเรื่องของบุญ กุศล การสะสมบุญมากกว่า

เพราะฉะนั้นอาจจะมองได้ว่าผีเมืองนี้ไม่ได้ปรับเปลี่ยนทั้งหมดไปเป็นพระธาตุ แต่การที่พระธาตุเข้ามาก็อาจจะเจ้าเมืองนั้นๆ เอาเข้ามาหรือเปล่า เมื่อพระธาตุเข้ามาก็มีการแต่งงานเพื่อสร้างความหมายขึ้น ในพื้นที่ที่เป็นราชอาณาจักรเราจะเห็นว่าพระธาตุเข้ามาและมี

ความสำคัญ แต่ถ้าไม่ใช่ราชอาณาจักรก็จะเจอรบอบผีเมือง หรือในบางพื้นที่อาจจะมีการปรับตัว เช่นพระเจ้านั่งโกน ซึ่งเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นส่วนหนึ่งของศาสนา แต่ไม่ใช่วัด

ปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ผีเมืองหายไปก็คือ การจัดองค์กรของผีเมือง ซึ่งในองค์กรก็ไม่มีใครนอกจากชาวบ้านและดั่งขาว ดั่งขาวก็ต้องสืบสายโลหิต ถ้ายังปฏิบัติตามระบบนี้มาก็เป็นการตอกย้ำผีเมืองเป็นผีของตระกูลหนึ่งที่ขึ้นมาเป็นใหญ่ และไม่ยอมให้ผู้อื่นขึ้นมาเสมอตนได้ เพราะยังมีการเลี้ยงตามสายตระกูลได้ แต่ถ้าสายตระกูลนี้ไม่สืบต่อ ไม่เห็นความสำคัญ ก็เป็นช่วงที่ผีเมืองนั้นจะคลายตัวลง หรือสลายไปเช่นกัน

ผี พระธาตุ พลวัตทางบทบาทและหน้าที่

ผีมีลักษณะอย่างหนึ่งที่คล้ายคลึงกับพุทธ คือให้ความสำคัญกับเรื่องของจุดศูนย์กลาง ดังนั้นถ้าคิดว่าผีเป็นของกลุ่มใด ก็เท่ากับว่ากระบวนการคิดเรื่องจุดศูนย์กลางมีมานานในชนชาติใดแล้ว และเมื่อมีการรับพุทธเข้ามาก็เป็นเรื่องง่ายขึ้น เพราะพุทธก็มีโครงสร้างที่เป็นลักษณะแบบกระบวนการให้ความสำคัญหรือความยิ่งใหญ่อยู่ที่จุดศูนย์กลางเช่นกัน พุทธก็มีพระพุทธรูปเป็นจุดศูนย์กลาง มีพระข้างซ้าย ขวา บน ล่าง ผีเองก็มีเรื่องจุดศูนย์กลาง ศูนย์กลางครอบครัว ศูนย์กลางบ้าน ศูนย์กลางเมืองตามลำดับ และจุดศูนย์กลางนี้ก็เป็นจุดเชื่อมขององค์ประกอบทั้งหมดในขอบเขตของตน ดังนั้นเมื่อพุทธและผีมีลักษณะคล้ายกันเช่นนี้ จึงเป็นปัจจัยหนึ่งที่ผีจะพัฒนาไปเป็นเทวดา และคล้อยตามพุทธไปได้

ประเด็นที่น่าสนใจต่อมาก็คือ ชนชาติลัวะกับกระบวนการคิดเรื่องจุดศูนย์กลาง ลัวะกับการรวมตัวในระดับบ้านก็มีเรื่องจุดศูนย์กลาง มีผีบ้าน มีเสาสะก้างเป็นศูนย์กลางความสัมพันธ์ แต่ปัญหาก็คือ เมื่อเป็นเมืองระดับใหญ่ขึ้นมาแล้ว ลัวะใช้อะไรเป็นจุดศูนย์กลาง

แต่ถ้าเป็นความเชื่อของตนใดจะมีเรื่องจุดศูนย์กลางมาก ยกตัวอย่าง พญามังรายสร้างเขียงรายจุดศูนย์กลางของเขียงรายอยู่ที่ภูเขา และจุดนั้นก็คือสะดือเมือง

ลัวะ ศูนย์กลางอาจจะอยู่ที่ผู้นำ ถ้าผู้นำตายชุมชนก็สลายไป ในประวัติศาสตร์ยังไม่มี การกล่าวถึงราชอาณาจักรลัวะ จะมีการกล่าวถึงลัวะก็แค่ลักษณะบ้านเท่านั้น หรือว่าลัวะจะมีการพัฒนาการรวมกลุ่มได้แค่ระดับนี้ หรือเป็นเพราะเวลาไม่สามารถจะทำให้ลัวะพัฒนาสู่ความซับซ้อนได้ เพราะว่าโดนตีแตกจากอำนาจที่ใหญ่กว่าเสมอ หรือว่าจะเป็นลักษณะเฉพาะตัวที่ลัวะจะอยู่กันแค่นี้ ไม่ต้องการรวมกลุ่มใหญ่ที่ซับซ้อน แต่คนที่ชอบรวมกันเป็นกลุ่มใหญ่คือคนกลุ่มชาติไต มอญ

ในสมัยทวารวดี เดิมแต่ละชาติพันธุ์ก็กระจายกันอยู่ และเมื่อพระนางจามเทวีเข้ามา ก็มาจับรวมกัน หรือจะเปรียบกับกะเหรี่ยงก็ได้ กะเหรี่ยงมีพัฒนาการมายาวนาน แต่ทำไมไม่มีอาณาจักรกะเหรี่ยง ก็คงเหมือนลัวะ กะเหรี่ยงก็นิยมความเป็นเอกเทศ การที่จะมารวมตัวเลี้ยงผีเมืองก็ไม่มีปรากฏ ก็จะเลี้ยงเฉพาะบ้านใครบ้านมัน นี่อาจจะเป็นลักษณะเฉพาะตัวก็ได้

ถ้าเรามองผีใน 2 ลักษณะคือ ในเรื่องของความศักดิ์สิทธิ์ จิตวิญญาณ และการทำมาหากินในเรื่องชีวิตประจำวัน ผีจะคุมได้ทั้งสองประเด็น แต่ก็คุมได้เฉพาะพื้นที่เล็กๆ อันเป็น

ส่วนตัวของผิคนั้น แต่ในขณะเดียวกันเมื่อพระธาตุมาซ้อนทับผิ และใช้ความศักดิ์สิทธิ์ ทางด้านพิธีกรรมและความเชื่อมากกว่าที่จะสนใจในเรื่องการทำมาหากิน วิธีการผลิต เพราะฉะนั้นจะเห็นได้ว่าแท้จริงแล้วพระธาตุก็เข้ามาครอบครองแค่ครึ่งหนึ่งขององค์ประกอบ ความเชื่อ ผิ คือ เรื่องของความเชื่อ เรื่องคุณธรรม คำสั่งสอน การอยู่ร่วมกันในสังคม แต่ในส่วนเรื่องการทำมาหากิน เรื่องปัญหาในชีวิตประจำวัน และความต้องการการแก้ปัญหาใน จัณพลันทันที พุทธก็ยังไม่ครอบครองได้มากนัก จึงเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ผิยังคงอยู่ และทำให้ พุทธกับผิอยู่ร่วมกันได้ แต่อยู่กันแบบที่การแบ่งความสำคัญกันอย่างนี้

การปรับตัวของผิ ส่วนหนึ่งมาจากผู้คนที่นับถือ (ใช้บริการ) ผิ คนเหล่านี้จะนำมาซึ่ง การปรับตัวของผิในรูปแบบต่างๆ บางคนก็ปรับให้ผิมาเป็นเทวดา เทวบุตรหลวง

เทวดา การปรับตัวของผิเข้าสู่ความเป็นพุทธ

ท่ามกลางกระแสของพุทธศาสนาที่พยายามเข้าครอบครองผิ การปรับเปลี่ยนของผิเพื่อ ความอยู่รอดในแง่หนึ่งคือ การเปลี่ยนชื่อของตัวเองจากความเป็นผิมาเป็นความเป็นเทวดา เพราะตามคำสอนและตำนานของพุทธมีการกล่าวถึงเทวดาว่าเป็นผู้ที่สะสมบุญบารมี มี อิทธิฤทธิ์ มีวิชา และสามารถบันดาลให้เกิดผลต่างๆ ต่อสรรพสิ่งได้ แต่เทวดาก็ยังไม่ใช่ พระที่จะเน้นการหลุดพ้นทางจิตวิญญาณเข้าสู่ความเป็นนิพพาน ดังนั้นด้วยสถานะอย่างนี้จึงทำ ให้ความเป็นเทวดาอยู่กึ่งกลางระหว่างผิและพุทธ คือ ไม่ใช่ผิที่ไร้สังกัด ไร้อารยะ แต่เป็น เทวดาที่มีที่ไปที่ไป มีหน้าที่ช่วยเหลือสรรพสัตว์ เพื่อสะสมบุญบารมี เพื่อนำตัวเองเข้าสู่ความ เป็นพุทธะในเวลาต่อไป

กระบวนการคิดทางความเชื่อเช่นนี้ทำให้ผิหลายตัวเปลี่ยนชื่อและสถานะของตัวเองไป เป็นเทวดา และเป็นส่วนหนึ่งที่คล้อยตามไปกับพุทธศาสนา และทำให้ผิตัวนั้นๆ ยังคงอยู่และ มีการสืบทอดต่อมาจนถึงปัจจุบัน และการที่ผิเปลี่ยนเป็นเทวดา ก็ไม่ได้เกิดขึ้นเพื่อต้องการ แข่งขันกับพุทธ แต่เป็นการเปลี่ยนที่คล้อยตามกันไปเพื่อความอยู่รอดของผิ และแบ่งหน้าที่ แบ่งความสำคัญกันระหว่างผิกับพุทธ พุทธจะมีลักษณะบทบาทและหน้าที่อย่างหนึ่ง แต่ผิหรือ เทวดาก็จะมีหน้าที่อีกอย่างหนึ่งที่พุทธทำไม่ได้ ยกตัวอย่าง พระสยามเทวาธิราช ซึ่งเชื่อกันว่า เป็นเทวดาที่คุ้มครองประเทศไทย แต่ด้วยกรอบคิดและบทบาทหน้าที่ของเทวดาตนนี้ ก็ไม่ได้ แตกต่างไปจากผิเมืองตัวอื่นๆ ที่มีอยู่ในพื้นที่ คือ มีหน้าที่ปกป้องรักษาชุมชน เมือง ประเทศ มีหน้าที่บันดาลความอุดมสมบูรณ์ และเป็นผู้ปกป้องรักษาเฉพาะสมาชิกของตน คือ คนใน ประเทศไทย

จะเห็นได้ว่า ณ เวลาปัจจุบันระบบความคิดทางความเชื่อเรื่องผิเมืองไม่ได้หายไปไหน เพียงแต่มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบไปจากเดิม แต่คงเนื้อหาเดิมไว้อย่างมั่นคง

อีกตัวอย่างหนึ่งคือผิเจ้าพ่อเมืองหล้า จังหวัดน่าน ก็จะมีการเลี้ยงผิเมือง และพวก 13 ตระกูลที่เป็นข้าเมืองก็จะมาเลี้ยงผิเมืองนี้พร้อมกัน มีการแบ่งกัน ตระกูลเลี้ยงช้างก็จะเป็นรูป

ช้าง , ตระกูลที่เก่งเรื่องทำนาหาก็จะเป็นพวกคราดและเครื่องมือทางการเกษตร, นอกจากนั้นก็จะมีตระกูลเลี้ยงม้า ตระกูลจับปลา ฯลฯ

ประเด็นที่น่าสนใจอยู่ที่ดงกำของบ้านหวดง มีการเปลี่ยนจากดงกำมาเป็นหอพระเจ้านั่งโกน แต่ก็ไม่แน่ใจว่าใครซ้อนทับใคร แต่เดิมชาวบ้านเล่าว่ามีการเข้ามาขอฝนที่ดงกำและเมื่อมีงานदानข้าวใหม่ก็มาदानให้ผี แต่ปัจจุบันการขอฝนจะมาขอกันที่พระเจ้านั่งโกน การเปลี่ยนผีมาเป็นพระตรงนี้อาจเกิดจากหลายสาเหตุปัจจัย แต่ประเด็นที่น่าสนใจคือ เรื่องพรหมแดนของผีกับพุทธที่ผีเป็นเรื่องของความจำกัด และพุทธเป็นเรื่องของพื้นที่ที่กว้างออกไป การเปลี่ยนแปลงดงกำมาเป็นพระเจ้านั่งโกนก็เท่ากับยอมเปิดพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ตรงนี้ให้แก่คนทุกคนสามารถเข้าร่วมพิธีกรรม และเข้ามาเคารพนับถือได้เท่าๆ กัน พุทธสามารถดึงคนจากลุ่มน้ำทั้งหมดในหลายๆ ชุมชนมาเลี้ยงผีตรงนี้ได้

พรหมแดนผี พุทธ

การนับถือผีมีนัยยะของพรหมแดน เป็นพรหมแดนของตัวเอง เป็นโหล่ง แต่พุทธจะเป็นพรหมแดนที่กว้างออกไป เป็นพรหมแดนที่ใหญ่กว่า การที่คิดว่าพุทธมีความสากลน่าจะเกิดจากการที่พุทธมีพรหมแดนมากกว่า ไม่ขีดเส้นคนนับถือจะต้องเป็นใครมากนัก ส่วนผีมีความเป็นส่วนตัวเพราะว่าผีเป็นเรื่องของเฉพาะกลุ่ม เฉพาะพื้นที่ มีการขีดขอบเขตของสมาชิกสูงกว่า

อีกด้านหนึ่งคือความรู้สึกใกล้ชิด ผีมีความรู้สึกใกล้ชิดกว่าพระ ดังนั้นเมื่อคนเกิดความทุกข์ร้อนในใจ ต้องภาที่พึ่งพา ต้องการการขจัดปัดเป่าให้หายไปในบัดดล คนเราจึงมักไปขอหรืออธิษฐานกับผีมากกว่าพระหรือพุทธศาสนา เพราะพุทธจะเป็นเรื่องของบุญกรรม การสะสมบุญ เรื่องชาติหน้า ภพต่อไป

ดังนั้นจากการศึกษาในประเด็นระบบผีในแอ่งเชียงใหม่ - ลำพูน จึงทำให้เห็นว่าระบบผีเป็นแกนโยงยึดหนึ่งในพื้นที่และสะท้อนให้เห็นมิติด้านความสัมพันธ์ต่างๆ ดังนี้

1. ด้านขอบเขต พรหมแดน พื้นที่ ซึ่งระบบผีจะสะท้อนถึงการบอกขอบเขตของพื้นที่ โหล่งว่ามีพื้นที่เท่าใด จรดอาณาเขตบริเวณไหน ซึ่งเราสามารถดูได้จากจำนวนหมู่บ้านที่เข้าร่วมไหว้ผีเมือง
2. ระบบผีสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ของสมาชิกและการจัดการทางสังคม บอกความสัมพันธ์ของผู้คนในโหล่ง โดยผ่านพิธีกรรมต่างๆ เช่น การมาไหว้ผีเมืองร่วมกัน การไหว้พระธาตุร่วมโหล่งเดียวกัน เป็นศรัทธาวัดเดียวกัน หรือการที่มีระบบหัววัดเดียวกัน
3. มิติด้านการจัดการทรัพยากรร่วมกัน การเป็นสมาชิกผีเดียวกัน เป็นนัยยะถึงการนิยามตัวเรา กลุ่มเรา ว่าเป็นสมาชิกกลุ่มเดียวกัน จึงส่งผลให้เกิดการสร้างระบบการจัดสรรหรือการจัดการทรัพยากรร่วมกัน เช่น การใช้น้ำร่วมกัน ใช้ป่าร่วมกัน ใช้พื้นที่ต่างๆ ร่วมกัน

4. และเมื่อมีระบบด้านการจัดการด้านต่าง ๆ เกิดขึ้นในชุมชน ส่งผลให้สามารถสร้างองค์ความรู้ต่าง ๆ และสามารถผลิตเทคโนโลยีด้านต่าง ๆ เกิดขึ้นใช้เพื่อประโยชน์ในชุมชนตัวเองได้ ซึ่งความเข้าใจในสภาพภูมิศาสตร์ของโหล่งทำให้ผู้คนในโหล่งเข้ามาร่วมคิดหาทางแก้ไขปัญหาร่วมกัน จนสามารถผลิตเทคโนโลยี องค์ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาเฉพาะถิ่นได้

การโยงยิตบนแกนศาสนาและอุดมการณ์ครูบา: ครูบาศรีวิชัย ครูบาขาวปี ครูบาวงศ์ ครูบาพรหม ครูบาอินทจักร

ครูบา คือผู้นำความคิดเรื่องพระเจ้าเลียบโลกมาใช้ เป็นผู้สลายพรมแดนแห่งชาติพันธุ์ และนำกะเหรี่ยงให้หันมานับถือพุทธศาสนา การทำงานของครูบาทั้งสาม ซึ่งได้แก่ ครูบาศรีวิชัย ครูบาขาวปี ครูบาวงศ์นั้นคือการปิดป่าความทุกข์ยากของผู้คน ท่านทั้งสามได้บูรณะศาสนสถานที่สำคัญของโหล่ง และเป็นผู้ทำนายนพื้นที่การสร้างวัด สร้างพระธาตุ และชี้ตัวผู้มาบูรณะศาสนสถานสำคัญเอาไว้ การทำนายนแบบนี้ถูกถ่ายทอดลงสู่ลูกศิษย์ที่สืบทอดเจตนารมณ์ของครูบาศรีวิชัย แม้ท่านทั้งหลายจะมรณภาพไปแล้วก็ตาม แต่คณะลูกศิษย์ครูบายังคงทำงานสานต่ออุดมการณ์ของท่านต่อไป ครูบาอินทจักรปิดโหล่ง คือการนำรูปปั้นของครูบาศรีวิชัยไปตั้งไว้บริเวณเขตแดนต่อแดนระหว่างอ.ลี และเถิน หรือรูปปั้นของครูบาขาวปีที่ยืนปิดโหล่งตั้งแต่รอยต่อระหว่างทุ่งหัวช้าง-ป่าซาง และทุ่งหัวช้าง-เสริมงาม เป็นการย้ำถึงความคิดเรื่องโหล่ง และเหมือนอำนาจของผีเมืองที่มีขอบเขต และดูแลทุกข์สุขของผู้คนอยู่ภายในปริมาตรของโหล่ง

การเป็นศรัทธาวัดเดียวกัน ก็เป็นอีกแรงโยงยิตหนึ่งที่ยึดเกาะความสัมพันธ์ของผู้คนเอาไว้ การเข้าศรัทธาวัดเดียวกันตนไม่ได้บอกเพียงว่าสังกัดวัดนี้เพื่อไปทำพิธีกรรมทางศาสนาเท่านั้น แต่เป็นการรวมกลุ่มกันของคนเพื่อจัดสรรแรงงานในการทำกิจกรรมร่วมกัน เมื่อวัดมีประเพณี กิจกรรมสำคัญต่าง ๆ ชุมชนจะแบ่งหน้าที่ จำนวนแรงงานไปปฏิบัติงาน เช่น ไปร่วมจัดงานปอย ชุมชนจะแบ่งแรงงานออกเป็นกลุ่ม ๆ เพื่อจัดสรรแรงงานให้ไปร่วมงาน ไปตามคิว นั่นคือ เคยไปร่วมงานวัดใดแล้ว ครั้งต่อไปก็จะเป็นคิวของกลุ่มอื่นผลัดกันไป เรียกว่าการตกหมวดกันทำงาน แรงงานจะไม่ใคร่ทำงานหนักกว่าใคร เพราะว่าทุกคนมีภาระหน้าที่รับผิดชอบในการทำงานเพื่อส่วนรวมเท่าเทียมกัน

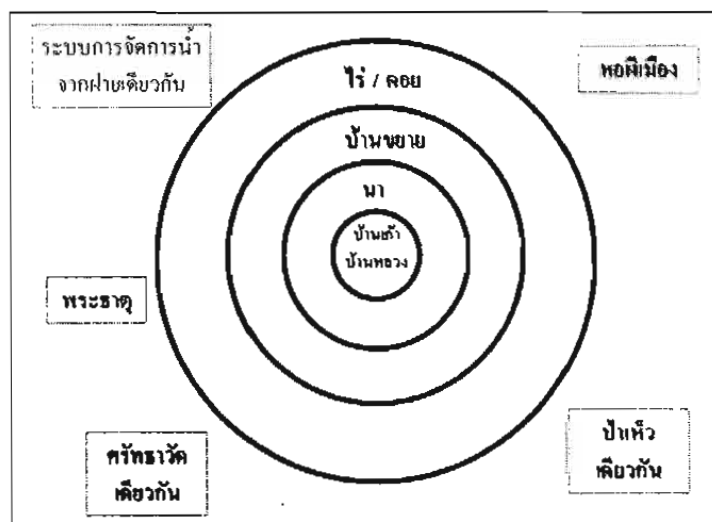
คำว่า “ศรัทธาวัดเดียวกัน” ไม่ได้มีนัยยะเพียงแค่ว่าเป็นการแบ่งงานกันทำเท่านั้น แต่มีความหมายถึงว่าเป็นพวกพ้องกลุ่มเดียวกัน เจ้าหมู (เพื่อน) เดียวกัน ต้องช่วยเหลือกัน ถึงแม้จะไม่ใช้เครือญาติแบบผีปู่ย่าก็ตาม

แกนโยงยึดในระบบบ้านหลวง ตำแหน่ง พื้นที่

ตำแหน่งบ้านหลวงส่วนใหญ่จะตั้งอยู่กลางพื้นที่ราบใหญ่ เพราะเป็นพื้นที่ที่มีฐานทรัพยากรอุดมสมบูรณ์ที่สุด บ้านหลวงส่วนใหญ่จะครอบครองพื้นที่เหล่านี้ไว้ และมีการจัดการทรัพยากรอย่างเป็นรูปแบบ เช่น การจัดการน้ำ การจัดการเหมืองฝาย และเมื่อมีการจัดการน้ำได้ดี ก็มีการตั้งเสื่อบ้านไว้ตรงนั้นเลย ดังนั้นเสื่อบ้านนี้จึงเป็นผีที่มีหน้าที่ในการควบคุมและจัดการทรัพยากรของชุมชนนั้นๆ

ส่วนเมื่อมีการขยายบ้านออกไป ก็มีการขยายข้ามที่นาออกไป (บ้านที่ขยายไปจะไม่นิยมขยายทับที่นา) ซึ่งก็ถือว่าตัวเองเป็นบ้านขยายจากบ้านหลวง หรือบ้านเก่านั้นเอง ซึ่งถ้าจะต่อยก้าให้เห็นถึงความเป็นสมาชิกเดียวกันอย่างเหนียวแน่นก็จะมีการแบ่งเอาผีเสื่อบ้านจากบ้านเดิมออกไปตั้งที่บ้านใหม่ด้วย และการเป็นสมาชิกเดียวกันนี้ก็ถ่ายทอด ดอกย้า ผ่านการเลี้ยงผีเมืองเดียวกัน

สรุปว่าการเป็นบ้านหลวงจะสามารถยึดและควบคุมทรัพยากรได้ก่อน และการยึดนี้ก็ผ่านพิธีกรรม ผ่านผีเมือง ซึ่งในระดับหมู่บ้านที่ขยายออกไปก็มีความเป็นเอกเทศ มีผีบ้านของตัวเอง แต่พอขึ้นไประดับเมืองก็ต้องร้อยรวมกันขึ้นมาภายใต้ผีเมืองเดียวกัน ส่วนใหญ่แล้วในชุมชนล้านนาเดิมก็จะมีแค่ระดับนี้ ส่วนตอนหลังที่ดั่งขึ้นมาเป็นอาณาจักรก็เป็นอีกประเด็นหนึ่ง การตั้งอาณาจักรก็มีการตั้งผีเมืองกันใหม่ แต่ที่น่าสังเกตก็คือผีในโหล่งแบบเดิมก็ไม่ขึ้นกับผีใหม่ของอาณาจักร ผีเมืองที่มาใหม่อาจจะจะเป็นผีเมืองของกษัตริย์ที่เข้ามาปกครองอาณาจักร ซึ่งผีเมืองก็ยังเป็นเรื่องของโหล่งใครโหล่งมันอยู่เหมือนเดิม

ภาพ แบบจำลองบ้านหลวง

ความเป็นล้านนาสำคัญที่สุดคือส่วนของหมู่บ้านหรือที่โหล่ง ไม่ใช่สำคัญแค่ที่ความเป็นอาณาจักร ถึงแม้อาณาจักรล่มสลายกันไปตามประวัติศาสตร์ แต่ความเป็นหมู่บ้านไม่ได้เปลี่ยนแปลงไป ถึงแม้ว่ายุคหนึ่งของล้านนาจะมีพม่าเข้ามาปกครอง แต่ก็เชื่อกันว่าในระดับ

หมู่บ้านก็ยังดำเนินชีวิตกันอยู่เหมือนเดิม มีการส่งส่วยให้ผู้ปกครองเหมือนเดิม จะมีที่กระทบต่อการดำเนินชีวิตบ้างก็เป็นเรื่องของการถูกเกณฑ์แรงงานไปเป็นทหาร ดังนั้นเมื่อระดับหมู่บ้านดำเนินไปเรื่อยๆ ก็สั่งสมความรู้ มีการผลิตซ้ำ มีการดัดแปลงผสมผสานจนเกิดองค์ความรู้และการจัดการในรูปแบบต่างๆ ขึ้นมา และมีการถ่ายทอดกันมารุ่นต่อรุ่นจนถึงปัจจุบัน

การดำเนินชีวิตและความเป็นไปภายในหมู่บ้านหรือภายในโหล่งจะมีการติดต่อสัมพันธ์กับผู้อื่น คนในโหล่งอื่นอยู่บ้าง เช่น การติดต่อค้าขาย ซึ่งการค้าขายก็เกิดจากการมีผลผลิตที่แตกต่างกัน แตกต่างกันไปเพราะสภาพภูมิศาสตร์ต่างกัน มีดิน น้ำ ลม อากาศ ต่างกัน เมื่อมีความต่างกันก็เกิดการผลิตให้มีจำนวนเกินความต้องการของตัวเองและนำส่วนที่เหลือออกแลกเปลี่ยนกับผลผลิตชนิดอื่นๆ ของต่างโหล่ง

จะเห็นได้ว่าการจัดความสัมพันธ์กันมีทั้งในบริบทที่คนจัดการกันเองเฉพาะภายในโหล่งของตนภายใต้สัญลักษณ์ต่างๆ เช่น การจัดความสัมพันธ์ผ่านผีเมือง ผีบ้าน หรือเหมืองฝาย แต่ในบางบริบทก็มีการจัดความสัมพันธ์ในระดับต่างโหล่งด้วยเช่นกัน เช่น เรื่องของเส้นทาง เรื่องค้าขายแลกเปลี่ยน เป็นต้น ในเรื่องผีเมือง ความศักดิ์สิทธิ์ที่ยึดโยงคนก็คงมีแค่ในระดับเมือง ระดับโหล่งแค่นี้ ซึ่งจุดนี้เป็นจุดหนึ่งที่ความเป็นพระธาตุมีความได้เปรียบในการช่วงชิงอำนาจความศักดิ์สิทธิ์ เพราะพระธาตุมีความเป็นสากลในเรื่องของพระมณเฑียรมากกว่า ดังนั้นพระธาตุจึงสามารถเข้าไปได้ในทุกพื้นที่และรวบรวมคนได้มากกว่า

ถึงแม้พระธาตุจะเข้ามามีบทบาทมากในระยะหลัง แต่ผีเมืองก็ไม่ได้สูญสลายไปเสียหมด จะมีอยู่บ้างในบางพื้นที่ที่ผีเมืองสลายตัวไป ซึ่งเกิดมาจากพื้นที่นั้นมีพระธาตุ และผ่านการตอกย้ำอยู่ในระยะเวลานาน จนผู้คนเข้าใจกันและมีสำนึกร่วมยกให้พระธาตุเป็นสิ่งที่ยึดโยงคนในโหล่งนั้นแทนผีเมือง

สรุปก็คือ อุดมการณ์บ้านหลวงนั้นประกอบขึ้นมาจากแรงยึดโยงทางความเชื่อหรือรูปการทางความคิดต่อเรื่องนั้นหลายส่วน เมื่อมนุษย์มีปฏิสัมพันธ์กับเรื่องใดเรื่องหนึ่งมายาวนานมักก่อให้เกิดแรงยึดโยงทางความเชื่อ เป็นเรื่องของความรู้ ความเข้าใจ ความศรัทธาที่ผ่านกระบวนการสั่งสม ซัดเกลามาเป็นระยะเวลายาวนาน

ทำไมมนุษย์จึงต้องรวมตัวกันมาคิด สร้างกระบวนการต่างๆ มารองรับความคิด ความเชื่อ

ของตนเองมากมายเช่นนี้ หรือว่ามนุษย์โดดเดี่ยวจึงต้องหาพวกพ้องวงศ์วานให้มาอยู่เป็นเพื่อนร่วมกลุ่มเดียวกัน หรือว่ามนุษย์มีแรงขับเพื่อเอาชีวิตรอด ต้องการความปลอดภัย ความมั่นคงและความต้องการภายในจิตใจที่สูงมาก

จะเป็นด้วยเหตุผลกลใดก็ตาม แต่สิ่งหนึ่งที่ปฏิเสธไม่ได้คือมนุษย์ต้องการอยู่รวมกลุ่มกัน ต้องการความช่วยเหลือ ต้องการความปลอดภัย ต้องการความมั่นคง ต้องการอยู่ให้รอด ดังนั้น จึงต้องคิด ต้องผลิตกฎเกณฑ์ กติกาต่างๆ เพื่อนำมาเป็นบรรทัดฐาน เป็นเสมือนแสงไฟส่องทางให้มนุษย์ไปรอดถึงจุดหมายทางความคิดให้ได้

ดังนั้นสรุปได้ว่าในแกนบ้านหลวงนั้น บ่งบอกความสัมพันธ์ในโหล่งได้ดังนี้

1. บ้านหลวง คือ บ้านเก่าของโหล่ง
2. บ้านหลวงตั้งอยู่กลางพื้นที่ราบที่กว้างใหญ่ที่สุดของโหล่ง และเป็นผู้ที่ครอบครองพื้นที่นาได้มากที่สุดมากกว่าหมู่บ้านอื่น
3. สมาชิกของบ้านหลวงเป็นผู้บุกเบิกตีฝาย ขุดลำเหมือง เพื่อดึงน้ำมาใช้ในพื้นที่นาของโหล่ง และมีความเข้าใจสภาพภูมิศาสตร์ของโหล่งสูงมาก จนสามารถสร้างเทคโนโลยีของการตีฝาย เพื่อรับมือกับปริมาณน้ำหรือความเชี่ยวชาญของกระแสน้ำ จนสามารถควบคุมปริมาณน้ำได้
4. บ้านขยาย จะขยายตัวข้ามทุ่งนาไปตั้งบ้านเรือนใหม่อยู่เชิงดอย เมื่อจะสร้างหอเสื่อบ้านใหม่ต้องมาแบ่งฝึจากบ้านเก่า
5. ในโหล่งๆ หนึ่งจะมีผีเมืองซึ่งสมาชิกของหมู่บ้านในโหล่งนั้นๆ ต้องมาเซ่นไหว้ร่วมกันทุกๆ ปี

บทที่ 6

เส้นทางการค้า: กาด¹ และการสร้างเขตเศรษฐกิจบนพื้นฐานความชำนาญ ด้านการผลิตเส้นทางการค้าทางน้ำและทางบก

ชนเผ่าลัวะที่กระจายตัวอาศัยอยู่ตามริมสองฝั่งของแม่น้ำปิง ได้ใช้เส้นทางน้ำปิงในการเดินทางค้าขาย แลกเปลี่ยนสินค้า ลัวะมีตลาดค้าขายตามริมแม่น้ำปิงมาก่อนยุคสมัยทริภุญไชย ตำนานพระธาตุลำปางหลวงกล่าวถึงบริเวณเวียงลำพูนแต่เดิมเป็นกาดลัวะมาก่อน แสดงว่าการค้าขายของลัวะมีมาก่อนการสร้างเมืองลำพูน เป็นการค้าขายทางน้ำ และน่าจะมีเครือข่ายอยู่ไม่น้อย

ในยุคทริภุญไชยนั้น ได้มีการพูดถึงความสัมพันธ์ระหว่างทริภุญไชย และรัฐละโว้ ในลุ่มน้ำเจ้าพระยา ในยุคนี้ได้มีเมืองสำคัญต่างๆสร้างริมแม่น้ำปิง อันได้แก่ เวียงมโน เวียงท่ากาน เวียงเกาะ เวียงฮอด เมืองเหล่านี้ทำหน้าที่เป็นจุดศูนย์กลางการค้าขาย รับซื้อสินค้าจากชุมชนรอบๆเมืองด้วย

ในยุคอาณาจักรเชียงใหม่นั้น เชียงใหม่เป็นศูนย์กลางของซื้อขาย แลกเปลี่ยนสินค้า จากรัฐดอนบน คือเมืองเชียงตุง ลิบสองปันนา ยูนนาน เชียงราย เชียงแสน ทางใต้และทางตะวันออกนั้น มีการค้าขายกันกับอยุธยาและพุกาม หงสาวดี เป็นต้น แม่น้ำปิงจึงเป็นทั้งเส้นทางการค้า และจุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญๆ ตลอดเส้นทางการค้าทางน้ำนี้ ได้เกิดเมืองที่เป็นศูนย์กลางการค้าขายขึ้นมาใหม่ ทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางกระจายสินค้าไปยังชุมชนต่างๆที่อยู่บนภูเขา เช่น เมืองสร้อย เมืองตีน ที่กระจายสินค้าไปยังดอยเต่า อมก๋อย ท่าสองยาง วังลุ่ม ศูนย์กลางการค้าที่สำคัญๆเป็นชุมทางกระจายสินค้าไปยังแม่สะเรียง แม่ฮ่องสอน ฝางปุ่นในประเทศพม่า เมืองระแหง ซึ่งเป็นปากประตูสู่ล้านนา เป็นจุดรับสินค้าจากเมืองมะละแหม่ง เมียววดี ในพม่า สินค้าจากอยุธยา และจากสุโขทัย ศรีลังกา ลัทธิ พินธุโลก

¹ กาด เป็นคำเมือง แปลว่า ตลาด

พ่อหลวงปี แก้วเสาคำ อายุ 74 ปี อดีตพ่อค้าวัวต่าง บ้านห้วย
ห้าง ต.ตะเคียนปม อ.ทุ่งหัวช้าง จ.ลำพูน

พ่ออยู่กับวัวต่างตั้งแต่อายุ 17 ตอนแรกตามญาติพี่น้องที่
เป็นพ่อค้าวัวต่างไปซื้อเหมียงแถวๆ ป่าแป๋ อ.แม่แตง บางครั้งก็ตาม
พ่อค้าวัวต่างไปต่างของทางเถิน ต่อมาพ่อเก็บเงินได้ก็ซื้อวัวมา
รับจ้างต่างของตัวเอง ส่วนใหญ่จะไปเป็นกลุ่มใหญ่ๆ กัน ตอนนั้นของ
ล่องน้ำปิงลงมาถึงวังลุง หมูพ่อค้าวัวต่างก็ไปรับจ้างกันที่วังลุงกันมาก

เส้นทางที่พวกเราไปรับจ้าง คือ รับจ้างพ่อเลี้ยงต่างเกลือไป
ส่งที่ อ.ปาย และไปที่แม่ฮ่องสอน จากแม่ฮ่องสอนก็ซื้อข้าวสารไป
ขายต่อที่แม่สะเรียง จากแม่สะเรียงมายังวังลุง ก็รับจ้างต่าง เกลือ
น้ำมันก๊าด แร่ต่างๆ จากเหมืองแร่

สมัยนั้นมีพ่อค้าวัวต่างเป็นพันๆ คน วัวต่างของหลายพัน
ตัวไปเป็นสายๆ ส่วนใหญ่สายทางวังลุง แม่สะเรียง แม่ฮ่องสอน คน
จะนิยมกันมาก เพราะวารถยนต์เข้ามาถึงแค่จอมทองเท่านั้น

คนที่อยากรวบถ้ามีวัวต่างก็มารับจ้างต่างของจากวังลุงไป
แม่สะเรียง วังลุงไปปางไม้แถวๆ ฮอด จอมทอง ตอนนั้นยังมีพวก
ปางไม้อยู่กันนัก ส่วนใหญ่ๆ รับจ้างต่างข้าวสาร และของกินต่างๆ
ไปขายตามปางไม้ คนนิยมไปรับจ้างต่างของไปขายทางแม่สะเรียง
แม่ฮ่องสอน เพราะหมูพ่อค้าเอาของไปขายต่อที่ผาปูน เข้าไปใน
พม่าอีก ส่วนใหญ่เป็นน้ำมันก๊าด ยารักษาโรค สบู่ ไม้ขีดไฟ

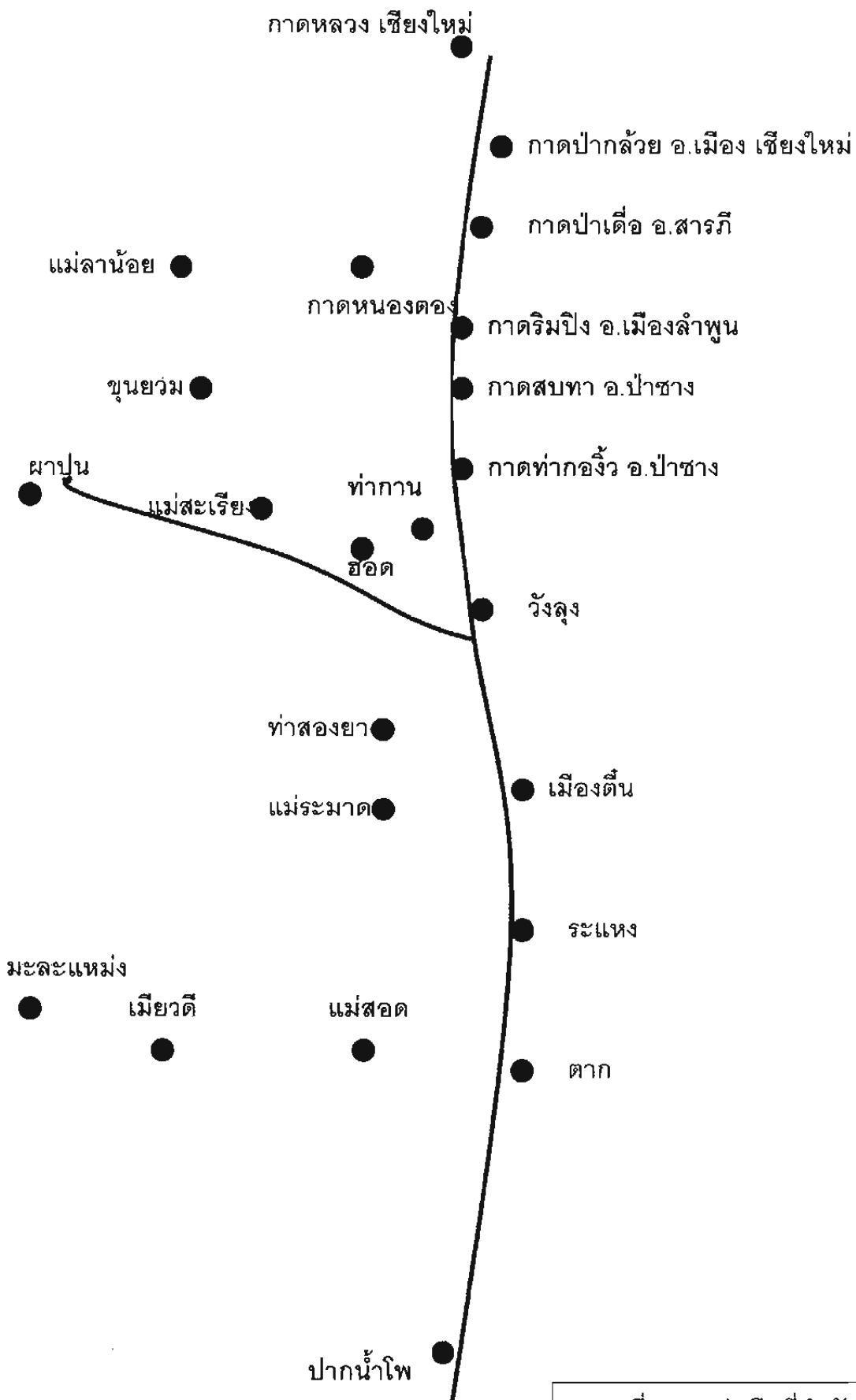
ตอนนั้นวังลุงเป็นศูนย์กลางการค้าขาย วัวต่างมีนัก เหมือน
สถานีขนส่ง ใครก็มารับจ้างกันที่นี่ พ่อเขาสร้างเขื่อนภูมิพล วังลุงก็
จมน้ำ คนรับจ้างต่างของก็ค่อยๆ หายไป มาหายกันไปหมดตอนที่
หลวงสร้างถนนจากจอมทองมาทางฮอด แล้วก็ไปแม่ฮ่องสอน หมู
พ่อค้าวัวต่างก็ไม่ทันรถ ก็เลยต้องเลิกกันไปในที่สุด พ่อได้เป็นพ่อค้า
วัวต่างทางแม่ฮ่องสอนอยู่ประมาณ 10 ปี

สินค้าที่เด่นของยุคนาน เชียงรุ่ง และเชียงตุงที่มีการซื้อขายโดยผ่านพ่อค้าฮ่อที่เข้ามาสู่ เชียงใหม่ ได้แก่ ผืน ไหม ขี้ผึ้ง เหล็ก และทองแดง สินค้าที่ซื้อกลับไป ได้แก่ ไม้ซิด น้ำมันก๊าด ตะปู เหล็ก และฝ้ายดิบ พวกพ่อค้าไทยใหญ่จะนำสินค้าจากเมืองต่างๆในรัฐฉาน พวกพริกแห้ง ยาสูบ ถั่วทอง กระดาษสา ผืน หอม กระเทียม ฯลฯมาขายยังเชียงใหม่ และซื้อประเภทปลาแห้ง เหล็ก ฝ้ายฝ้าย น้ำมันก๊าดกลับไป

มะละแหม่งเป็นแหล่งเกลือที่ส่งมาขายยังเชียงใหม่ รวมทั้งมาจากบางกอก และน่าน สินค้าฟุ่มเฟือยต่างๆ เช่น เสื้อผ้าต่างประเทศ กระຈกสองหน้า น้ำมันก๊าด ไม้ขีดไฟ เทียนไข จักรยาน ฯลฯ ถูกส่งมาจากบางกอก เชียงใหม่จะมีผลิตผลจากป่า เช่น ครั่ง หนังสัตว์ สีเสียด น้ำมัน กระเทียม ไม้สัก เป็นต้น พ่อค้าวัวต่างจะรับซื้อสินค้าต่างๆเหล่านี้ และนำไปกระจายยังหัว เมืองต่างๆ และไปสู่พื้นที่ห่างไกลในเขตภูเขา

บางครั้งตอนเชียงใหม่ไร้กษัตริย์และกลายเป็นเมืองร้าง แต่เมืองเล็กๆยังทำหน้าที่เป็น ศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนสินค้าเหมือนปกติ เชียงใหม่ในยุค 200 ปีที่ผ่านมา ก็กลับมาคึกคักอีกครั้งเมื่อผู้คนถูกกวาดต้อนจากที่อื่นในยุคเก็บผักใส่ซ้าเก็บข้าใส่เมือง โห่ส่งป่าซาง สันป่าตอง และหางดง เกิดกาดที่อยู่บนเส้นทางค้าขายทางน้ำเป็นจำนวนมาก เช่น กาดท่ากองจั่ว กาดสบ ทา ในอ.ป่าซาง กาดริมปิง อ.เมือง ลำพูน กาดบ้านเตี๋ย อ.สารภี จ.เชียงใหม่ กาดปากกล้วย อ. เมือง เชียงใหม่ กาดหนองตอง อ.หางดง หรือแม้กระทั่งกาดหลวง เมืองเชียงใหม่

ถึงจะมีทางรถไฟมาถึงเมืองเชียงใหม่แล้วก็ตาม ทว่าการค้าขายทางเรือก็ยังคงดำเนินต่อไป และมาสิ้นสุดลงเมื่อมีการสร้างเขื่อนภูมิพลเมื่อพ.ศ.2507 เส้นทางการค้าทางน้ำที่สำคัญๆ ของล้านนาได้จบสิ้นลงหลังจากมีผู้สัญจรบนสายน้ำนี้มาเป็นเวลาร่วมพันกว่าปี บ้านเมืองที่เคยเป็นศูนย์กลางการค้าขายได้จมหายไปอยู่ใต้ท้องน้ำ เหลือแต่ชื่อให้ได้คนรุ่นหลังได้เล่าขาน เส้นทางการค้าขายทางน้ำนี้ได้สร้างอานิสงส์ให้ชุมชนริมแม่น้ำปิง สามารถสถาปนา "กาด" ขึ้นมาได้ บากาดมีอายุร่วมสมัยกับการค้าขายทางน้ำ และยังทำหน้าที่กาดสืบจนถึงปัจจุบัน แต่บางกาดก็ยุติบทบาทตัวเองลง ดังเช่น กาดท่ากองจั่ว ซึ่งเดิมเป็นท่าเรือขนส่งข้าว และส่ง ของไปยังเมืองระแหงที่ใหญ่ที่สุดของป่าซาง ปัจจุบันคือ กาดเข้านันเป็นกาดเล็กๆ เท่านั้น

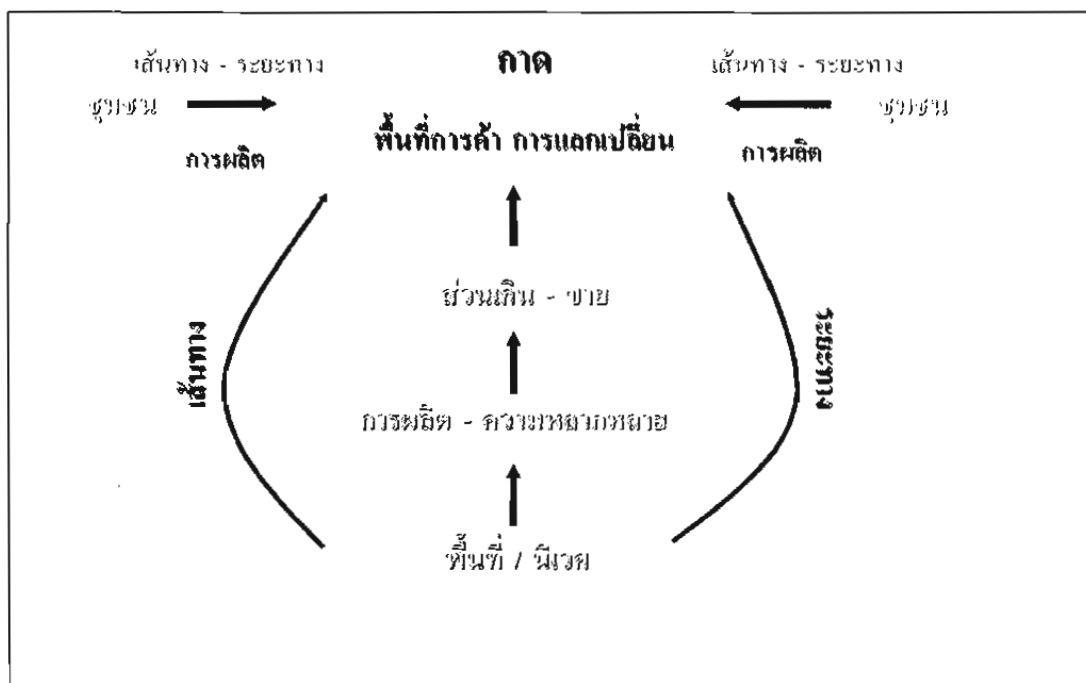
แผนที่กาต / ท่าเรือที่สำคัญริมแม่น้ำปิง

ทำไมกาตเหล่านี้จึงได้เติบโต และส่วนใหญ่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำปิง

คำตอบก็คือ

1. ตำแหน่งที่ตั้งของกาต กาตเหล่านี้ตั้งอยู่บนเส้นทางของการค้าขายทางน้ำปิง ซึ่งจะมีสินค้ามาลงได้สะดวก และเป็นจุดรับซื้อผลผลิตจากชุมชนได้สะดวก
2. ระยะทางจากเส้นทางทางการค้าไม้ไกล ระยะทางระหว่างกาตกับชุมชนไม้ไกล ยกตัวอย่างเช่น กาตท่ากอจิวห่างจากกาตสบทา 3 กิโลเมตร ผู้คนที่มาจับจ่ายที่กาตท่ากอจิว คือผู้คนที่ฝั่งป่าซาง และฝั่งสันป่าตอง ระยะทางไม่เกิน 3-4 กม. กาตสบทาเป็นชุมทางสินค้าที่ใหญ่ เป็นจุดที่แม่น้ำทาไหลลงมาสบกับแม่น้ำกวง ก่อนไหลลงสู่แม่น้ำปิง กาตสบทามีผู้คนทั้งจากอำเภอเมืองลำพูน บางตำบลของอำเภอแม่ทา คนจากป่าซางเข้ามาซื้อสินค้าเพื่อนำไปขายยังกาตอื่นๆ หรือกลับไปขายในชุมชนตนเอง กาตป่าซางห่างจากกาตสบทาประมาณ 5 กิโลเมตร กาตบ้านแคม ห่างจากกาตป่าซาง ประมาณ 5 กิโลเมตร ทั้งสามกาตนี้เป็นตัวถ่ายสินค้าต่อไปยังผู้คนที่อยู่ตอนในของป่าซาง ซึ่งเดินทางมาซื้อของที่กาต ระยะทางไม่เกิน 3 กิโลเมตร ในสมัยที่การคมนาคมยังไม่เจริญ ผู้คนบนภูเขาจากอำเภอทุ่งหัวช้าง ยังเดินทางเข้ามาซื้อเกลือที่กาตบ้านแคม ระยะทางไปกลับเดินเท้าประมาณวันครึ่ง
3. ความหลากหลายของสินค้าที่ขายในตลาด ความหลากหลายในที่นี้ คือสินค้าที่รับมาขายต้องครอบคลุมสินค้าเกือบทุกประเภทที่ชาวบ้านต้องการ และมีสินค้าที่ชาวบ้านปลูกไปขายที่กาตนี้หลากหลายชนิดเช่นกัน
4. ตัวกาตตั้งอยู่ใกล้พื้นที่การเพาะปลูกมากน้อยเพียงใด ความเข้มข้น หรือความถี่ของการผลิตมีมากน้อยเพียงใด ยกตัวอย่างเช่น ต.ทาซุมเงิน อ.แม่ทา อ.ป่าซาง และทางบ้านแป้น อ.เมือง ลำพูน เป็นแหล่งปลูกกระเทียมที่ขึ้นชื่อ นอกจากนี้ ยังเป็นแหล่งผลิตข้าวอันดับต้นๆของภาคเหนือ การปลูกผักมีมากมายหลายชนิด ทั้งผักพื้นเมือง และผักสายพันธุ์ใหม่ เช่น กะหล่ำต่างๆ บล็อกโคลี สลัด คื่นห่อ ยาสูบ การปลูกผักมีมากมายหลายหลายชนิด และมีฤดูเก็บเกี่ยวไล่เลี่ยกัน ทำให้กาตเหล่านี้มีสินค้าหมุนเวียนสู่มือผู้บริโภคไม่ขาดสาย ถึงแม้ว่าข้าว กระเทียมจะหายไปจากพื้นที่นี้ก็ตาม แต่ก็ยังมีพืชชนิดอื่นๆที่เข้ามาแทนที่อยู่ตลอดเวลา

5. ความชำนาญของผู้ผลิตโหล่งป่าซางสะท้อนเรื่องนี้ได้ดีที่สุด เพราะป่าซางมีคนยองซึ่งมีความชำนาญในการเพาะปลูก ไม่ว่าจะเป็นการปลูกข้าว ที่ทำให้มีการผลิตข้าวได้ในปริมาณสูง มีการปลูกกระเทียม เป็นคนที่มีความชำนาญในการขึ้นแปลงกระเทียม ให้ปลูกได้มาก และมีผลผลิตสูง และยังมี ความชำนาญในการทอผ้ามากที่สุด ในขณะที่เดียวกัน ชาวเมืงที่อาศัยอยู่ใกล้เคียงกันนั้น กลับไม่มีความชำนาญด้านการเกษตรมากเท่าชาวของคนเมืงมีความชำนาญในเรื่องการเป็นลูกเรือต่อเรือต่อแพ ขึ้นล่องค้าขายทางน้ำ คนเมืงที่ป่าซางจะมีอาชีพรับจ้างขนถ่ายสินค้าทางเรือ สิ่งขึ้นชื่อของชาวเมืง ก็คือการทำขนมเส้น แม้ชาวยองอยู่ใกล้ๆชาวเมืงก็ไม่มี ความชำนาญในเรื่องนี้ และชาวเมืงก็ไม่มี ความชำนาญในการทอผ้าเหมือนคนยอง
6. มีการแลกเปลี่ยนสินค้าภายในโหล่ง/ข้ามโหล่งการแลกเปลี่ยนสินค้าจะ เกี่ยวพันกับเรื่องความหลากหลายของผลผลิต นำไปสู่การแลกเปลี่ยนสินค้ากับโหล่งอื่น หรือภายในโหล่ง เพราะว่าภูมิศาสตร์ของแต่ละถิ่นจะไม่เหมือนกัน

กาดประจำโฮ่ง

ในโฮ่งๆหนึ่งนั้นจะมีกาดประจำโฮ่งอยู่ 1 กาด บางพื้นที่อาจจะมีมากกว่า 1 กาดขึ้นไป ดังตารางต่อไปนี้

ตารางแสดงจำนวนกาดในแต่ละพื้นที่ในแอ่งเชียงใหม่ - ลำพูน

อำเภอ	กาด	กาดนัด	จำนวนตำบล ที่มาซื้อ-ขายที่ กาด
ป่าซาง	24	1	11
ทุ่งหัวช้าง	1	1	3
สารภี	7	1	4
หางดง	5	2	4
เมืองลำพูน	7	1	5
สันป่าตอง	6	1	4
แม่วาง	1	1	1
แม่ทา	6	1	5

ที่มา : ข้อมูลภาคสนาม ปี 2549

จากตารางกาด และตารางที่ชนิดพืชข้างล่างนี้ แสดงให้เห็นว่าแต่ละโฮ่งมีกาดประจำโฮ่ง และโฮ่งที่มีการเพาะปลูกพืชที่หลากหลายชนิด ปลูกพืชตลอดปีจะมีจำนวนกาดมากตามไปด้วย

ตารางแสดงชนิดพืชที่ผลิตในแต่ละพื้นที่

พื้นที่	ชนิดพืช
อ.สารภี	ผักคีนช่าย , ผักบุ้ง , คื่นห่าน , กระหล่ำ , ผักชีฝรั่ง
อ.เมืองลำพูน	ผักสลัด , ผักกวางตุ้ง , มะเขือเทศ , แดงกวา , มะระ
อ.หางดง	แตงโม , ผักบุ้ง , ผักสลัด , กวางตุ้ง , คื่นห่าน
อ.สันป่าตอง	ผักกวางตุ้ง , แดงกวา , แคนตาลูป , ข้าวโพด , มะเขือเทศ , ถั่วและ , ถั่วเหลือง
อ.แม่วาง	หอมหัวใหญ่ , ข้าวโพด , ผักกวางตุ้ง , ถั่วและ
อ.ป่าซาง	กระเทียม , ผักกวางตุ้ง , แดงกวา , มะเขือ , มะเขือเทศ , ข้าวโพด
อ.แม่ทา	ข้าวโพดอ่อน , กระเทียม , ผักกวางตุ้ง , หอมแดง
อ.ทุ่งหัวช้าง	มันอาลู

ตารางกาตที่แสดงให้เห็นเป็นเพียงกาตที่อยู่ประจำที่ และผู้ซื้อต้องเดินทางเข้าหาผู้ขายที่อยู่ในกาตเอง แต่มีลักษณะการขายที่ผู้ขายเคลื่อนที่ไปหาลูกค้าตามสถานที่ต่างๆ คือ การที่ผู้ขายนำสินค้าใส่รถจักรยานยนต์ที่ดัดแปลงเพื่อให้บรรทุกสินค้าได้มากขับออกไปขายตามจุดต่างๆ ชาวบ้านเรียกลักษณะการขายอย่างนี้ว่า “กาตแป็บๆ” หรือ “แม่ค้าแป็บๆ” (เรียกตามเสียงแตรของจักรยานยนต์) โดยผู้ขายจะซื้อสินค้าทั้งของสด และของแห้ง รวมทั้งผักนานาชนิดมาจากกาตประจำโหล่ง ที่มีสินค้าหลากหลายชนิด ราคาไม่แพงเกินไปนัก . แม่ค้าแป็บๆ แต่ละคนจะกำหนดเส้นทางค้าขาย โดยไม่ทับเส้นทางกัน แม้ว่าจะเข้าไปขายในหมู่บ้านเดียวกันก็ตาม ก็จะไม่ขายในเวลาเดียวกัน บางครั้งเมื่อสินค้าที่ซื้อมาจากหมดไปแล้ว แม่ค้าเหล่านี้จะเข้าไปซื้อสินค้าทางเกษตร เข้าไปในแปลงผักของชาวบ้าน หรือข้าวปลาอาหารชนิดอื่นๆเพื่อเอาไปขายต่อ

จำนวนเงินที่แม่ค้าแป็บๆใช้ในการซื้อของเพื่อเร่ขายในแต่ละวันมีจำนวนสูงถึง 5,000-7,000 บาท ชาวบ้านทั่วไปนิยมซื้อของจากแม่ค้าแป็บๆ เพราะคิดว่ราคาถูกกว่าซื้อตามกาดทั่วไป และสะดวกสบายเพราะมาขายให้ถึงที่

ตารางแสดงจำนวนแม่ค้าแป็บๆ เส้นทางการขาย และเงินหมุนเวียน

ชื่อกาด	อำเภอ	จำนวน แม่ค้า แป็บๆ	เส้นทางค้าขาย	จำนวนเงินซื้อ ของ/วัน
กาดโกมุ่ม	สารภี	20-30	ด.ยางเน้ง	5,000.-
กาดป่าเดื่อ		40-50	ด.ขี้มุ่ม, ด.สันทราย, ด.ขุนคง	5,000-6,000
กาดเทศบาลหางดง	หางดง	50-60	ด.หางดง, ด.น้ำแพร่ , ด.หนองแก้ว	5,000-6,000
หนองตอง/ตันโซค		50-60	ด.หนองตอง	5,000-6,000
ริมปิง	อ.เมือง ลำพูน	50-60	ด.หนองตอง,ด.ริมปิง ด.สันตันธง	5,000
หนองดอก		70-80	อุโมงค์/ประตูป่า	7,000-8,000
อุโมงค์		50-60	ด.อุโมงค์, .หนองช้าง คื่น	5,000
กาดบ้านแม่	สันป่าตอง	50-70	ด.บ้านแม่ และ ใกล้เคียง	7,000
กาดมะจำโรง		40-50	สันป่าตอง/มะขาม หลวง	7,000
กาดตันแหน		40	ด.แหน/บ้านสามหลัง	6,000-7,000
กาดก๊วแล่น้อย	สันป่าตอง	50 - 70	ด.ป่าซาง, อ.เมือง ลำพูน	6,000 – 7,000
บ้านกาด	แม่วาง	30-40	บ้านกาด และใกล้เคียง	5,000-6,000
กาดสบทา	ป่าซาง	60-70	อ.ป่าซาง, อ.เมือง ลำพูน	6,000-7,000

ที่มา: ข้อมูลภาคสนาม พ.ศ. 2549

จากตารางแม่ค้ากาดแป็บๆ เราสามารถชี้ให้เห็นเศรษฐกิจโหล่งได้ ว่าเศรษฐกิจแต่ละโหล่งแตกต่างกันอย่างไร การมีแม่ค้ากาดแป็บๆจำนวนมากสามารถชี้ให้เห็นได้ว่า

1. การผลิตของพื้นที่นั้นมีความเข้มข้นมาก
2. เกิดการซื้อขายกันระหว่างโหล่ง
3. มีการกระจายตัวของสินค้าสูง
4. เส้นทางการค้าขายใหม่เปิดเพิ่มมากขึ้น

วันเพ็ญ หมีแก้ว อายุ 45 ปี เป็นแม่ค้ากาดแป็บๆ มา 19 ปี

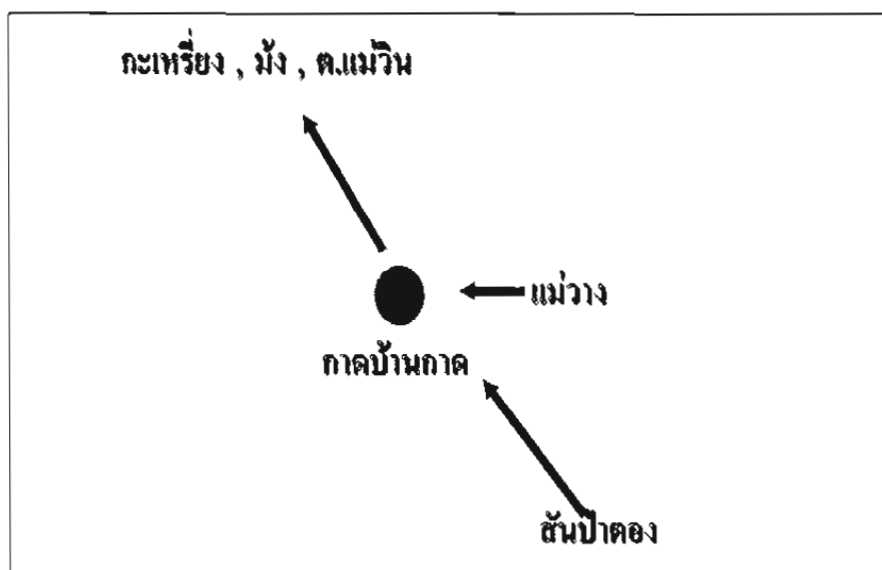
เป็นคนบ้านหนองสร้อย ต.มะกอก อ.ป่าซาง เริ่มเป็นแม่ค้าแป็บๆ เมื่ออายุ 25 ปี โดยสืบทอดกิจการจากพี่ของสามี โดยตอนแรกตามพี่ของสามีไปซื้อของและขายของตามบ้านต่างๆ ต่อมาพอมีประสบการณ์ก็แยกหาเส้นทางค้าขายเอง พอพี่สามีเลิกขายก็ได้เส้นทางค้าขายอีก

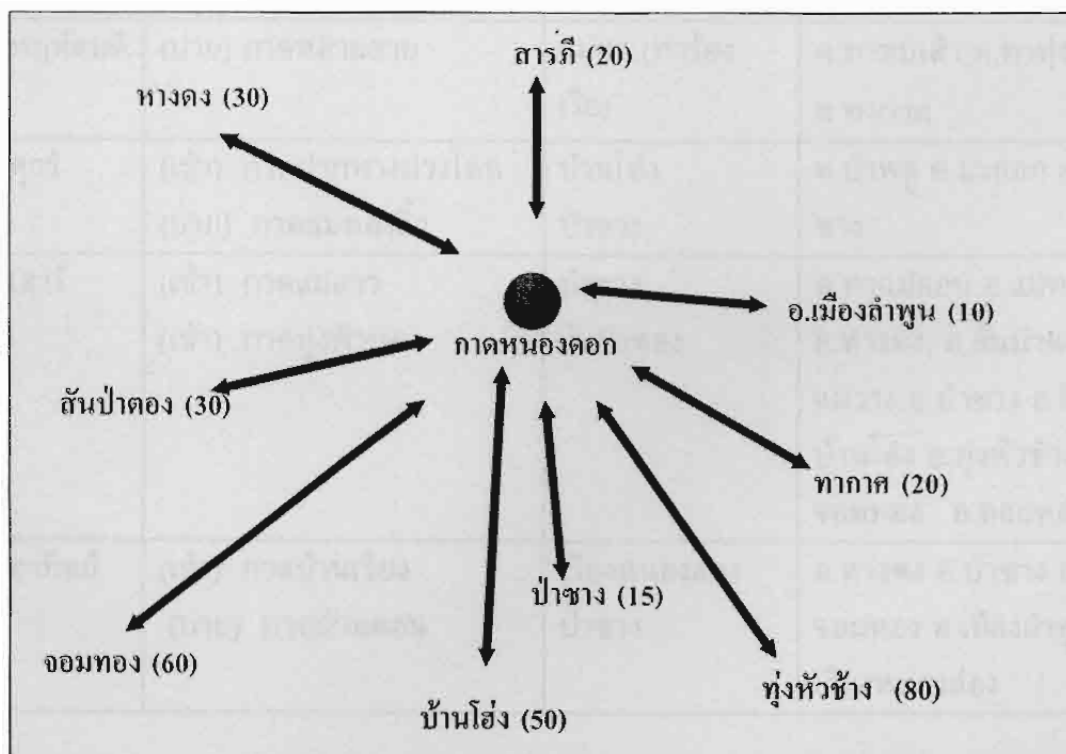
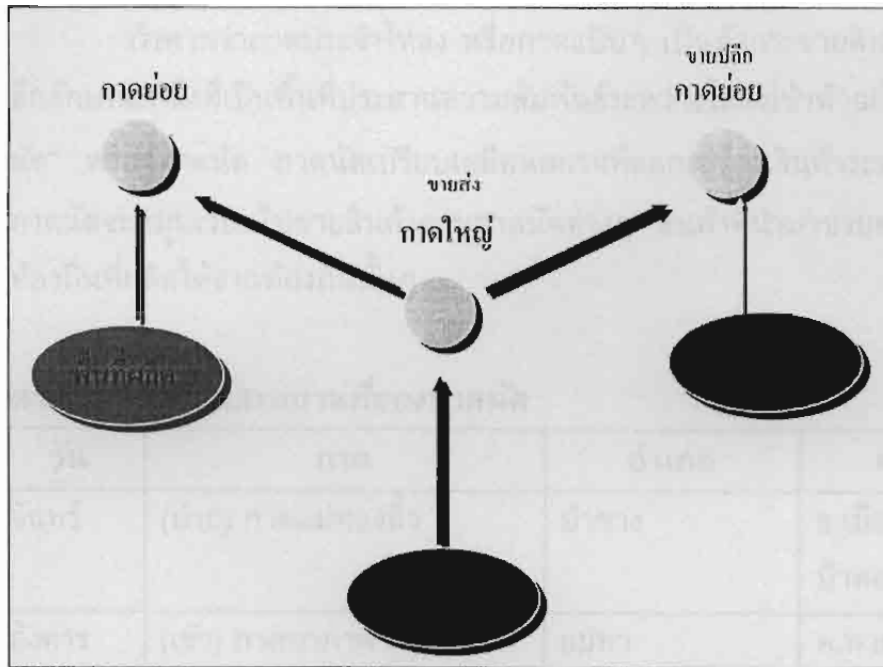
ป่าเพ็ญไปรับของที่กาดสบทาประมาณ ตี 5 ซื้อของมาขายวันละ 5,000 – 6,000 บาทของที่ซื้อจะเป็นพวกหมู ปลา เนื้อ ผักต่างๆ ของแห้ง ขนม อาหารปรุงสำเร็จรูป ผลไม้ต่างๆ ของทั้งหมดจะแบ่งไว้ในถุงเล็กๆ แยกขายถุงละ 5 – 10 บาท ถ้าช่วงของป่าออก เช่น เห็ดถอบ ผักหวาน จะมีพ่อค้าไปรับซื้อมาจาก อ.ลี้ อ.ทุ่งหัวช้าง มาขายที่กาดสบทา ป่าเพ็ญจะเอาของป่ามาแบ่งขายเป็นถุงเล็กๆ ราคาประมาณ 25 บาท ส่วนใหญ่ผักจะมาจากสันป่าตอง ป่าซาง อ.เมืองลำพูน ขนมเส้นมาจากบ้านหนองดู่

ของทุกอย่างจะบรรจุลงในช่อง 2 ใบ ใช้ไม้คานพาดแข่งไว้ท้ายรถมอเตอร์ไซด์ ป่าเพ็ญแบกน้ำหนักของวันละ 140 – 180 กิโลกรัม เมื่อจัดของทุกอย่างครบแล้ว ป่าเพ็ญเริ่มขายของเวลา 8.30 น. โดยเริ่มต้นที่บ้านฉางข้าวซอยเหนือ โดยมีจุดจอดขายของ 5 จุด แต่ละจุดใช้เวลาประมาณ 10 – 15 นาที ที่บ้านนี้จะมารบแคบหมูไปขายต่ออีก จากนั้นก็ไปขายยังบ้านฉางข้าวซอยใต้ อีก 3 จุด แล้วต่อไปยังบ้านป่าห้า บ้านใหม่ บ้านกวม ป่าตอง ต.เหมืองจี้ อ.เมืองลำพูน และบ้านหมูเป้ง ต.ทาซุมเงิน อ.แม่ทา และมาสิ้นสุดที่บ้านหนองสร้อย ต.มะกอก อ.ป่าซาง เมื่อตอนบ่าย 2 จบการค้าขายในวัน

เอามอเตอร์ไซด์ใส่ของขายประหยัด เติมน้ำมันเติมถังหมดเงินประมาณ 80-90 บาท ใช้ได้ 3 วัน ถ้าไรจากการค้าขายไม่ต่ำกว่าวันละ 500 บาท ชาวบ้านจะขอซื้อของจากกาดแป็บๆ เพราะว่ามีของให้เลือกหลายอย่าง ราคาไม่แพง ขายกาดแป็บๆ มา 19 ปี ไม่เคยขายทับเส้นทางกับแม่ค้าอื่นเลย เพราะทุกคนรู้เวลาของตัวเองดี จะเข้าหมู่บ้านช่วงไหน และขายตรงจุดไหน บ้านหนึ่ง มีค้าแป็บๆ เข้าไม่ต่ำกว่า 4-5 ราย ทุกรายไปขายไม่ตรงกันเลย

เมื่อทราบว่าแม่ค้าแป็บๆเป็นตัวกระจายสินค้า ทำให้มีคำถามต่อไปว่าสินค้าต่างๆนั้น
ออกจากพื้นที่การผลิต และเข้าสู่ตลาดได้ด้วยวิธีใด จากการสำรวจภาคสนามพบว่าสินค้าทุก
ชนิดเป็นสินค้าที่หมุนเวียนอยู่ภายในท้องถิ่น แม่ค้าแป็บๆเป็นผู้รับซื้อสินค้าจากแม่ค้าในภาค
ตามโหล่ง ไม่ได้ไปซื้อสินค้าจากตลาดค้าส่งแหล่งใด โดยปกติแล้วเราพบว่าสินค้าที่ออกจาก
แหล่งผลิตจะถูกส่งไปยังภาคใหญ่ที่เป็นภาคค้าส่ง จากนั้นแม่ค้าจะไปรับซื้อจากภาคใหญ่นั้นเพื่อ
นำมาขายต่ออีกครั้ง จากข้อมูลสำรวจโหล่งสารภี ป่าซาง แม่วาง สันป่าดอง หางดง ซึ่งเป็น
โหล่งที่มีการเพาะปลูกพืชอย่างเข้มข้นนั้น พบว่าพืชผักต่างๆจะถูกส่งไปยังภาคในท้องถิ่นเป็น
หลัก บางครั้งก็จะถูกส่งไปยังภาคหนองดอกลง ซึ่งเป็นภาคประจำจังหวัดลำพูนในตัวเมืองลำพูน
และแม่ค้าจากภาคย่อยๆอาจจะไปรับซื้อของมาจากภาคหนองดอกลงอีกครั้ง

ถ้าหากว่ากาดประจำโหล่ง หรือกาดแป็บๆ เป็นตัวกระจายสินค้าภายในโหล่ง ยังมีกาดอีกลักษณะหนึ่งที่เป็นพื้นที่ประสานความสัมพันธ์ระหว่างโหล่งเข้าด้วยกัน กาदन้นคือ "กาदनัต" หรือตลาดนัด กาदनัตเปรียบเสมือนสถานที่แลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างโหล่ง แม่ค้า พ่อค้า กาदनัตจะหมุนเวียนไปขายสินค้าตามกาदनัตต่างๆ สินค้าที่นำมาขายส่วนใหญ่นั้น จะเป็นสินค้าท้องถิ่นที่ผลิตได้จากท้องถิ่นนั้นๆ

ตารางแสดงวันและสถานที่ของกาदनัต

วัน	กาด	อำเภอ	คนที่มาเข้ากาด
จันทร์	(บ่าย) กาดแม่ทองลิว	ป่าซาง	อ.เมืองลำพูน, หางดง, สันป่าตอง, แม่ทา, ป่าซาง
อังคาร	(เช้า) กาดทาภาศ (บ่าย) กาดบ้านแป้น	แม่ทา เมืองลำพูน	ด.ทาภาศ, ด.ทาทุ่งหลวง
พุธ	(เช้า) กาดหนองเกิด (บ่าย) กาดแม่ทองลิว	ป่าซาง ป่าซาง	ด.หนองเกิด อ.เมืองลำพูน, หางดง, สันป่าตอง, แม่ทา
พฤหัสบดี	(บ่าย) กาดหล่ายสาย	แม่ทา (ทาร์องเรือ)	ด.ทาสบเส้า ด.ทาทุ่งหลวง ด.ทาภาศ
ศุกร์	(เช้า) กาดปากทางม่วงโดน (บ่าย) กาดแม่ทองลิว	บ้านโฮ้ง ป่าซาง	ด.ป่าพลู ด.มะกอก อ.ป่าซาง
เสาร์	(เช้า) กาดแม่อาว (เช้า) กาดทุ่งฟ้าบด	ป่าซาง สันป่าตอง	ด.ทาแม่ลอบ อ.แม่ทา อ.หางดง, อ.สันป่าตอง อ.แม่วาง อ.ป่าซาง อ.ลี้ อ.บ้านโฮ้ง อ.ทุ่งหัวช้าง อ.จอมทอง . อ.ดอยหล่อ
อาทิตย์	(เช้า) กาดบ้านเวียง (บ่าย) กาดบ้านดอน	เวียงหนองล่อง ป่าซาง	อ.หางดง อ.ป่าซาง อ.จอมทอง อ.เมืองลำพูน เวียงหนองล่อง

จากตารางกาดนัดพบว่าชุมชนจะจัดวันเข้ากาดเวียนรอบใน 1 สัปดาห์ กาดนัดที่เกิดขึ้นพบว่าจะมีการเข้ามาซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าของคนต่างแหล่ง ยกตัวอย่างเช่น กาดนัดเวียงหนองล่อง จะเป็นการแลกเปลี่ยนของคนในเขต อ.สันป่าตอง อ.หางดง อ.แม่วาง และพ่อค้าส่วนใหญ่เมื่อขายมาที่กาดนัดบ้านเวียงในตอนเช้าแล้ว จะย้ายมาขายที่กาดนัดบ้านดอนในตอนบ่ายในสมัยก่อนกาดนัดจะเข้าทั้งวัน สินค้าที่ชาวบ้านนำมาแลกเปลี่ยนซื้อขายจะเป็นสินค้าในภาคเกษตรกรรม และหัตถกรรมของแต่ละท้องถิ่น ปัจจุบันสินค้าภาคเกษตรลดลง กาดนัดที่เดิมนั้นขายวัว – ควายและสินค้าเกษตรจึงค่อยๆ ถูกแทนที่ด้วยสินค้าจากโรงงาน แต่อย่างไรก็ตามก็ยังพบว่ามีสินค้าทางการเกษตรจากแหล่งต่างๆ เข้ามาขายในกาดนัดอยู่บ้าง ถึงแม้จะไม่มากเท่าในอดีตก็ตาม

เขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมบนพื้นฐานความชำนาญด้านการผลิต

หากมองว่ากาดคือภาพสะท้อนให้เห็นถึงเศรษฐกิจของแหล่งว่าเป็นอย่างไรนั้น ก็ต้องศึกษาต่อไปว่าศักยภาพ และคุณภาพของของคนในพื้นที่นั้นๆ เป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาแหล่งหรือไม่ อย่างไร ตารางชาติพันธุ์ และลักษณะเด่นของงานหัตถกรรมของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์สะท้อนให้เห็นถึงคำตอบบางประการได้เช่นกัน

ตารางแสดง หัตถกรรมเฉพาะถิ่นและลักษณะการขาย

พื้นที่	หัตถกรรม	ลักษณะการขาย
ด.บ้านแป้น ด.หนองหนาม อ.เมืองลำพูน	หมวกจักสาน , อีฐบล็อก , โต๊ะหินอ่อน , ท่อปูน	ขายส่ง จังหวัดทาง ภาคเหนือตอนล่าง และภาค อีสาน , ขายในท้องถิ่น
อ.แม่ทา	ทำตุ้มไม้ , แกะสลักไม้ , ทอผ้า กะเหรี่ยง	ขายในท้องถิ่น , ขายส่งต่อ นายทุนบ้านถวาย
ด.บ้านปวง อ.ทุ่งหัวช้าง	ทอผ้าไหมยกดอก , ทอผ้า กะเหรี่ยง	ขายส่งนายทุน
อ.ป่าซาง	ผ้าทอ , ผ้ามัดย้อม , ผ้าบาติก	ขายท้องถิ่น และขายส่ง
บ้านธิ บ้านม้า ทุ่งยาว จำ บอน บ้านแจ่ม ลำพูน	เฟอร์นิเจอร์ไม้ , กระจก	ขายท้องถิ่น , ขายส่ง , เร่ ขายต่างจังหวัด
เหมืองกุง หางดง	ปั้นหม้อ น้ำดิน	ขายในท้องถิ่น , ขายส่ง
หารแก้ว หางดง	เครื่องปั้นดินเผา (ใช้การดี)	ขายในท้องถิ่น , ขายส่ง
บ้านคำหนัก สารภี	ทำที่นอน	ขายส่ง
บ้านสันต้นกอก สารภี	ทำโคมกระดาด ัตตลาย	ขายในท้องถิ่น , ขายส่ง
กัวแลน้อย กัวแลหลวง สัน ป่าดอง	แกะสลักไม้	ขายในท้องถิ่น , ขายส่ง
ขุนคอง หางดง	จักสาน	ขายในท้องถิ่น , ขายส่ง
บ้านดอนเปา แม่วาง	ทำร่ม	ขายในท้องถิ่น , ขายส่ง
บ้านร้องตีมีด บ้านกลาง แม่ วาง	ทำมีด	ขายในท้องถิ่น , ขายส่ง

กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆที่อาศัยอยู่ในแอ่งเชียงใหม่ ลำพูนนั้นต่างก็มีทักษะและความชำนาญในการผลิตงานฝีมือ งานเชิงช่างที่เป็นเอกลักษณ์ของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ของตนเอง เช่น ลัวะจะเก่งเรื่องตีเหล็ก จักสาน ลื้อจะมีความชำนาญในการทำแคบหมู ทอผ้า ยองจะชำนาญในการตีมีด

ทอผ้า ไทเขินจะทอผ้า บั้นเคื่องปั่นดินเผา ทำการเกษตร ฯลฯ นี่คือตัวอย่างที่หยิบยกมาให้เห็นถึงเอกลักษณ์เฉพาะของบางกลุ่มเท่านั้น

ความชำนาญในการผลิตนั้น ถ้าหากเป็นเรื่องงานฝีมือแล้ว ก็คงจะถ่ายทอดให้แก่เผ่าพันธุ์ของตนเองเป็นหลัก ทักษะความชำนาญในการผลิตถูกพัฒนาโดยการสั่งสมความรู้ความสามารถจากรุ่นสู่รุ่น ในบางครั้งก็มีการแลกเปลี่ยนความรู้ข้ามเผ่าพันธุ์ และค่อยๆต่อยอดองค์ความรู้นั้น กลายเป็นองค์ความรู้เฉพาะถิ่น ยกตัวอย่างเช่น คนบ้านม้า อำเภอบ้านธิ จังหวัดลำพูน ซึ่งเป็นชาวยองที่บรรพบุรุษถูกกวาดต้อนมาจากเมืองยอง ประเทศพม่าเมื่อ 200 ปี ก่อน เป็นผู้ฝีมือดีเยี่ยมในการประกอบตู้ไม้สัก จนเป็นเอกลักษณ์ของตู้ไม้จาก จังหวัดลำพูน เพราะพ่อค้าบ้านม้านั้นได้สร้างเครือข่ายการค้าไว้ทั่ว จังหวัดลำพูน

ต่อมาเมื่อมีไม้สักน้อยลง จึงพัฒนามาเป็นตู้ไม้อัด พัฒนารูปร่างให้ทันสมัยขึ้น และเปิดตลาดการค้าไปทั่วภาคเหนือ โดยออกเร่ขายไปตามจังหวัดต่างๆ หรือแม้กระทั่งข้ามภาคไปผลิตตู้ขายทางภาคอีสาน ลูกเขย หรือสะใภ้ที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านใกล้เคียง เช่น บ้านจำบอน ท่งยาวจะเข้ามาฝึกทักษะในการประกอบตู้ เรียนรู้เส้นทางๆการค้า และการติดต่อกลุ่มลูกค้า โดยใช้วิธีการติดตามเครือญาติเหล่านี้ไปตามที่ต่างๆ เมื่อมีความชำนาญในการประกอบตู้ และหาตลาดได้เองแล้ว จึงเพิ่มตัวสินค้าใหม่ๆเข้าไป คือการรับจ้างติดกระຈก โดยแรกเริ่มเดิมทีนั้นสินค้าตู้ไม้กระຈกปิดประตู หน้าต่างจะถูกนำออกไปขายโดยการบรรทุกอยู่บนหลังจักรยาน แล้วพ่อค้าจะถีบจักรยานนำไปขายยังที่ต่างๆ ต่อมา ค่อยๆสะสมทุนซื้อรถจักรยานยนต์ และเปลี่ยนไปเป็นรถยนต์ ซึ่งสามารถบรรทุกของไปขายได้ไกลมากกว่าเดิม ปัจจุบัน บ้านม้ากลายเป็นศูนย์กลางในการส่งออกตู้ไม้คดวาวที่ใหญ่ที่สุดในภาคเหนือ

ด้านความชำนาญเรื่องการทอผ้าฝ้ายของชาวยองในอำเภอบ้านธิ ที่สามารถค่อยๆพัฒนาทักษะการผลิตผ้าทอ จนปัจจุบันอาจกล่าวได้ว่า บ้านธิ คือ ศูนย์กลางการทอผ้า การเย็บผ้าพื้นเมือง อันตบตันๆ ของภาคเหนือ แต่เดิมนั้นชาวยองทอผ้าฝ้ายขึ้นมาใช้ในครัวเรือน ไม่ว่าจะเป็นผ้าถุง ผ้าคลุมไหล่ ผ้าผืนสำหรับตัดเสื้อ ต่อมาเมื่อมีเจ้าของร้านขายผ้าทอพื้นเมืองที่อำเภอบ้านธิรับผ้าของชาวบ้านมาขาย จนเป็นสินค้าขึ้นชื่อของ อ.บ้านธิ ในยุคนั้น ต่อมาเมื่อมีการตัดถนนซุบเปอร์ไฮเวย์ขึ้นใน พ.ศ. 2510 รถประจำทางสายต่างๆ ไม่ผ่านอำเภอบ้านธิอีก จึงทำให้การทอผ้าพื้นเมืองหยุดชะงักไปช่วงหนึ่ง

ต่อมาในช่วง พ.ศ. 2530 รัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ประกาศปีท่องเที่ยวไทยขึ้น กิจกรรมทอผ้ากลับมารุ่งเรืองอีกครั้ง ชาวบ้านทอผ้าและขายเอง โดยพยายามดึงดูดนักท่องเที่ยวให้เข้ามาเที่ยวในหมู่บ้าน การทอผ้าถูกยกระดับและพัฒนาฝีมือไปสู่ผลิตภัณฑ์ในรูปแบบอื่นๆ อีกมาก นอกจากนี้ยังมีการแบ่งงานกันทำ กระจายไปผลิตตามหมู่บ้านต่างๆ ตามแต่ว่าเจ้าของผู้ผลิตจะวางสายการผลิตในหมู่บ้านไหนบ้าง ดังนั้นจะพบได้ว่าการแบ่งงานกันทำตั้งแต่ ทอผ้า

ตัดผ้า เย็บประกอบเป็นตัวเสื้อ กางเกง ย้อมผ้า รีดผ้า ถูกกระจายไปทั่วในอำเภอป่าซาง และเข้าไปสร้างงานให้แก่ชาวบ้านทาง ต.ทาขุมเงิน อ.แม่ทา ต.แม่ก้ำ อ.สันป่าตอง ต.หนองตอง อ.หางดง ต.ดอยหล่อ อ.ดอยหล่อ

ความละเอียดในการจัดสรรงานลงสู่หมู่บ้านต่างๆ ในรูปแบบการแบ่งงานให้แก่หมู่บ้านทำไม้ซ้ำกัน ถือว่าเป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์ของการแบ่งงานและกระจายงานกันทำ จนชุมชนสามารถรู้ถึงขีดความสามารถในความชำนาญของผู้ผลิต และยังสามารถสร้างเครือข่ายของผู้ผลิตอันกว้างขวาง ปัจจุบัน ต.ดอนหลวง อันมีบ้านดอนหลวง และบ้านหนองเงือก เป็นหมู่บ้านหลักในการผลิต ได้จัดงานถนนคนเดินโดยได้รับการสนับสนุนจาก อบต. ซึ่งมีการปิดถนนในหมู่บ้านเพื่อวางขายสินค้าในราคาถูก ซึ่งถือว่าเป็นการกระตุ้นยอดขาย การประชาสัมพันธ์สินค้าและแหล่งผลิต ที่ชาวบ้านจัดการกันเอง ในขณะเดียวกันชาวบ้านมีการจัดที่พักแบบ Home Stay บริการนักท่องเที่ยวและผู้ดูงานจากถิ่นอื่นได้เข้าพัก เพื่อศึกษาการทำงานของกลุ่มทอผ้า และต้องการเรียนรู้ศิลปวัฒนธรรมของชาวยอง

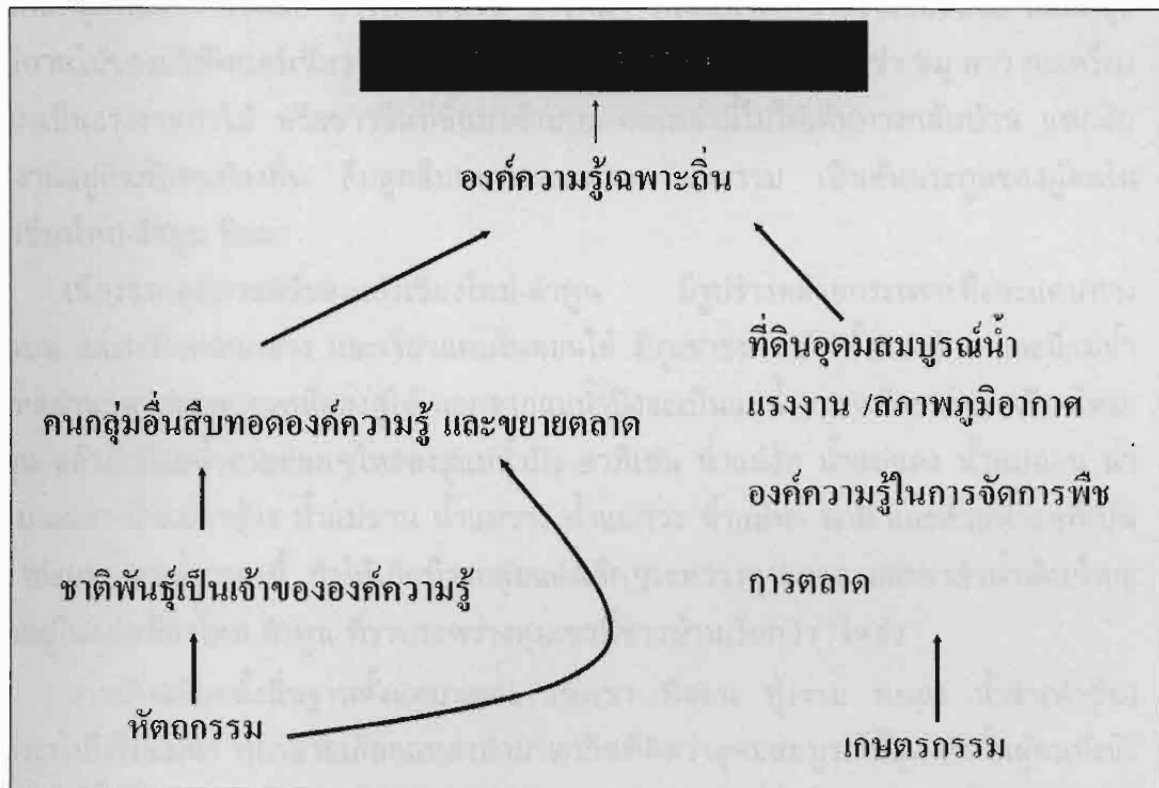
ในเรื่องทักษะความชำนาญในด้านการเกษตรนั้น ความรู้ ความเข้าใจเรื่องดินฟ้าอากาศ ความสามารถในการจัดสรรแรงงาน และความรู้เกี่ยวกับพืชพันธุ์ต่างๆที่เพาะปลูก รวมทั้งการบริหารจัดการน้ำที่ดี น่าจะเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้คนในท้องถิ่นมีความรู้ ความชำนาญในการจัดการด้านการผลิต ความรู้เรื่องภูมิศาสตร์ไม่ใช่เรื่องที่ใครจะเข้าใจได้ง่าย ต้องใช้การสัมผัสประสบการณ์ ลองผิดลองถูก

ดังชาวบ้านอำเภอแม่วาง ที่มีความสามารถขึ้นแปลงหอมให้ได้มากที่สุดในพื้นที่เพาะปลูก และสามารถวางความถี่ของการปลูกหอมต่อแปลง เพิ่มปริมาณการปลูกหอมหัวใหญ่ให้ได้มากที่สุด แต่เดิมนั้นผลผลิตหอมหัวใหญ่ออกมามากที่สุดในช่วงเดือนมีนาคม และเมษายน ซึ่งจะมาชนกับหอมหัวใหญ่ที่ผลิตจากจังหวัดกาญจนบุรี และอำเภอฝาง เชียงใหม่ ทำให้ปริมาณหอมล้นตลาด ราคาตก ชาวบ้านประสบปัญหาการขาดทุน ถึงแม้รัฐบาลจะออกนโยบายจำกัดพันธุ์หอมหัวใหญ่และพื้นที่การเพาะปลูกแล้วก็ตาม ก็ยังมีปัญหาราคาหอมตกต่ำ ดังนั้นชาวบ้านที่แม่วางจึงเริ่มปรึกษาหาทางออก และมีข้อสรุปว่าสมาชิกที่กินน้ำจากฝายแม่วาง ผู้ใดที่จะปลูกทั้งข้าวและหอมหัวใหญ่ จะต้องเลื่อนการปลูกข้าวนาปีออกไป หรือไม่ปลูกข้าวนาปีเลย เพื่อที่จะได้ใช้ช่วงเวลานั้นปลูกหอม แล้วหันมาปลูกข้าวช่วงนาปรังแทน เพื่อให้ช่วงเดือนกันยายนชาวบ้านสามารถปลูกหอมหัวใหญ่ และเก็บเกี่ยวในช่วงเดือนธันวาคมจนถึงเดือนมีนาคม ซึ่งจะทำให้ผลผลิตของส่วน้ำแม่วางจะมีก่อนพื้นที่อื่นๆ ทำให้ขายได้ราคาดี

และจากมติดังกล่าวผู้นำเหมืองฝายลูกบนของน้ำวางจะต้องคำนึงถึงฝายลูกล่างที่ต้องใช้น้ำในการปลูกข้าวนาปีเหมือนกัน จึงเกิดกฎกติกาการหลั่งน้ำ (การแบ่งน้ำ) ของฝายบนและฝายล่าง เพื่อบรรเทาการขาดแคลนน้ำของชาวนาทั้งลุ่มน้ำ

ปรากฏการณ์เหล่านี้ต้องใช้ความรู้ของชาวบ้าน ผู้นำท้องถิ่น ผู้นำเหมืองฝาย และการระดมความคิดของคนทั้งลุ่มน้ำ แกไขวิกฤติของชุมชนบนฐานของความเข้าใจเกี่ยวกับ ภูมิศาสตร์ และความเอื้ออาทร ความเห็นอกเห็นใจของชาวบ้านด้วยกันเอง ที่ต้องฝ่าฟันอุปสรรค ไปให้ได้พร้อมๆกัน เพื่อทุกคนจะได้อยู่รอดปลอดภัย

ความรู้ และความชำนาญในด้านการผลิตของชุมชนถูกสั่งสมมาจนกลายเป็นองค์ความรู้ ความชำนาญเฉพาะถิ่น และสิ่งเหล่านี้ก็คือกุญแจที่จะช่วยแก้ไข หรือบรรเทาวิกฤติการณ์ ของชุมชน

ถึงแม้ว่าการผลิตเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมของชาวบ้านจะเป็นการแสดงศักยภาพออกมาจากภายในชุมชนแต่ละชุมชน ถึงแม้ว่าแต่ละชุมชนจะมีกลุ่มชาติพันธุ์ที่หลากหลายและอยู่ร่วมกัน มีการประดิษฐ์และรังสรรค์สิ่งต่างๆ จากการสั่งสมของชุมชน แต่สิ่งหนึ่งที่จะปฏิเสธไม่ได้ก็คือว่า ถึงแม้ชุมชนจะมีศักยภาพเพียงใด แต่ชุมชนก็ยังต้องการการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้จากภายนอกชุมชนอยู่เสมอ ความรู้ของชุมชนไม่เคยหยุดนิ่ง แต่มีการแลกเปลี่ยนและปรับเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลา ความกลมกลืนระหว่างสิ่งใหม่จากข้างนอกและความรู้เก่าของชุมชนขึ้นอยู่กับว่าชุมชนจะมีเครื่องมือในการประยุกต์ให้ความรู้ใหม่และความรู้เก่า สอดคล้องความต้องการของคนในชุมชนได้มากน้อยเพียงใด

บทสรุป

การศึกษาพื้นที่แอ่งเชียงใหม่-ลำพูน (ตอนกลาง) พบว่ามีผู้คนหลากหลายชาติพันธุ์อาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก นับตั้งแต่ชาวลัวะ ชนพื้นเมืองดั้งเดิมก่อนยุคอาณาจักรหริภุญไชย หรือชาวเมืองหรือมอญผู้ครองอาณาจักรหริภุญไชย ชาวกะเหรี่ยง แม้แต่ในยุคของอาณาจักรเชียงใหม่ ชาวไทยวน ผู้ปกครองคนใหม่ คือ ชาวยวน ก็เข้ามาผสมผสานกับชาวลัวะ มอญ กะเหรี่ยง

ในยุคฟื้นฟูเชียงใหม่ได้มีการกวาดต้อนผู้คนจากตอนบน (รัฐฉาน ประเทศพม่า) เข้ามาอาศัยอยู่ในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน ตอนกลางเป็นจำนวนมาก เช่น กลุ่มลื้อ, ยอง, ไทใหญ่, ไทเขิน ผสมกับกลุ่มพ่อค้าชาวจีนฮ่อ ชาวปากีสถาน ชาวพม่า ที่เดินทางค้าขายในเชียงใหม่ แม้แต่ยุคสัมปทานไม้ของบริษัทเบอร์เนียว เบอร์มา ที่นำชาวพื้นเมืองเผ่าต่างๆ เช่น ข่า ขมุ ลาว กะเหรี่ยง เข้ามาเป็นแรงงานทำไม้ หรือชาวจีนที่ขึ้นมาค้าขาย คนเหล่านี้ไม่ได้เดินทางกลับบ้าน แต่กลับแต่งงานอยู่กินกับชนท้องถิ่น สืบลูกสืบหลานผสมผสานวัฒนธรรม เป็นต้นตระกูลของผู้คนในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน สืบมา

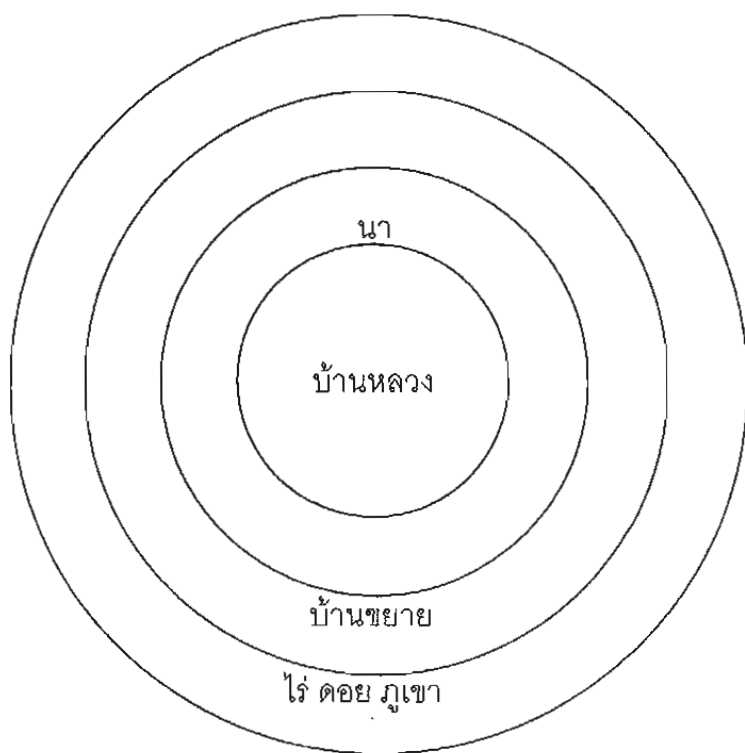
เนื่องจากภูมิศาสตร์ของแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน มีรูปร่างคล้ายกระเพาะคือจะแคบทางตอนบน และกว้างตอนกลาง และเรียวยาวแคบในตอนใต้ มีภูเขาขนาบข้างทั้งสองข้าง และมีแม่น้ำปิงไหลผ่านกลางแอ่งจากเหนือลงสู่ใต้ นอกจากแม่น้ำปิงจะเป็นแม่น้ำสายหลักของแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน แล้วยังมีแม่น้ำสายย่อยๆ ไหลลงสู่แม่น้ำปิง อาทิเช่น น้ำแม่งัด น้ำแม่แดง น้ำแม่ออน น้ำแม่ริม-แม่สา น้ำแม่ตาช้าง น้ำแม่ขาน น้ำแม่วาง น้ำแม่กวง น้ำแม่ทา น้ำลี และห้วยต่างๆ ที่เป็นสาขาย่อยของแม่น้ำเหล่านี้ ทำให้เกิดที่ราบลุ่มแอ่งเล็กๆ ระหว่างหุบเขาตามสาขาลำน้ำน้อยใหญ่ ชอนอยู่ในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน ที่ราบระหว่างหุบเขานี้ชาวบ้านเรียกว่า "โหล่ง"

ชาวบ้านเลือกตั้งถิ่นฐานตั้งแต่บนดอย เขิงเขา ที่ดอน ทุ่งราบ หนอง น้ำจ้ำ(น้ำขั้ว) จนกระทั่งถึงริมแม่น้ำ พยายามเลือกแหล่งทำมาหากินที่คิดว่าอุดมสมบูรณ์ที่สุด ดังนั้นผู้ที่เข้ามาจับจองพื้นที่ราบอันกว้างใหญ่ได้ จึงเป็นกลุ่มคนกลุ่มแรกๆ ที่เข้าใจและรอบรู้ภูมิศาสตร์ของการตั้งถิ่นฐานและมีเทคโนโลยีในการจัดการน้ำได้อย่างมีประสิทธิภาพ คือ การบริหารและจัดการน้ำใช้ในการเกษตร และการป้องกันน้ำท่วม นอกจากการตั้งถิ่นฐานที่มีปัจจัยทางด้านภูมิศาสตร์เป็นหลักแล้ว ยังอิงหลักความเชื่อเรื่องพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ อันมีเรื่องราวความเชื่อในพุทธทำนาย อันกล่าวว่า ดินแดนเหล่านี้ พระพุทธเจ้าเคยเสด็จมาประทับ และได้ทำนายว่า ต่อไปภายภาคหน้า ดินแดนนี้จะเจริญรุ่งเรืองหรือบางชุมชนจะอ้างอิงตำนานของวีรบุรุษ วีรสตรีท้องถิ่น ผูกเข้ากับประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานของชุมชน

อย่างไรก็ตาม เรายังเห็นร่องรอยของการตั้งถิ่นฐานอันเก่าแก่ก่อนที่พุทธศาสนาจะเข้ามา มีบทบาทอย่างมากในที่นี้ นั่นคือการตั้งถิ่นฐานโดยอิงความเชื่อเรื่องพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของศาสนาผี พบว่าในชุมชนลัวะ มีเสาสะกางเป็นเป็นจุดศูนย์กลางในการทำพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์ของชุมชน หรือกะเหรี่ยงก็ใช้หอผีเป็นจุดทำพิธีศักดิ์สิทธิ์ของหมู่บ้าน และมีการกำหมู่บ้าน (ปิดหมู่บ้าน) กำหนดขอบเขตหมู่บ้านอย่างชัดเจน โดยห้ามคนในออกและคนนอกหมู่บ้านเข้า ใน

ชุมชนของชาวเม็งหรือมอญก็มีหอเสื่อบ้านอันถือเป็นจุดศูนย์รวมของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ปกป้องรักษาหมู่บ้านเช่นเดียวกัน และในชุมชนตระกูลไต เช่น ไตยวน ไตเขิน ไตลื้อ ไตยอง ในการตั้งหมู่บ้านจะกำหนดที่ตั้งหอเสื่อบ้าน ใจบ้าน และขอบเขตของชุมชนอย่างชัดเจน และเมื่อมีการเลี้ยงผีเสื่อบ้าน จะมีการทำบ้าน (ปิดหมู่บ้าน)

ในโหล่งๆหนึ่งจะมีบ้านเก่า (บ้านดั้งเดิม) อยู่หนึ่งหมู่บ้าน หมู่บ้านนี้จะเป็นผู้ยึดครองที่ดินบนพื้นราบ เมื่อคนในชุมชนต้องการย้ายออกไปตั้งหมู่บ้านใหม่ ต้องย้ายข้ามทุ่งนาไปอยู่ติดริมเชิงเขา (ดรูป) บ้านขยายออกไป เมื่อต้องการตั้งหอเสื่อบ้านใหม่ ต้องมาขอแบ่งผืนจากบ้านเก่า และเรียกบ้านเก่าว่า "บ้านหลวง"

ดังนั้น "บ้านหลวง" จึงหมายถึง บ้านเก่า บ้านดั้งเดิมของผู้คนในโหล่งที่มีต้นตระกูลปักหลักสร้างบ้านอยู่ในพื้นที่แห่งนี้ สามารถบุกเบิกจับจองพื้นที่การเกษตรผืนใหญ่ที่สุดในโหล่งได้ นาผืนใหญ่ของโหล่ง เรียกว่า "ทุ่งหลวง" บ้านหลวงตั้งอยู่บนที่ราบลุ่มที่ล้อมรอบด้วยทุ่งนา เหตุที่ตั้งอยู่กลางทุ่งนาได้ เพราะว่าเป็นผู้มีความรู้และมีเทคโนโลยีในการจัดการน้ำ ไม่ให้ท่วมบ้านเรือนได้ โดยมีเหมืองฝายซึ่งชาวบ้านเรียกว่าฝายหลวง อันเป็นฝายใหญ่ที่คนบ้านหลวงดึงน้ำจากฝายหลวงมาใช้ในทุ่งหลวง

แม้ว่าหมู่บ้านภายในโหล่งจะมีผีเสื่อบ้านเป็นของตัวเอง แต่ยังมีผีใหญ่ที่สุดคุ้มครองดูแล เรียกว่า "ผีเมือง" ทุกหมู่บ้านในโหล่งเดียวกันจะไหว้ผีเมืองร่วมกัน ก่อนไปไหว้ผีเสื่อบ้านของตนเอง ดังนั้นบ้านหลวงจึงถูกเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า "เมือง"

องค์ประกอบของบ้านหลวงหรือเมือง จึงประกอบด้วย การให้ผีเมืองร่วมกัน การเป็นสมาชิกเมืองฝ่ายเดียวกัน การใช้ป่าเหวหรือป่าช้าร่วมกัน การบุกเบิกที่ดินบนที่ราบอันกว้างใหญ่ ที่เรียกว่า พุ่งหลวง กิจกรรมต่างๆ เหล่านี้เป็นเหมือนแรงโยงยึดที่ร้อยรัดกันขึ้นมาจนเป็นอุดมการณ์ในการตั้งถิ่นฐาน หรือเรียกว่า "อุดมการณ์บ้านหลวงหรือเมือง" เมื่อพุทธศาสนาค่อยๆ เข้ามามีบทบาทมากขึ้น อุดมการณ์บ้านหลวงถูกผสมผสานแล้วค่อยๆ ถูกกลืนจนในบางครั้งไม่เหลือร่องรอยของศาสนาให้เห็น ผีเมืองค่อยๆ ถูกแทนที่ด้วยพระบรมธาตุ ผีเสื้อบ้านค่อยๆ ถูกแทนที่ด้วยวัด จนเกิดวัดหลวงของชุมชนขึ้น ซึ่งเป็นวัดที่ผู้นำในเครือข่ายบ้านหลวงเป็นศรัทธาร่วมกัน เกิดประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ ขึ้นมา เป็นประเพณีสรงน้ำพระธาตุ ประเพณีปอยหลวง งานบุญ หรือการลงอุโบสถของพระภิกษุภายในหัวหมวดอุโบสถเดียวกัน เกิดเป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ผู้ที่ขยายวงได้กว้างขวางและไปไกลกว่าเรื่องของผี

อีกแรงยึดโยงที่ทำให้โหล่งสัมพันธ์แน่นแฟ้นกันมากขึ้น คือ อุดมการณ์ครูบา อันได้แก่ครูบาศรีวิชัย ครูบาขาวปี ครูบาวงศ์ ครูบาพรหม ครูบาอินทรจักร ฯลฯ ครูบาที่กล่าวนามมานี้ท่านได้เป็นผู้วางรากฐานเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของผู้คนทั้งในโหล่งและนอกโหล่งเข้าด้วยกัน ในนามของคณะศิษย์ของครูบา ด้วยความศรัทธาที่มีต่อตัวครูบา จึงเกิดขบวนการเดินฮอมบุญไปช่วยครูบาบูรณะวัดวาที่ชำรุด พัฒนาช่วยเหลือผู้คนที่เดือดร้อนที่ทางการเข้าไปช่วยเหลือไม่ถึง คณะลูกศิษย์ครูบาเหล่านี้ เป็นช่างผู้ชำนาญหลากหลายสาขา จึงเกิดการถ่ายทอดวิชาความรู้ด้านช่าง พัฒนาฝีมือของผู้คนในโหล่ง

นอกจากอุดมการณ์ความเชื่อเรื่องพุทธและผีจะเป็นแรงโยงยึดของผู้คนในโหล่งแล้ว กิจกรรมเมืองฝ่ายก็เป็นอีกแรงโยงยึดหนึ่งเช่นกัน การเป็นสมาชิกเมืองฝ่ายเดียวกัน การเดินสำรวจน้ำ การตีฝายซ่อมฝาย และการจัดการน้ำร่วมกัน รู้ปัญหา รู้ความทุกข์ของการขาดแคลนน้ำร่วมกัน เกิดจิตสำนึกร่วมกันที่จะช่วยกันแบ่งปันน้ำอย่างเท่าเทียมกัน กฎกติกาต่างๆ ที่สมาชิกร่วมกันสร้างขึ้น มา เพื่อต้องการแบ่งปันและสร้างความเท่าเทียมกันในการเข้าถึงการใช้ น้ำอย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน ถึงแม้ว่าบางพื้นที่ องค์กรเมืองฝ่ายจะสลายตัวไปบ้างแล้วก็ตาม แต่เมื่อชุมชนประสบปัญหาขาดแคลนน้ำหรือเกิดปัญหาน้ำท่วม การทำงานในรูปการจัดสรรแรงแบบเมืองฝ่าย การแบ่งปัน และการร่วมมือกันคลายทุกข์บนกฎเกณฑ์ของเมืองฝ่าย กลับถูกหยิบนำมาปฏิบัติใช้ทุกครั้ง เมื่อยามรัฐเข้ามาช่วยเหลือหรือจัดการได้ไม่ทันท่วงที ความสัมพันธ์ขององค์กรเมืองฝ่าย อาจไม่จำกัดอยู่แค่ความสัมพันธ์ของหมู่บ้านใช้น้ำตามในโหล่ง อาจจะสัมพันธ์กับผู้คนนอกโหล่ง เกิดเป็นเครือข่ายผู้ใช้น้ำลุ่มน้ำเดียวกัน

ภาค (ตลาด) และเครือข่ายการแลกเปลี่ยน ก็เป็นแรงโยงยึดอีกแรงหนึ่งที่เชื่อมโยงโหล่งเข้าด้วยกัน ด้วยข้อจำกัดทางด้านภูมิศาสตร์ และความชำนาญในการผลิตของแต่ละกลุ่มแตกต่างกัน ภาคจึงเป็นจุดแลกเปลี่ยนสินค้า เครือข่ายแลกเปลี่ยนสินค้านั้น จะมีทั้งพ่อค้าที่อยู่ในรูปพ่อค้าวัวตัว เป็นผู้เปิดเส้นทางการค้า นำสินค้าจากโหล่งหนึ่งไปซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้านับกับอีกโหล่งหนึ่ง หรือบางครั้งผู้ผลิตจะเป็นผู้นำสินค้าไปเร่ขายหรือแลกเปลี่ยนเอง เพราะหลังจากฤดูกาลเก็บเกี่ยวแล้ว หมู่บ้านใดที่มีความชำนาญด้านงานหัตถกรรม จะผลิตสินค้าของ

คนออกมาเพื่อนำไปขายหรือแลกเปลี่ยนกับผู้คนอีกโหล่งหนึ่ง ถึงแม้ว่าพ่อค้าวัวต่างจะหมดไปจากชุมชนแล้ว แต่กาดก็ยังพัฒนาตัวเองออกไปอีก คือ นอกจากจะเป็นเพียงกาดเช้า กาดแลง ยังพัฒนากลายเป็นกาดทั้งวัน กาดเร่ หรือกาดแป็บๆ และกาดนัด กาดนัดเป็นปรากฏการณ์ที่ชาวบ้านรวบรวมสินค้าของแต่ละโหล่งออกมาขาย เนื่องจากว่าภายใน 1 สัปดาห์ ชาวบ้านจะกำหนดให้มีกาดนัดทุกวัน หมุนเวียนเปลี่ยนไปตามพื้นที่ต่างๆ กาดนัดใหญ่ๆซึ่งมีมาแต่ดั้งเดิมนั้นจะตั้งอยู่บนจุดที่เป็นศูนย์กลางของโหล่งต่างๆ คือผู้คนจากโหล่งต่างๆสามารถเดินทางมาซื้อ มาขายสินค้าได้สะดวก กาดแป็บๆเป็นรูปแบบการค้าอีกแบบหนึ่งที่แม่ค้านำสินค้าเข้าไปถึงชุมชน ถึงแม้ว่าชุมชนนั้นจะมีกาดประจำหมู่บ้าน แต่ก็ไม่ใช่เป็นอุปสรรคสำหรับแม่ค้าแป็บๆ เนื่องจากว่าแม่ค้าแป็บๆจะเป็นผู้กำหนดเวลา เส้นทางการค้า และจุดจอดสินค้า ไม่ซ้ำกับแม่ค้าด้วยกันเอง ยิ่งพื้นที่ใดมีการเพาะปลูกอย่างหนาแน่นตลอดทั้งปี พื้นที่นั้นกลับมีแม่ค้าแป็บๆจำนวนมาก แตกต่างจากพื้นที่ที่มีการปลูกผักน้อย กลับไม่ค่อยมีแม่ค้ากาดแป็บๆ เหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะว่ายิ่งพื้นที่ใดมีการเพาะปลูกพืชที่หลากหลายและตลอดทั้งปี จะมีสินค้าเข้าสู่ตลาดท้องถิ่นมาก แม่ค้าแป็บๆสามารถเลือกสินค้าได้ทั้งจากในตลาดและแปลงผักของเกษตรกรได้เอง กาดท้องถิ่นเองก็มีสถานะเป็นทั้งกาดท้องถิ่นที่ขายสินค้าน้อยให้คนในท้องถิ่น ขณะเดียวกันก็เป็นเหมือนกาดค้าส่งไปในตัวด้วย และสินค้าของกาดท้องถิ่นจะมีความหลากหลายของสินค้ามากกว่ากาดที่เป็นกาดขายส่งเพียงอย่างเดียว และประเด็นสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่ทำให้กาดแป็บๆและกาดท้องถิ่นคึกคัก คือระยะทางจากแหล่งผลิตไม่ได้อยู่ห่างไกลจากกาดมากนัก ทำให้ระยะทางไม่เป็นอุปสรรคต่อการแลกเปลี่ยนซื้อสินค้าเท่าใดนัก

ปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้โหล่งมีการเติบโตอย่างมั่นคงและยั่งยืน นั่นคือ ความชำนาญด้านการผลิตของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆที่อาศัยอยู่ในโหล่ง แอ่งเชียงใหม่-ลำพูน มีผู้คนที่หลากหลายชาติพันธุ์อาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก คนเหล่านี้มีทักษะความชำนาญทางงานฝีมือที่แตกต่างกันไปตามท้องถิ่นหรือกลุ่มชาติพันธุ์ สินค้าที่กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆผลิตขึ้นมา ไม่ว่าจะเป็นมิด หม้อ จักสาน ทอผ้า การชำนาญในการเพาะปลูก เช่น ปลูกข้าว ปลูกหอม กระเทียม ปลูกฝ้าย ปลูกยาสูบ ด้วยข้อจำกัดของภูมิศาสตร์ ที่ทำให้บางพื้นที่เพาะปลูกไม่ได้ผล แต่บางพื้นที่กลับมีชื่อเสียงโด่งดังในการเพาะปลูกพืชบางชนิด จนกลายเป็นเอกลักษณ์ประจำถิ่นของผู้คนถิ่นนั้นๆ ด้วยความชำนาญในการผลิตที่อาศัยแรงเกื้อหนุนจากวัตถุดิบทางธรรมชาติ หรือด้วยการพัฒนาฝีมือจากการสั่งสมความรู้ ลองผิดลองถูกของชุมชน จึงเกิดเครือข่ายการแลกเปลี่ยนสินค้าและความรู้กันขึ้น เช่น เอาข้าวไปแลกเปลี่ยนกับปลาแห้ง เอาน้ำพริกตาแดงไปแลกเปลี่ยนกับยาสูบของชาวเขา เอาขนมเส้นไปแลกผ้าทอ เอาแตงโมไปแลกผักแลกพริก ชุมชนสามารถผลิตสิ่งของออกมาใช้ในชุมชนหรือนำมาแลกเปลี่ยนใช้ได้ตลอดไม่ขาดแคลน เป็นการพึ่งตนเองได้ในระดับหนึ่ง ความชำนาญในการช่างของกลุ่มพ่อน้อย พ่อหนาน คนที่บวชเรียนจากสำนักครูบาที่มีชื่อเสียง เช่น ครูบาขาวปี ครูบาวงศ์ ครูบาอินทจักร เป็นครูบาที่มีชื่อเสียงทางด้านช่างฝีมือ สล้าที่บวชเรียนผ่านครูบาเหล่านี้ล้วนคือช่างฝีมือที่มีทักษะยอดเยี่ยมในการพัฒนาการก่อสร้างวัดวาและบ้านเรือน

อาจกล่าวได้ว่ายิ่งพื้นที่ใดมีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ ยิ่งทำให้เกิดทักษะและความชำนาญในการผลิตมากขึ้น ทำให้โหล่งเกิดความมั่งคั่งเพราะมีการผลิตที่หลากหลายและไม่ซ้ำกัน นำไปสู่การพึ่งตนเองของชุมชนได้ ความหลากหลายทางชาติพันธุ์ไม่ได้หมายถึงความขัดแย้งเพราะแตกต่างกัน แต่ความแตกต่างทางชาติพันธุ์กลับพิสูจน์ให้เห็นว่าชุมชนสามารถพึ่งตัวเองได้ สามารถผลิตองค์ความรู้เฉพาะถิ่น หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น จากการเรียนรู้ร่วมกันว่าชุมชนต้องอยู่รอด ต้องมีการแบ่งปัน เอื้อให้ทุกคนเข้าถึงทรัพยากรของท้องถิ่นอย่างเท่าเทียม สร้างกฎเกณฑ์ต่างๆ เพื่อให้ทุกคนอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขและยั่งยืน ลดความขัดแย้งให้มากที่สุด

โหล่งไม่ได้มีนัยยะความหมายเพียงแค่ทางด้านภูมิศาสตร์เท่านั้น แต่โหล่งยังได้รองรับอุดมการณ์ความเชื่อและวิถีชีวิตของผู้คนภายในโหล่งเข้ามาด้วย สมาชิกชุมชนต่างทุกข์ยากเมื่อต้องเจอช่วงเวลาวิกฤตของชุมชน ไม่ว่าจะเป็นการขาดแคลนน้ำ น้ำท่วม โรคระบาด ฯลฯ แต่อะไรเล่าที่เป็นเหมือนน้ำทิพย์ชะโลมใจให้ผู้คนในโหล่งเข้มแข็ง พันฝ่าวิกฤตการณ์อันเลวร้ายนี้มาได้ และได้มอบองค์ความรู้ที่สะสมกันมานานจากรุ่นสู่รุ่น เป็นองค์ความรู้ที่เป็นแนวทางแก้ไขปัญหาลดความขัดแย้ง และให้ชุมชนก้าวเดินต่อไปได้อย่างมั่นคงในอนาคต สิ่งเหล่านี้คือต้นทุนทางสังคมที่บรรพบุรุษได้ใช้ชีวิตทั้งชีวิตลองถูกลองผิด มอบภูมิปัญญาอันล้ำค่าให้แก่ลูกหลาน อยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความหวัง มีความสุขและมั่นคง สืบเชื้อสายวงศ์วานกันต่อไป

บรรณานุกรม

กัญญา ลีลาภัย ประวัติศาสตร์ชนชาติไทย. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจิตรศิลป์, 2550.

กัตติญา ชูชื่น พระเจ้าเลียบโลกฉบับล้านนาบทวิเคราะห์. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2525

กฤษณา เจริญวงศ์และเพชรรา ประจักษ์ปัญญานิก การสำรวจชุมชนลัวะ 5 อำเภอ อำเภอเมือง
หางดง สันป่าตอง จอมทอง และฮอด. เชียงใหม่ : ศูนย์วิจัยและพัฒนาชุมชน,
มหาวิทยาลัยพายัพ , 2530

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์
เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดลำพูน. กรุงเทพฯ กระทรวงศึกษาธิการและ
กระทรวงมหาดไทย , 2542

คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย จดหมายเหตุนครเชียงใหม่. กรุงเทพฯ : สำนัก
เลขาธิการนายกรัฐมนตรี , 2542

โครงการศึกษาวัฒนธรรมชุมชนภาคเหนือเพื่อการพัฒนา เสวนาเรื่อง “ความเชื่อครูบาชาวปื”
โดยนางสาวขวัญชีวัน ศรีสวัสดิ์ เอกสารอัดสำเนา.

จุเหลียงเหวิน เขียน งามพรรณ เวชชาชีวะ แปล ชนชาติใด : สถาบันดอยกรรมและ
ขนบธรรมเนียมประเพณีไตสิบสองปันนา. เชียงใหม่ : สุริวงค์บุ๊คเซ็นเตอร์ , 2536

จ้าวหงเหยิน และ สมพงศ์ วิทศศักดิ์พันธุ์ แปล พงศาวดารเมืองไท เครือเมืองกุเมือง
โครงการประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมชาติไทย 2544

เจียง อี้ เหลียง ประวัติศาสตร์ชนชาติไทย ตอนที่ 1, 2 คณะกรรมการสืบค้นประวัติศาสตร์
ไทยเกี่ยวกับจีนในเอกสารภาษาจีน สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี แปล, 2534

จิตราภรณ์ ดันรัตนกุล แปล กิ่งศตวรรษในหมู่คนไทยและคนลาว อดีตชีวิตอดีตอง แดเนียง
แมคกิววารี ดี ดี. กรุงเทพฯ : มติชน , 2544.

จิตร ภูมิศักดิ์ ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อ
ชนชาติ. กรุงเทพฯ : โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ , 2544

จิตร ภูมิศักดิ์ สังคมไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนสมัยศรีอยุธยา: ฟาเดียวกัน , 2547

จิตรทิพย์ นาสสุภา วัฒนธรรมไทยกับขบวนการเปลี่ยนแปลงสังคม . กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย , 2538

จิตรทิพย์ นาสสุภา เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต . กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์ , 2540

จิตรทิพย์ นาสสุภา ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมชุมชนและชนชาติไท . กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย , 2540

จิตรทิพย์ นาสสุภา และพรพิไล เลิศวิชา วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย. กรุงเทพฯ :
อาทิตยาพริ้นติ้ง , 2537

ชลธิรา สัตยาวัฒนา สืบสานประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมไปเยาว์ การศึกษาเชิง
มานุษยวิทยา. กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์ , 2544

ชลธิรา สัตยาวัฒนา ลัษะเมืองน่าน. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ , 2530

ชูสิทธิ์ ชูชาติ พ่อค้าวัวต่าง : ผู้บุกเบิกการค้าขายในหมู่บ้านภาคเหนือของไทย (พ.ศ. 2398 –
2503) รายงานการวิจัยเสนอต่อกรมการฝึกหัดครู กระทรวงศึกษาธิการ, 2525

ชูสิทธิ์ ชูชาติ พ่อค้าเรือหางแมลงป่อง นายฮ้อยหลวงลุ่มน้ำปิง (พ.ศ. 1839 – 2504) รายงาน
การวิจัย เชียงใหม่ : ศูนย์ศึกษากิมีปัญญาท้องถิ่น , 2549

นวลศิริ วงศ์ทางสวัสดิ์ ภูมิศาสตร์กายภาพภาคเหนือของประเทศไทย. เชียงใหม่ : ภาควิชา
ภูมิศาสตร์ , 2534.

นาคฤทธิ์ (นามแฝง) พุทธตำนานพระเจ้าเลียบโลก. เชียงใหม่ : ลานนาการพิมพ์ , 2545

บรรจบ พันธเมธา กาเลหม่านไต่. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์พัฒนาศึกษา, ไม่ระบุปีพิมพ์

บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ ไทยสิบสองปันนา เล่ม 1, 2 . กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยาม , 2547

ประชาภิจักรจักร พระยา พงศาวดารโยนก. พระนคร : แพ้พิทยา, 2515

ปราณี ศิริธร เพ็ชรล้านนา เล่ม 1, 2 . เชียงใหม่ สุริวงค์บุ๊ค , 2506

พรพิไล เลิศวิชา และอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว ชุมชนหมู่บ้านลุ่มน้ำขาน. กรุงเทพฯ : สำนักงาน
กองทุนสนับสนุนการวิจัย , 2546

ภักธิยา ยิมเรวัต ประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมสิบสองจุไท. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์
สร้างสรรค์, 2544

ยุพยงค์ วิริยะพานิชภักดิ์ สืบสานฮีตขอยย้อนรอยเจ้ามawangค์ รายงานการวิจัยได้รับทุน
สนับสนุนจากองค์การบริหารส่วนตำบลสันทราย อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่
พ.ศ. 2548

รณี เลิศเลื่อมใส ฟา ขวัญ เมือง จักรวาลทัศน์ดั้งเดิมของไทย : ศึกษาจากคัมภีร์โบราณ
ไทอาหม. กรุงเทพฯ : วิถีวรรณ, 2544

รัตนพร เศรษฐกุล บรรณาธิการ ชาวจ้าง . เชียงใหม่ : สุริวงค์บุ๊คเซ็นเตอร์, 2539

รัตนพร เศรษฐกุล ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจวัฒนธรรมแอ่งเชียงใหม่ – ลำพูน ก่อนพุทธ
ศตวรรษที่ 13 ถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 25 รายงานวิจัยโครงการวิจัยเขตเศรษฐกิจ
วัฒนธรรมภาคเหนือตอนบน สกว. 2550

วินัย พงศ์ศรีเพียร บก. ปาไปสีฟู – ปาไปต้าเตียน เชียงใหม่ในเอกสารประวัติศาสตร์จีน
โบราณ. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการสืบค้นประวัติศาสตร์ไทยในเอกสารภาษาจีน
สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี , 2539

วิฑูร บัวแดง เมิ่ง โครงการศึกษาชนกลุ่มน้อย สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย
ไม่ระบุปีพิมพ์

ศรีศักดิ์ วลลิโกดม แอ่งอารยธรรมอีสาน. กรุงเทพฯ : ศิลปวัฒนธรรม ฉบับพิเศษ มติชน ,
2546

ศรีศักดิ์ วลลิโกดม ประวัติโบราณคดีของล้านนาประเทศ. กรุงเทพฯ : มติชน , 2546

ศรีศักดิ์ วลลิโกดม เหล็ก “โลหะปฏิวัติ” เมื่อ 2500 ปีมาแล้ว. กรุงเทพฯ : มติชน , 2548

ศรีศักดิ์ วลลิโกดม และปราณี วงษ์เทศ จ้วง : พี่น้องเผ่าไทยเก่าแก่ที่สุด. กรุงเทพฯ :
มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2536

ศรีศักดิ์ วลลิโกดมและสุจิตต์ วงษ์เทศ ไทยน้อย ไทยใหญ่ ไทยสยาม. กรุงเทพฯ : มติชน ,
2534

ศักดิ์ชัย สายสิงห์ ศิลปะทวารวดี. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2547

สุจิตต์ วงษ์เทศ คนไทยมาจากไหน? . กรุงเทพฯ : ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ มติชน , 2548

สุจิตต์ วงษ์เทศ สุวรรณภูมิต้นกระแสนประวัติศาสตร์ไทย. กรุงเทพฯ : ศิลปวัฒนธรรม
ฉบับพิเศษ มติชน, 2549

สุจิตต์ วงษ์เทศ จ้วง : เครื่องชาติตระกูลไทยผู้ยิ่งใหญ่และเก่าแก่ที่สุด คนไทยอยู่ที่นั่นที่
อุษาคเนย์. กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์, 2537

สุจิตต์ วงษ์เทศ (บก.) เจีย แยนจอง เขียน “คนไท” ไม่ใช่ “คนไทย” แต่เป็นเครือญาติชาติ
ภาษา รวมความรู้ ไทยศึกษาของศาสตราจารย์สองแผ่นดิน. กรุงเทพฯ : มติชน 2547

สุเทพ สุนทรเกสัช ชาติพันธุ์สัมพันธ์ : แนวคิดพื้นฐานทางมานุษยวิทยาในการศึกษาอัตลักษณ์
กลุ่มชาติพันธุ์ ประชาชาติและการจัดองค์กรความสัมพันธ์ทางชาติพันธุ์, กรุงเทพฯ :
เมืองโบราณ, 2548

สุเทพ สุนทรเกสัช มานุษยวิทยากับประวัติศาสตร์. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2548

สุเทพ สุนทรเกสัช “คนเมือง” ความสำนึกและการสร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของชาวไทย
เหนือ ในบริบทการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ การเมือง และสังคม. วารสาร
ศิลปวัฒนธรรม , 2526

สุรพล ดำริห์กุล ประวัติศาสตร์และศิลปะหิรัญไชย. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ 2547

สุรพล ดำริห์กุล ชวงเมืองและวัดหัวขวง องค์ประกอบสำคัญของเมืองในดินแดนล้านนา.
กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาฯ, 2549

สร้อยดี อ่องสกุล ประวัติศาสตร์ล้านนา. กรุงเทพฯ : อัมรินทร์พรินติ้ง , 2544

สร้อยดี อ่องสกุล พื้นที่เมืองเชียงใหม่. นิธิ เอียวศรีวงศ์ บก. ประชุมพงศาวดาร ฉบับราชฎี
ภาคที่ 4 . กรุงเทพฯ : อัมรินทร์พรินติ้ง, 2546

สร้อยดี อ่องสกุล เวียงกุมกาม : การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนโบราณในล้านนา. เชียงใหม่,
2548

สร้อยดี อ่องสกุล ชุมชนโบราณในแอ่งเชียงใหม่ – ลำพูน . กรุงเทพฯ : อัมรินทร์พรินติ้ง , 2543

สร้อยดี อ่องสกุล และโยชิยุกิ มาซุฮารุ บรรณาธิการ การศึกษาประวัติศาสตร์และ
วรรณกรรมของชาติพันธุ์ไท. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโตโยต้า, 2545

สุริยะ วโรส (เจ้า) ประวัติท่านพระศรีวิชัย วัดบ้านปาง , 2472

แสวง มาละแถม คนยongย้ายแผ่นดิน. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ : กรุงเทพฯ ,
2544

สงวน โชติสุขรัตน์ ประชุมตำนานล้านนาไทย เล่ม 1, 2 พระนคร : โอเดียนสโตร์, 2515

สุมิตร ปิติพัฒน์ ศาสนาและความเชื่อไทดำ ไทดำในสิบองจุไท สาธารณรัฐสังคมนิยม
เวียดนาม. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ , 2546

สุมิตร ปิติพัฒน์ และคณะ ไ้ไต และเกาลาน กลุ่มชาติพันธุ์ไทในเวียดนามเหนือ.
กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2546

สุมิตร ปิติพัฒน์ และ ฮวง เลื่อง คนไทเมืองกว่า ไทแดงและไทเมืองในประเทศเวียดนาม.
กรุงเทพฯ สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2543

สุมิตร ปิติพัฒน์ และเสมอชัย พูลสุวรรณ คนไทและเครือญาติในมณฑลไหหลำและก๊วยโจวประ
เทศสาธารณรัฐประชาชนจีน, กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ , 2542

สุมิตร ปิติพัฒน์ และเสมอชัย พูลสุวรรณ ไทและจ้วง ในมณฑลยูนนาน สาธารณรัฐประชาชน
จีน บทวิเคราะห์จากข้อมูลภาคสนาม. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ , 2543

สุมิตร ปิติพัฒน์ และคณะ คนไทแดงในเขตหัวพัน สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว.
กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2546

สมภาร พรหมทา ความเร้นลับของเวลา. กรุงเทพฯ : ศยาม , 2546

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และเดวิด เค วัยอาจ ดำนานพื้นเมืองเชียงใหม่. เชียงใหม่ : ชิลวอมบู้ค,
2547

อานันท์ กาญจนพันธุ์ ทฤษฎีและวิธีวิทยาของการวิจัยวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ : อัมรินทร์ , 2548

อภิัญญา เฟื่องฟูสกุล อัตลักษณ์ การทบทวนทฤษฎีและกรอบแนวคิด. กรุงเทพฯ :
คณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ สาขาสังคมวิทยา สำนักงานคณะกรรมการวิจัย
แห่งชาติ

อุดม รุ่งเรืองศรี (รวบรวม) พจนานุกรมล้านนา – ไทย ฉบับแม่ฟ้าหลวง, ปรับปรุงครั้งที่ 1
ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ , 2547

วิทยานิพนธ์

กัตัญญ ชูชื่น พระเจ้าเลียบโลกฉบับล้านนาบทวิเคราะห์. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์
มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2525

ชูสิทธิ์ ชูชาติ วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคเหนือของประเทศไทย. วิทยานิพนธ์
การศึกษามหาบัณฑิต, วิทยาลัยประสานมิตร , 2528

ธำรงค์ศักดิ์ ทำบุญ กำเนิดอาณาจักรล้านนาไทย. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต.
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528

ปริญญา กายสิทธิ์ ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาล้านนาตั้งแต่ พ.ศ. 1921 – 2101 วิทยานิพนธ์
ปริญญามหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, 2527

ลัดดาวัลย์ แซ่เตียว การเมืองล้านนาภายใต้การปกครองของพม่า. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร
บัณฑิต มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ , 2537

ศุทธิณี ทองสะอาด การศึกษาร่องรอยทางน้ำเก่าของแม่น้ำปิงบริเวณที่ราบเชียงใหม่ – ลำพูน
วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2531

ส่องแสง สื่อสุวรรณ นาเหมืองฝายกับการจัดการระเบียบสังคมล้านนาระหว่าง พ.ศ. 1839 –
2068 วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย , 2529

โสภา ชานะมูล ครุบาศรีวิชัย “ตมบุญ” แห่งล้านนา (พ.ศ. 2421 – 2481) วิทยานิพนธ์ศิลป
ศาสตรมหาบัณฑิต คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2534